

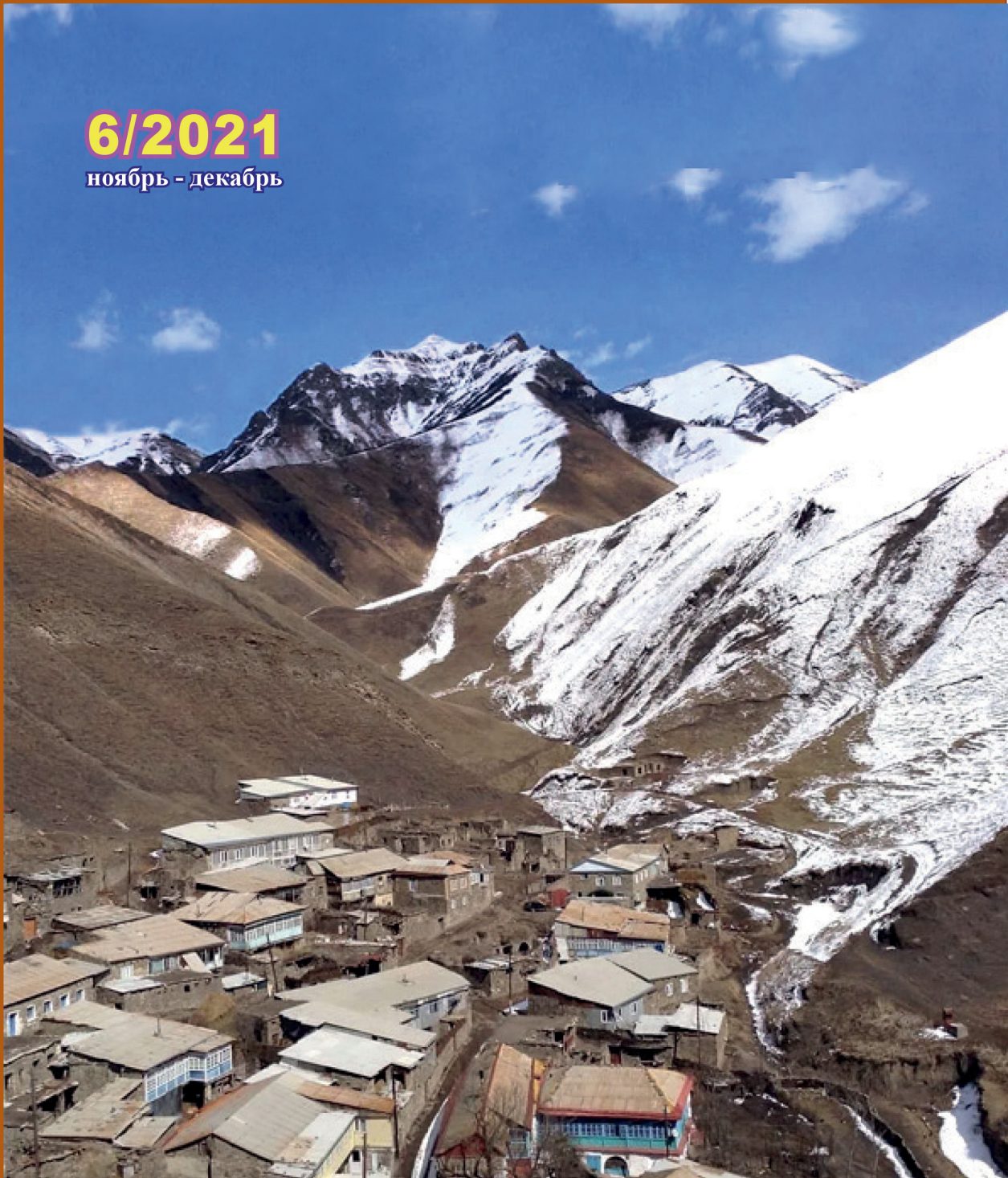
16+

ISSN 0235 - 0173

Самур

6/2021

ноябрь - декабрь

*2022-йис патал «Самур» ва «Кард»
журналалар кхьин риклелай алудмир, азизбур!*

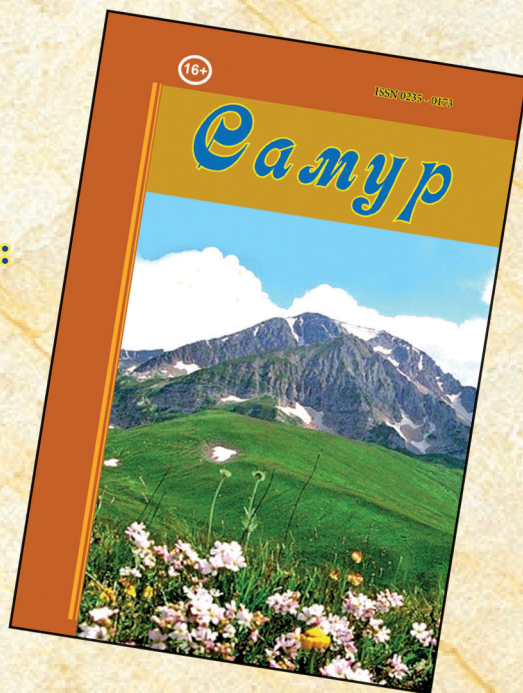
«САМУР» ЖУРНАЛ

Индексар:
ПМ 971-0
ПМ 971-3

Журналдин кьимет чи редакциядай:
Йиса – 315 манат
6 вацра – 147 манатни 50 кепек

«Дагпечатдин» киоскрай:
Йиса – 441 манат
6 вацра – 219 манат

Почтарин отделенийрай:
6 вацра – 277 манатни 92 кепек

«КАРД» ЖУРНАЛ

Индексар:
ПМ 991-0
ПМ 991-3

Журналдин кьимет чи редакциядай:
Йиса – 225 манат
6 вацра – 112 манатни 50 кепек

«Дагпечатдин» киоскрай:
Йиса – 315 манат
6 вацра – 156 манат

Почтарин отделенийрай:
6 вацра – 215 манатни 43 кепек

С а м у р

**Йиса ругудра акъатзавай литературно-художественный
ва общественно-политический журнал**

Литературно-художественный и общественно-политический журнал.
Выходит 6 раз в год.

Учредитель:
Министерство информации и печати
Республики Дагестан

1952-йисалай акъатзава.

Издається с 1952 года.

6/2021
ноябрь - декабрь

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
“Редакция республиканских лите-
ратурных журналов “Соколенок”
и “Литературный Дагестан”

Къилер

РЕДАКТОРДИН ГАФ

Абдуселим Исмаилов. Четин макъам.....3

ШИИРАТ

Зульфигъар Къафланов. Вун вах тир зи,
диде суруз фидалди. *Ширрин цикл*.....5

ГЪИКАЯТ

Арбен Къардаш. ВачIе-хвар. *Романдай
къилер*.....16

ТАМАШИЯТ

Абдуселим Исмаилов. Хуьруьвнияр. *Лиро-
драмадин эхир*.....66

ШИИРАТ

Исмихан Къадимов. Чан лагъайла, рагъ
аватда гуьгъуьлдиз. *Лирикадин ширар*.....86

САТИРА ВА ЮМОР

Шамсудин Исаев. Темягъ ама. Эслини Ке-
рем. *Юморескаяр*.....95

РУКОВОДИТЕЛЬ -
КЪИЛИН РЕДАКТОР
Мурад Мегъемедович
АГЪМЕДОВ

КЪИЛИН РЕДАКТОРДИН
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ВА
ЖАВАБДАР РЕДАКТОР
А. ИСМАИЛОВ

РЕДАКЦИЯДИН КОЛЛЕГИЯ:
КЪ. АКИМОВ
М. БАБАХАНОВ
ГЪ. ГАШАРОВ
З. КЪАФЛАНОВ
А. КЪАРДАШ
Х. ХАМЕТОВА

Компьютердал верстка
авурди **Ф. ГЪАЖИЕВ .**

Чи телефонар:

Къилин редактор 67 -16 -31
Редактор 67 - 36 - 28, 67-89-60
Бухгалтерия 67-18-75

Электронный адрес:
ismailov.abduselim@yandex.ru

Выход в свет 16.12. 2021 г.
Тираж 289 экз
Печать офсетная
Бумага офсетная
Формат 70 x108 1/16
Усл.печ. л. 8,4 Усл. изд. л. 8,7
Заказ № 1145
Цена свободная.

Типография: ООО « Издательство «Лотос»
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
пр-т Петра I, 61

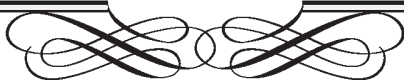
Регистрационный номер: серия ПИ №ТУ05-00414 выдан Управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан от 22.04. 2019 г.

***Редакция и издатель:** Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан “Редакция республиканских литературных журналов “Соколенок” и “Литературный Дагестан”.*

***Адрес редакции и издателя:** 367000, РД,
г. Махачкала, ул. Даниялова 55.*

Редакциядинни макъалайрин авторрин фикирар сад тахъун мумкин я. Макъалайрин, абура гъизвай делилрин дуъзвилини патахъай жаваб авторри чпи гуда. “Самур” журналдиз акъатай материалар печатдин маса органра чап хъийидайла, журналдин твар къун чарасуз я.

Редактордин гаф

Абдуселим ИСМАИЛОВ

ЧЕТИН МАКЪАМ

Къве йис я дуьнья тирвал халкъаринни гьукуматрин къилел хаталу тIугъвалдин къаргъа элкъез. Икъван чIавалди малум тушиз, цIийиз пайда хъайи вирусди халис велвела тунва. Кризисдин гьубгъуьнай кризис къез уьлквейрин экономикаяр, бандуна яд тIимил хъайи регъвер хъиз, ацукъиз эгечIнава. Акваз-такваз кесибвал винел акъалтзава. Гьукуматривай хаталу азардин вилик пад къаз тежезвайди хъиз, гьунгъуьнай акъатзавай экономикайрин иесивални хъжезвач. Къиметар хкаж жезва, пул къиметдай аватзава, инсанрин руьгъда пакадин йикъахъ инанмишсузвилини кърхуди цIир язава.

Тамам тушир делилралди, тIугъвалдик азарлу хъайибурун къадар дуьньяда пуд виш миллиондиз агакъзава. Телеф хъайибурун къадарни миллионралди гьисабзава. Гъайиф хъи, и жигъетдай чи уьлкведани къалабулух кутадай гъалар ава. Эгер гъар юкъуз агъурдалай виниз инсанар телеф жезватIа, им уьлкве патал чIехи завал я. Мусибат я! Им вацра са райондин, са гъвечIи шегъердин агъалияр телеф жезва лагъай чIал я. Уьлкведин чилел дяве алачиз, къисас вахчудай, хура акъвазна терг хъийидай душман авачиз!

Четин макъам я. Уьлкве паталдини, инсанар паталдини. Кар анал ала хъи, тIугъвалдин нетижаяр шазандалай цIи заланбур хъана. Къведай йисуз вуч хъжедатIа, гъамни чизвач. Гъавилай, вири дуьньяда хъиз, чи уьлкведани вакцинадин рапар ягъуниз къилин фикир гузва. Азардин вилик пад къадай маса рехъ пешекарриз аквазвач. Абур гъахъ тирди азарханайра къаткурзавайбурун арада вакцинадин рапар ягънавайбур саки тахъуни, вирусдик начагъ хъайитIани, абуралай ам регъятдиз алатуни субутарзава. ГъакI ятIани рапар ягъунин месэла уьлкведа, иллаки чи республикада, акъалтIай четинди хъанва.

Яраб им кичIевилай ятIа? Цегъер ягъунихъай катдайбур чаз чи аял вахтарани акурди я. Рапар ягъиз такIан чIехибурни авайди я. Амма гилан къайдада къил къакъудиз садрани акурди туш. Инсанар жибиндай пул гуз справкаяр къачунал машгъл жезва. Гуя кар алайди са нин вилик ятIани

уъзуагъ яз акун я, жуван сагъламвал туш. Ахмакъвални идаз лугъуз жедач, вучиз лагъайтIа коронавирсудиз акси рапарин менфятсузвал субутарунал акбуллуз аквадай инсанарни машгъл хъанва.

Белки им аксивал ятIа? Месела, гьукуматдиз, адан кьиле авайбуруз, уълкведин кьурулушдиз? Зи са танишдини 2020-йисди вири тахсирар Путинан ва ам хътин властдин кьиле авайбурун хиве твадай. 2021-йисан январдиз вич хзанни галаз азар себеб яз кIевера гьатайла, адан фикирар дегии хъанай.

-Низ чидай икъван залан азар авайди?- хълагънай ада чара авачиз.

Белки им чарадан фикир регъятдиз къабулдай ксарал илитIзавай уълкведин халкъдин ва инсанрин садвилез аксивал ятIа? Пайи-паяр хъанвай халкъдивай уълквени хуъз жедач эхир...

И йикъара заз жуван кьуншийрикай сада, яшар 80-дав агакъзавай дигеълиди, вичин дерт ачухна.

-Валлагъ, чан стха,-башиламишна ада,- чи инсанрин гъавурда зун ерли акъазвач. Жуван кIвале авайбурукайни рахазва зун. Заз фадлай вакцинадин раб ягъиз кIанзавайди тир. Амма гадайри зун истисмар ийиз хъана. Вирус агакъна завни, Аллагъ куъмек хъана, зун адан кьармахрай акъатна. Гила, са йис къван алатайла, за абурал алукъни тавуна фена раб яна. Таб за авунач, абурозни чир хъана. Зур варз я рухваря захъ галаз хъел яз. Им вуч вахт я ихътинди? Са ни ятIани лугъузвай гаф япуз физва, адахъ инанмиш жезва, хайи дидедин гъавурда акъазвач...

Вилерал накъвар хъиткъинай кьунши заз язух атана.

-Эхъ,- лагъана за,- инсанар сад садавай къакъуддайбуруз артух яб гузва исятда, агуддайбуруз ваъ. Гьарда вичин рекъиз чIугъазва инсанар. Са милетдин, са диндин векилар сад садаз кьарши рекъерай фин – им чун патал коронавирсудилайни хаталу завал я.

Зи рикIел и мукъвара хъайи гъич чIалахъ тежедай хътин кар хтана. Зи хтул кьунши кIвалин гъаятда вич хътин аялрихъ галаз къугъазвай. 3-4 йис хъанвай вахан гъил къуна ахъай тийизвай 5-6 йис хъанвай гадади михъи урус чIалал завай хабар къуна:

-Им ви хва яни?

-Ваъ, им зи хтул я.

-Адан тIвар гъикI я?

-Жамал я адан тIвар.

БицIек зав рахун хъувунач, ада вичелай гъвечIи вах гъавурда тваз эгечIна.

-Ван хъанани? Адан тIвар Жамал я. Мусурманар я абур...

Зун пагъ атIана амукъна. И са кIвач къепIина амайбуруз санал къугъазвай чеб хътин бицIекар сад садавай къакъудиз чир хъувунва. Идалай пис, идалай хаталу тербия жедали?..

Коронавирсудин завал сад-къве йисалай алатдайдахъ чун умудлуя, ам михъиз тергдай дарманарни арадал акъатда, амма инсанрин руъгъдиз гъахъзавай, чти акваз-акваз абурун кьилихар, инанмишвилер дегиишарзавай завалар регъятдиз алатдайбур туш. Абурун хаталувал зурбади ва яргъл фидайди жеда.

Шиират

Зульфигъар КЪАФЛАНОВ

ВУН ВАХ ТИР ЗИ, ДИДЕ СУРУЗ ФИДАЛДИ...

(Шиирин цикл)

Зи играми вах Розадин экуь къаматдиз бахишзава

* * *

**Вах.
Зун шехьда вахъ,
Зи азиз вах –
Къвед лугьудай диде зи,
Азраилди
Заз лацу агъ гьидалди:
Вун вах тир зи,
Диде суруз фидалди...**

* * *

**Агъ, вах, пурпу
Накъв вегьена хурал ви,
Эл хъфизва,
Далу гана гурандиз.
Зун хъфизвач:
Жезвач завай кам къачуз –
Къвач элкьвенва гьулданализ...**

* * *

**«Шехьмир, стха!» –
Ви ван къевезва сурай заз.**

Шехъзавач зун –
ВацІ къуранва накъварин...
Къуьд мукъвалла.
Чим гузва за,
Вах, ви сурун накъвариз...

* * *

Дуьньяяр.
Чара я чи дуьньяяр –
Акатнава мичІерик вун,
Кума гъеле гъетерик зун.
Чара я чи дуьньяяр.
Анжах сад я,
Зани вуна
Авур къван, вах, дуьаяр...

* * *

Уьмуьр туш, вах,
Легъзеяр я
Акурбур ви вилериз:
Уьмуьр цава
Чуьнуьх хъанва,
Инсан лугъур бендедин,
Ранг къабулна циферин...

* * *

Дад.
Виридахъ – са,
Уьмуьрдихъ, вах,
Къве дад ава –
Ширинвални туькъуьлвал:
Вун хъфена дуьньядай,
Туькъуьлвилив ацІанвай
Туна чилел жегъилвал...

* * *

Азраилди –
Малаикди Ажалдин
Зи руьгъ, чан вах,
Вичихъ галаз тухузва:
Гуранчиди,
Мани лугъуз,
Ви тІвар къванце атІузва...

* * *

Ажал.
Ви ажалди,
Эх тежедай,
Гуж гузва зи акьулдиз:
Вахь кьуьл амай,
Ийидай, вах,
Мехьер юкьуз хтулдин...

* * *

Вахгудайла,
Зи азиз вах,
Чилив вун,
Я кьай цавай,
Я цIай цавай
Къваначир:
Вун вуж ятIа, багьади,
Чизваз хьана,
Сад Аллагьди халкънавай
Тебиатдин гьвадиз...

* * *

Куьтягь хьана
Халикьди
Багьишнавай куьруь вахт,
Хьфена вун уьмуьрдай.
Файда авач,
Агьузардин
ЦIаяр тункай фикирда:
Виш салайни
Гьаниз я чун вири, вах.

* * *

На чан гана,
Зи гьилемаз
Вуна чрай алуга.
Захь амайди,
Атун я, вах, сурал ви,
Кьисмет галаз,
Са легьзеда кабаб хьайи,
Алугай.

* * *

– Мус хьфида хуьруьз чун? –
Зи вил хьанва тепейрихь,

Зи аялвал
КІвачеллачиз авахъай.
– Хъфида чун –
Гаф гузва за –
Са юкъуз цав алахъай...
Къе зун чилел
Вун галачиз алана,
Дуьнья тур, вах,
Хайи хуьруьхъ –
Миграгъихъ вил галамаз...

* * *

РикІ акъатиз,
Руьгъ акъатиз
Хурудай,
Чна чилив
Вахгудайла, зи вах, вун,
Цаву чилел
Булутрин нагъв ракъурна.
ИкІ ада чаз,
Вун вичизни
Гъайиф тирди къалурна...

* * *

Зун агъазвач,
Гъич сакІани агъазвач,
Лагъана вун амач захъ.
Гъахънай,
Чан вах,
Ви сурални,
РикІ-руьгъ ишез,
Къекъевезва зун вахъ...

* * *

Яру ранг.
Хважамжам.
Хважамжамдик ранг кумач,
Яру ранг,
Гъакъванни вич хуш хъайи
Цаваризни чилериз:
Вах, вун къеи йикъалай,
А ранг чпиз къачунва
Ви балайрин вилери...

* * *

Паквал.
Шезва паквал,
Заз ишена акун тавур:
Вун амачир дуьньяда,
Зи вах, адак
Чка кумач къацун тавур...

* * *

Тухудайла,
Къуьн кутуна,
Эхиратдин варцел вун,
Куьмекна заз цифери:
Абруз чизва,
Чпин винел
Чкавайди руьгъериз...

* * *

Вахт.
Вун амачир вахт акваз,
Вах,
Гьижрандай рикI ацIузва.
ЯтIани зун шехъзавач:
Малаикрин юкъваваз
Буна цавар атIузва...

* * *

Сур.
Твадай чIавуз сура вун,
ЦIаяр аваз хура цIун,
Квахьна цавай нисин рагъ:
Ракъиниз, вах, кIан хъанач
Акуна чаз вичин нагъв...

* * *

Уьмуьр.
Гъа къе-пака куьтягъ жеда,
Зи вах,
Уьмуьр хзандин:
Хъфидайла,
Буш хъфизвач,
Гъарда са кIус
Хутахзава гурандиз...

* * *

Зигъин.
Чан кумач зи зигъиндик,
Гуя ганва зегъер заз:
За йифериз,
Вун кьенвайди
Рикелай физ,
Ийизва, вах, зенгер ваз...

* * *

Экв.
Герек хъунни йифиз экв,
Зун кьезва, вах, сурал ви:
Вун зун патал
Гужлу ГЭС-диз
Элкьурнава Ажалди...

* * *

Шадвал.
Шадвал ийир чкадал,
Ви итимди сухзава
Вичин рикел чуклулар:
Канзавачир адаз, вах,
Вун атана
Вич ксанвай сурариз,
Динж тахъанмаз хтулар...

* * *

Сегъер.
Такан хъанва
Сегъер заз:
Рагъандиз ваъ,
Сегъердиз
Атанай, вах,
Рикел атудай зенгер заз...

* * *

Зун хтайла,
Рикел хкиз аялвал,
На къадай зун гъилерал.
И сефер, вах,
Ви къайи чан
Хкажна за къуьнерал,
Цайлапар хъиткъиниз
Ви рушарин вилера...

* * *

Катдачир.
Катиз жез-жез,
Вун катдачир,
Азиз кас,
Накъ катна,
Гатфар гана мурадиз:
Залай вилик
Вун сурариз акъатна...

* * *

Вар.
Вун авайла,
Ви варциз, вах,
Вахт жедачир ксудай.
Къе лагъайт!а,
Юазмач ам:
Амач адахъ багъа мани
«Чун атанва!» –
Лугъудай.

* * *

Агъ, ден-беден,
Ац!ай беден
Ц!рана,
Вун тай хъана
Чубарукдин чукалдин.
Туширт!а, вах,
Авуддайла суруз вун,
Са живви къван
Гъекъ акъатдай Ажалдиз...

* * *

Рагъ.
Кузват!ани рагъ цава,
Зи рик! къайи
Т!урфандава:
Гузвайди заз азабрин фул
Къисмет я зи,
Тухуз тур вун
Кафандаваз...

* * *

«Йифни жезва,
Вучиз баде хквезвач?» –

Хабар къазва хтулри.
Жезвач завай
Абуруз, вах, жаваб гуз:
Лал я зи мез,
Шузар къунва купулри...

* * *

За гъиссзава,
Вах, писзава
Чиле ваз.
Регъят жеда мукъвара:
Дагъди авай сурарай,
«Роза!» аваз мецеллаз,
Мугъман жеда диде ваз...

* * *

Хъфенвач.
Вун хъфенвач.
Амазма зи уьмуърда:
Юкъуз – рагъ,
Йифиз варз яз
Къекъвезва, вах,
Вун зи руьгъдин жигъирда...

* * *

Рак.
Ахъаз тур рак,
Нефес чӀугуй акади:
ЦӀун уьмуърни,
Инсандин хъиз,
Гъилева, вах, гъвадин...

* * *

КӀвал.
КӀвал ичӀи я.
Ялни амач хзандин.
ЯтӀани, вах,
Хтанва зун мугъмандиз:
Са истикан чай тагана
Рахкуруч зун
Ви пак къванци –
Лакъанди...

* * *

Амачирди дуьньяда вун,
Гъаятдавай
Цуькверини къатІанва:
Абурни, вах,
Ви стха хъиз,
Язух гьалдиз атанва...

* * *

На садрани,
Уьмуьрдин рикІ,
Кефи хун
Гъанач, зи вах, хиялдиз.
ИкІ тирвиляй,
Чина мили хъвер аваз,
Къабулна вун Ажалди...

* * *

Чулав булут.
Герен-герен,
Лацу цифер чукуриз,
Чулав булут
Къвазвава, вах, къилел ви:
Ам жув тирди
Геж хквезва рикІел зи...

* * *

ДидевацІ.
ДидевацІун лепейри,
Дерт эх тежез,
Къер гагазва агъурдиз:
Тухудайла сурариз вун,
Акунай, вах,
Акунай, вах,
Самурдиз...

* * *

Вах, диде хъиз,
Са юкъуз ваз
Мугьман жеда бубани,
Илифда вахъ итимни,
На къабулай дестек яз.
На абуруз, алаз хъиз –
Азаб гумир –
Шараб це:

Ичкидикай женнетда
Дарвал тахьун герек я...

* * *

ДакIар.
Ви дакIарда,
Йиферизни,
Женнетдин рагъ куькIуьзва:
Вун миxьи я...
Пайгъамбар вах,
За ви тариф ийизвач.

* * *

Санал фенай.
Санал фенай
Аялвал чи,
Мягъкем хъанай жегъилвал...
Къе заз пара писзава, вах:
Ви патав къвез кIвачин хъанва,
Вуна заз тур агъилвал...

* * *

Йиф.
Пакамдалди
Вил акъалнач йифиз за:
Зунни сенфиз,
Гъед хъиз авай,
Ширин вах,
Гъамишалугъ туьхуьзвай...

* * *

Жегънем.
Жегънемди,
Чиз женнетда авайди вун,
Валди яргъи ийизва
Вичин чIулав ялавар цIун.
Авурай, вах:
Экв гузмай къван
Эдемди ваз,
ЗатIни жедач
Жегънемдивай...

* * *

Агъ, шехъиз кIанз,
Шехъиз жезмач.

На лугъуди,
Захъ варз амач, ракъарни:
На,
Хъфирла,
Жувахъ галаз
Хутахна, вах, накъвар зи...

* * *

Гур.
Вах, гурандиз
Къванни сад я,
Мармарни:
Ада къведни –
Ранг ягъиз –
Элкъуързава лакъандиз...

* * *

Тухумдин тар.
Тухумдин тар,
Пеш, вегъез,
Къецил жезва са къатда.
ИкI садра, вах,
Гар галукъна,
Хар галукъна
Ажалдин,
Зунни чилел аватда...

* * *

Мекъизва заз,
На лугъуди са перемдик
Алазва зун аяздал:
Саврухри уьфт язава, вах,
На заз тунвай авазда...

*Магъачкъала,
2021-йисан сентябрдин варз.*

Гьикаят

Арбен КЪАРДАШ,
Дагъустандин халкъдин шаир

ВАЧЕ-ХВАЯР*

(Романдай кьилер)

б-кьил

Чехи уьлкве чкIун себеб яз чи хуьр патални, кьилди зун патални хьайи кьвед чехи тарвал, мусибат Балакъ халудихъ галаз, адан хва ва зи аял чIаван дуст Айсамахъ галаз алакьада авайди хьана.

Балакъ халудихъ вад хва авай. Айсам виридалайни гьвечIиди тир. Чидач гьавилай тирни, я Айсаман кьетIен кьилихривай тирни, Балакъ халудиз Айсам амай рухвайрилай гзаф кIандай. Зун гила ахьтин фикирдал атанва хьи, ихьтин кьетIен, йисар фирдавай генани аргух хьайи кIанивал Айсамакай армиядин офицер хьун тир. Айсам Армиядиз феи йикъалай бубади хъиз «зи маршал хва» лугъудай.

ГьвечIи чIавалай Айсам, мягьледин гадаяр, аскерар хьиз, са жергеда акьвазариз куьчейрайтуз тухуз, кьугьвадай. Ада гадаяр хуьруьн вини мягьледиз мукьва авай, кIаняй Гьурун кIам авахъзавай, Самсам кьейи ачI лугъудай хаяр, яни чил ханвай чкаяр авай кьвалариз «Ягъ-ягъунар» кьугьваз тухудай. Гадайрив кIарасдин тфенгарни тапанчияр жедай. Гьабур ийизни чаз Айсама чирдай. Жедай чун гьа кьвалара, кьве акси кIеретIдиз пай хьана, рагъ акьадай кьван пурпу ханвай накьвадайни, гагъ инал-анал ацалтдай цацарайни кьалгъанрайни далдадикай далдадик галчIур жез, акси кIеретIдикай тир садан кьил акурла, «кьих!» лагъана гьарайиз. Вучиз «бах!» ва я«ба-бах!» талгъана, «кьих!» лугъузвайди тиртIа, кьени зи кьил акьатзавач. И гаф сифте яз сивяй акьудайдини Айсам тир. Ам виридаз хуш хьанай ва виридан сиверани гьатнай. Им тфенгдай ва я тапанчидай гуьлле ягънава лагъай чIал тир ва ам са кIунтIуникай, мукьаятвал квадарна, хкатай акси кьилихъ галукьдайдал са шакни алачир. Кьилин кар ни сифте ва кIевиз гьарайдатIа гьадал алай. Гьахьтин гьараюн бес тир, «кьих!» галукьай кас, кьугъунай акьатна, «дьяведа кьенвайбурук» акатзавай. Гьи кIеретIда «чан аламай» са кас кьванни амукьайтIа, гьалибвал гьа кIеретIдинди жедай.

Аламат тир, Айсам садрани «рекьидачир». Гзаф гадаяр адал пехилни жедай, амма ам са фашал, чIух квай кьуьруьк авуна лугъуз кьаз хьайи са чкани авачир. Айсам гьар гьилера кавдаказ кьугьвадай ва амайбурувай гьахьтин кьугъун гьаркъ ийидай.

* Эвел вилкан нумрайра

Къугъун куытыгъ жедалди а «къенвайбур» яргъалай амайбуруз килигиз ацукъдай ва абуруз амайбуруз гыкIдагIа-вучдагIа лугъудай ва я маса лишанар къалурдай ихтияр жедачир. Ахътин дуьшуыш хъайитIа, ахътин гьерекатар авур гада квай керетI магълуб хъанвайди яз гысабдай. Къугъун куытыгъ хъана хкведайла, вири гадаяр накъвадай шириш хъана, чинални гьилерал цархар алаз, къилин чIарар акагIайвал чIана жедай. Вирида мукъув гвай булахдал звердай ва абур, тухдалди ятар хъвана, ахпа гъаник экечIна, чпивай хъайитIа, чеб михъи хъувуна, парталрикай яд кIвахъиз-кIвахъиз, цел физ-хквезвай папарини рушари лугъудайвал, «перпил хъана» кIвалериз хъфидай...

Садрани «рекъин» тийидай Айсама гъа чIаварилай вичикай офицер жеда лагъана къетIнавай. Ада дяведикай ктабар кIелдай, клубда, виликдай мискIин хъайи чкада, къалурзавай дяведин кинойриз фидай. Гзаф вахтара цIуругуд йис тахъанвайбур ахътин фильмайриз килигиз ахъайдачир. Клубдин цIал алкIурдай гъафишдал «цIуругуд йис тахъанвайбур ахъайдач» гафар алаз акуртIа, Айсама виликамаз къайгъуяр аквадай. Ада хуьруьн почтальондивай (ам абурун мягъледин итим тир) клубдиз вахгудай газетарни журналар къачудай ва вичи хутахда лугъудай. Почтальонди ихътин куьмекчивал хушдиз къабулдай, икI адавай Айсама са шумудра вичел ихтибар ийиз жедайди къалурнавай. Ада клубдиз газетарни жуналар хутахна, вич, виликамаз фена, кинояр къалурдай залда, сегънедин са пипIе, ана авай бязи декорацийринни плакатрин къулухъ чуьнуьх жедай. Ахпа халкъ, сел хъиз, кинодиз къведай вахтунда ам вичин далдадай экъечIдай ва, чкаяр тахъана кIвачел акъвазнавайбурун арада сух хъана акъвазна, кинодиз килигдай. Пака ада, мектебдиз атана, гадайриз накъан кино ахъай хъийидай.

Айсам чIехи классриз акъатайла, ада вич патал офицер жеда лагъана къетIнавай ва вич военный училищедиз кIелиз фида лагъана вилик мурад эцигнавай.

Мектеб куытыгъна, ам вичин чIехи стхайрикай сада уьмуьр тухузвай Омск шегъердиз фенай ва ана военный училищедик экечIиз алахънай. А чIавуз адан бахтуни гъаначир. Гъа йисан зулуз ам армиядиз тухванай.

А чIавуз ам Уьзбекистандин меркез Ташкент шегъердиз акъатна. Ана са зур йисуз учебкада хъайи ам Афгъанистандиз тухванай.

«Афгъанистан» а вахтара вири Советрин Союзда рикIера тIални наразивал аваз мецел гъизвай гаф тир. Анай гзаф жегъилар телеф жезвай ва абурун мейитар цинкдин къватийра аваз хквезвай.

Айсамаз вич Афгъандиз тухудайди виликамаз чизвай. Чарар кхъинал са акъван рикI алачир ада вич дяведиз акъатун рикIик кичI квачиз, аксина, гъевес кваз къабулнавай. «Яда, аскер женгера, дявейра хъана кIанзавайди я, – кхъенай ада заз вич Афгъандиз фидалди вилик (Зун а чIавуз Москвада Эдебиятдин институтдиз гъахънавай). – Зун Афгъандиз физвайдакай за са ваз кхъизвайди я. Дахдизни дидедиз, хуьруьнвийризни лугъуз тахъуй. Мад са тIалабун ава. Заз чарар кхъиз кIан тийирди ваз чизва. КIвалевайбурузни чизва. Кхъинар авун ви пеше я. Гъавилай, вуна ви бадедиз чарар кхъидайла, зи патайни чар хтанвай, сагъ-саламат я лагъана чIана къве гаф кутур. Ана а хабар чи кIваливни ахгакъда. За кIвализни са чар кхъенва, завай чарар кIан жемир, зи адрес мукъвал-мукъвал дегиш хъун мумкин я лагъана. Дахдиз зи хесет чизвайди я, ам зи гъавурда акъада, заз дидедин рикIик хъана кIанзавач».

За ада лагъайвал ийиз хъанай.

Афгъанистандайни заз адалай, ам феи саки са йисалай, хтайди тек са чар хъанай: «Салам, чан дуст!

ГыкI ава ви кеф-гъал? Гишин яни, меъби яни? Ина хъуьтIуьз акъван меъби туштIани, чIуру, жинжи гарар жеда, чандикай никай анихъди хкатдай. Гатуз гъава бес тежедай къван чими я. Амай кIвалахар пис туш. Кабулдин къваларив гва зун.

Гагъ-гагъ афгъанрин хуърериз фида чун. Душманар жагъуриз. Язухар хъиз аквада инин инсанар. Уьмуърдикай михъиз куьцѐнвайбур хъиз. Чинал хъуьреда, икрамарда. Ахпа далудихъай гуьлле гудайбурни жеда. Са-къведра зи япаривайни зев-зевар авуна гуьллейри. Сифтедай бедендай зузар фидай, гила вердиш хъанва. Яда, и йикъара заз Шуай ахварай акуна. Адал чан аламани? Заз гила регъуь жезва, за гъвечИ чѐавуз адаз къван ганай лугъуз. Вуна, хуьруьз хъфейла, ам акуртѐа, за и кардин патахъай гъайифар чѐугвазвай лагъ. Гъил къахчурай залай. Бадедиз зи патайни саламар лагъ. Сагърай, чан дуст».

За адаз хгай жавабда жувакайни, хуьруькайни гзаф хабарар ракъурнай. Шуаякайни кхъенай: « Вуна аял чѐаван надинжвилер рикѐик къамир, чан дуст. Шуай сагъ-саламат я, ам рикѐ чѐехи инсан я, ада вичиз писвал авур виридалай гъил къахчузвайди я. Им ада инсанриз тарс-акъул гуни са жуьре я. Идалди ада абурун намус ахварай авудзава. Валайни ада гъил къахчунвайди я. Заз адахъ галаз рахадай мумкинвал хъайитѐа, ви гафар за адав агакъарда, чан дуст. Жува жув хуьх, зи дуст».

Амма, къве йис алатна, Айсам Афгъанистандай са хер-къацѐни тахъана хтайла, вучиз ятѐани зи рикѐйя ам Афгъанистанда Шуаян дуьайри хвена лагъай хиял фенай, вучиз лагъайтѐа Балакъ халуди Шуаяз, Шуая Балакъ халудиз ийизвай майилрикай заз хабар тир. Гъавилляй а майилдин экв Айсамални аватзавайдал шак гъиз жедачир.

Гъа чѐавуз, хуьруьз хтайла, ада Шуаявай гъил къахчун тѐалабнай. Шуая адаз лагъаналдай: «Заз чизвай вун дяведа авайди. Вакай хабарар Московда авай ви дустуни рахкъурзава лагъайла, заз гъасятда аян хъанай. За ви паталай дуьаяр авуна, чан хва. Дидединни бубадин рикѐ тѐар тийиз алахъзавайди ва алакъзавайди бахтавар я».

Айсам Афгъанистанда хъайиди диде-бубадизни, хуьруьзни, ам анай хтайла, чир хъанай. Гъа чѐавуз хци бубадиз трофейный дурбуяр, чебни Америкадинбур, душманривай къакъуднавайбур, хканай.

Хуьруьз хтана ам мад Омскдиз, стхадин патав, хъфенай. Гаталди гъана фяле кѐвалахар авуна, ам мад Уьзбекистандиз хъфенай. Афгъанистанда къуллугъ авуни военный училищедиз гъахъдай рекъер регъят авур Айсам Ташкент шегъердин кѐаник квай гъвечИ са шегъер тир Чирчикда авай военный училищедик экечѐнай.

Гъанайни ада заз кхъейди са чар тир. Ана ихътин гафар авай:

«Салам, чан дуст!

Эхирни зун зи мураддив агакъна! Зун Чирчикда танковый училищедиз гъахънава! Кѐелун са акъван регъят туш, гъекъер авадарна кѐанзава. Вучда, эхна кѐанда. Дахдиз за генерал жеда лагъана гаф ганвайди я. Адаз маршал хъана кѐанзава. ГъвечИ къулай шегъер я и Чирчик. Патавай гъа ихътин тѐвар алай вацѐ авахъзава. Заз акѐ я хъи, и гафунихъ чи «ширшир» гафунин мана авай хъиз. За и гафуниз маса баянни жагъурнава. Ина гадайриз за, зарафатиз, «чирчик» лезги къве гафуникай «чир чиг», яни «жуваз чидай, таниш чиг» ибарадикай хъанвайди я лагъайла, абур чѐалахъни хъанай. Ина «Плакучая ива» лугъудай ресторанни ава. Ял ядай са юкъуз увольнениедиз фейила, зани зи са юлдашди анал къил чѐугунай. За ви сагълугъдайни са пияла чехир хъвана. Чаз ина, училищеда, гъар гъяд йикъан няниз дискотека жезва. Шегъердай иер рушарни къведа. Гъабуру чи рикѐ са къадар аладарзава. Ви кефиярни Московра пис тахъун лазим я, генани хъсан хуьрай. Гъакѐ я, чан дуст. Сагърай вун!»...

Зунни садра гъа «Плакучая ива» ресторандиз акъатнай лагъайтѐа, кѐелзавайди чѐалахъ тахъунни мумкин я. Амма ам рикѐивайни хъайи кар я.

Институтда эхиримжи госэкзамен вахгай пакагъан юкъуз заз военкоматдай повестка атанай. Им заз гила Ватандин вилик хвавилин буржи къилиз акъудун патал Армиядиз ша лагъай чѐал тир. А чѐаван Ватанди эверайла, нивай адаз «ваъ» лугъуз жедай? Жуван диплом, ктабар ва маса гъвечИ эменни за Андреев тунай. Бадедизни чар кхъенай: «Баде чан, за институт акъалтѐарна, диплом къахчунва. Ам зи дуст Песена ваз почтадай рахкурда.

Ги́ла заз Армиядиз эвернава. Гзаф тлалабзава ви риклик тахьун. Зун аскервиле, вирибур хьиз, кьве йисуз ваь, йисни зура жеда. За мад са йисуз клел хьийизвайдай яхь.

Вун дуьньяда виридалайни виклэгь, рикл гьапа кьаз жедай, кьарай хуьз жедай, кьил агьуз тийидай баде тирди са заз ваь, вири мамухвийриз чизвайди я. Гьакл хьайила, чан баде, и гьилера зун клвализ тахтана финал ваз закай хьел кьвемир. Ватанди заз клвализ хкведай вахт ганач. Адан гафунал гаф эцигиз жедач, баде чан! Виклэгьдиз вилив хуьх, зун хкведа!»

Зун Армиядиз Песенани Андрея рекье тунай.

Зунни, Айсам хьиз, Юкьван Азиядиз, Туьркменистандин Теджен шегьердиз акьатнай. Заз гьа члавуз Айсам хкьей чаче авай «гьава бес жезвач» гафарин мана михьиз ахьа хьанай, ам жуван чандалди гьисснай. Рикливайни, сифте йикьара ина гьава бес жедачир. Вуна, сив ахьайна, вири кьуватдалди кьенез нефес члугвазва, са шумудра галаз-галаз икл авун тикрарзава, амма ви жигерар саклани ацлугвач, рикл тух жезвач, кьиле уф гьатай хьиз жезва. Гьахьтин дарих чил тир им.

Ина аскерар Афгьанистандиз тухун патал гьазурзавай. Чун гьазурзавай курс тадиди ва куьруьди тир. Чун, амай гьахьтин гзаф частара хьиз, зур йисуз ваь, пуд вацран кьене «чрурна» кланзавай, чакай халисан дяве тухудай аскерар авуна кланзавай.

Са патахьай, зак, Эдебиятдин институтдин диплом кьачунвай, писатель жез кланзавай касдик, пуд вацралай Афгьанистандиз фини члехи дуьнья, уьмуьрдин яцлар, дяведин инсанрин кьисметар, дяве вич акваз хьунин мумкинвили хвеш-тихтих кутазвай.

Муькуь патахьай, жуван кьисмет гьихьтинди жеда тла заз чизвачир. Айсам Афгьанистандикай заз саки са затлини кхьеначир, амма ада кхьей са чарче авай мискьби гафарайни кьунши уьлкведа авайди члехи йикь-шуван тирди аквазвай. Чи частунани Афгьанистандин мусибатрикай ихтилатар гзаф авай ва абуру жегьил аскеррик гьалабани, кичлини кутун тавуна авачир. Ахьтин кьасабханадай чан аламаз хтуник умуд кутаз алакьни авуна кланзавай. Жегьилзамаз, рикле авай са мураддивни агакь тавуна, са гьина ятлани жуваз течир, жуваз талукь тушир чилел рекьизни кланзавачир. Идалайни гьейри, заз бадедизни вуч лугьудатла чизвачир.

За бадедиз зун акьатнавай шегьердикай кхьенанай, амма зи пакадин рехь гьи патахь тухузвайди ятла лагьаначир. Бадедиз Туьркменистан гьинава, Афгьанистан гьинава чизвачир. За адаз кхьей чарарни сифтедай я Балакь халуди, я Ингьар муаллимди, я кьуншидаллай жегьил дишегьлийри клелдай. Ахпа, члехибурулай гуьгьуьнлиз, абур бадеди кьилди абурун аялрив клел хьийиз тадай. Ада вичин жавабарни кьуншийрин аялрив кхьиз тадай. Са чарче ада завай хабарни кьунай: «Чан бала, а Туьркменистан Афгьанистандин патав гвайди яни, тахьайтла яргьа яни?» За и суалдиз жаваб хганай: «Гзаф яргьа я, баде чан. Ви риклик жемир». Гуьгьуьнлай ада аялрив кхьиз вуганвай маса чар атайла, бадеди чарар аялрив клел хьийиз, жавабарни гьабуров кхьиз тун адан амалдарвал тирдан гьавурда зун акьунай. Члехибуру бадедин бязи «четин» суалриз рангар алахьай, какахьай, регьят жавабар гун, са вуч ятлани, адан рикл дарих тахьун патал, чуьнуьхун мумкин тир. Аялри акл тийидайди адаз чизвай. Гьавилай ада вичин маса са чарче заз ахмур авуна: «Вуна вучиз закай таб авуна, чан бала? Туьркменистан Афгьанистандин лап кьвал кьвалал алайди я лугьуда. Заз аялри карта кьалурна. Закай табмир, вири галай-галайвал ва авайвал заз кхьихь. Вуна авайвал кхьиналди зун кичлела рекьидай чка авач. Гаф це заз вуна гьакл ийида лагьана. За Аллагьдиз дуьаяр ийида, хва, вун хуьн паталай. Шуаян хьалдални фида зун, гьадан руьгьдивайни тлалабда вал кьаюмвал авун».

Ги́ла лагь идаз вуч лугьудатла.

Учебкадин пуд лагъай варз акъалтІзавай. Гъава бес тежедай чкада зун гила нефес чІугвазни, танк гъализни, яракърай ягъизни вердиш хъанвай... Амма и алакъунри заз бадедиз гъикІ, гъихътин жаваб хгудатІа лугъузвачир...

Амма сифтени-сифте зун Афгъанистандикай хвейиди вахт тахъанмаз рагъметдиз фейи зи диде хъанай.

Армияда чи ротадин комиссар са жегъил лейтенант тир: Николай Беседин. Ам зи тай тир. Адаз за Эдебиятдин институт акъалтарнавайди чизвай ва и карди зун адаз, вичин стха хъиз, мукъва авунвай. ГъикІ лагъайтІа, Колядин рикІ шиирар кхъинал алай. Ада заз вичин шиирар къалурдай, абуруз къимет гун тІалабдай. «Анжах авайвал лагъ, – лугъудай ада. – Къуру тарифар мийир». «Ам – завай, – лугъудай за. – Къуру тарифар кІандайбуру шиирар кхъена виже къведач».

Адан шаирвили алакъунар са акъван чранвайбур тушир, амма сад-къве цар рикІив агакъдайбурни жезвай. Гъахътинбур ава лагъайла, абур къалурайла, Колядиз хвечи жадай. «Зун мад алахъайтІа жада ман?» – вили вилера умуд аваз жузадай ада. «Жеда! Алахъа, юлдаш лейтенант!» – руьгъ кутадай за. «Солдатар алачир чкадал, вавай заз «Коля» лагъайтІани жада», – вичин дуствал рикІивай тирди къалурдай ада.

Садра ада завай хабар къуна:

– Авайвал лагъ, ваз Афгъандиз физ кІанзавани?

– Завай «зун фидач» лугъуз жадач къван, – жаваб ганай за. – Завай ни хабар къада?.. Жуван къилел са кар атуникай заз кичІе туш, итимдин къилел вири къведайди я. Дяве гъахъ паталди ятІа, ана къиникъ – я айиб, я гъайиф чІугвадай кар туш... Анжах заз зи бадедин рикІ тар хъана кІандачир...

– Дидедин, бубадин рикІер тар жадачни?

– Зи диде амач... Бубадихъ галаз зи са алакъани хъайиди туш. Зи дидени буба, зун лап гъвечІизмаз чара хъанай...

– Стхаяр-вахар авани?

– Ваъ.

– Бубадиз маса хзан, аялар хъхъанвани?

– Ваъ. Тек я...

Колядин вилера садлагъана экв куькІвена, ада зун кІеме къуна, са шумудра хкажна эхцигна.

– Вуна заз фад вучиз лагъаначир, я стха, икъван крар авайди?

– Зун жуван биография ахъайиз къекъведач къван? Вуч хъанва?

– Афган тебе не грозит, мой друг! Поздравь свою бабушку!

– ГъикІ?! – бадедиз хгудай жаваб жагъизвайвили умудди зи рикІени экв куькІуьрзавай.

– Накъ штабда ван хъайи ихтилат я. Вири Армиядиз талукъ къилдин къарар ава: диде-бубайрикай сад аматІа ва адахъни авайди са хва ятІа, ам Афгъандиз ракъур тавун!

– АкІ хъайила, чан дуст Коля, зун Афгъандикай хвейиди зи диде я. Вахт тахъанмаз рагъметдиз финалди ада заз къвед лагъай гъилера уьмуьр хгана...

– Вун гъахъ я. ГъакІ жезва, дуст...

За и кардикай бадедизни кхъена. Зун Афгъанистандиз тухун тийидайдакай адаз хабар гана, адан рикІ секинарна. Крар икІ элкъуьник бадедин дуьайрин пайни квайди завай инкариз жадачир. Аял чІавуз Шуаялни къван гъалч тавурвилини зун хвена жеди лугъудай фикирни къилиз атанай...

Учебкадила гъуьгъуьниз зун, сержантни хъанваз, Теджендай Туьркменистандин маса шегъердиз – Иолатандиз акъатна. Анани чи частуни гзаф вахтара чуьлдин шартІара уьмуьр тухуз хъанай.

Чун акъвазнавай чка ичІи чуьл, вилик хкадай са затІни авачир, инлай-анлай гъикІ хъана са-къве патахъ саксаул экъечІнавай, чІехи пай къумадин гъуьл тир.

Аскерри чпин палаткайрин патарив гвай чкаяр гьар юкьуз шткидай, пака ваз аквадай: мад атана чил кьумадин кьатунни хьбадай.

Чи кьуллугъ и сугьул чкайра сугьулди я лугьузни жедачир.

Гатун вахтунда, кьилелай кузвай рагъ жими жиржима хьиз авахьдай берейра, военный лагерда авай тек са кьавукай ибарат классра тарсар тухун, ана ацукьна кьецецеллай зегьемдиз дурум гуз хьун мумкин тушир. Бязи, чебни са акьван чими тушир чкайрай атанвай юхсул аскерар чеб чпелай фидай дуьшуьшарни жедай. Гьавилай гзаф вахтара офицерри аскерар, пакаман тIуьн тIуьнни кумаз, яргьал ичIи чуьлда кьумарин маргьалрик чуьнуьх хьанвай, патай атай, инихъ галаз таниш тушир са касдизни аватIани чир тежедай са бункердиз тухудай ва ана виридаз тух жедалди ксуз лугьудай. Нисинин тIуьнни вахтунда столовойдиз хтана, ахпа мад бункердиз нянин тIуьн жедалди ксуз хьфидай.

Чи часть вич пияда кьушун яз чиди танкарин батальон тир. Амма танкар ина авачир. Танкарин чкадал аскеррив «Урал» машинара гьализ тазвай. Гзаф вахтара чна гьа машинра аваз патарив гвай хуьрериз, шегьериз сиягьатар ийидай, яргьал дагьлариз ученийризни фидай.

Хьвадай ядни ина кьит затI тир. Аскерриз чпив гвай флягайра яд цадай мумкинвал йикъа пудра жезвай: экуьнин, нисинин ва нянин тIуьн недай берейра. Ядни деведин пацар кваз рганвайди тир. Маса чиг яд хьвадай ихтияр авачир. Сарулук хьунин хатавал авайвилай ргай яд хьуналди игьтият хуьн герек тир.

Аскерриз теселли гудай са кар авай: частунивай са акьван яргьа тушиз «Москва» тIвар алай чехира гьазурдай совхоз авай. Аскерри чпи Подмосковьеда кьуллугъзавайди я лугьуз зарафатарни ийидай.

Азад вахтар хьайи аскерар «меркездиз», чехиррин совхоздиз, рактурдай. Аскеррин мажибар са акьван «як алайбур» туширтIани, са шумуданбунр санал эцигайла, кьвед-пуд канистра ципицIрин чехир хкиз жедайвал тир. Йифиз хьвадайди хьвана, пакадин юкьузни флягайрани чехир жедай дуьшуьшар жедай.

Гагъ-гагъ Иолатандиз акьатайла, анайни аскерри «Чашма» (лезгидалди «Чешме» лагьай чIал я) тIвар алай чехирдин птулкаяр хкидай. Гьамни «Москвада» цазвайди тир.

Гьа и «Москва» далудихъ галайвилай чи частунин женгери руьгъ вини кIваче авай лугьуз жедай...

Инани, и чун авай кьумадин макандани, Тедженда хьиз, аскерар Афгъанистанда дяве авун патал гьазурзавайди тир.

Гьа ина заз сифте яз Афгъанистан гьихьтинди ятIа акунай.

И генг майданра, арада са кьадар мензил аваз, кьунши уьлкведиз дяве авун патал гьазурзавай аскерар патал, абур а чкайрин акунрихъ галаз виликамаз танишарун патал, «Афгъанистандин хуьрер» эцигнавай. Накьвадин гьвечIи- гьвечIи ва чебни са мертебадинбур тир дехмейри акурдаз хаф ягьиз тадай. Ихьтин шартIара чан алай инсанри уьмуьр тухузва лагьай фикир кьиле ацукьариз гзаф четин тир. «Советрин аскерри язух афгъанвиар ихьтин тIеквенрай экуь дуьньядал акьудун патал дяве ийизвайди ятIа, ам авуна кIани, гьахъ галай кар я», – хиялдай фенай зи, сифте яз и «хуьр», чкадинбур лугьудайвал, «кишлак» акурла.

«Хуьруьн» гуьтIуь куьчяр гуьтIуьбур, садбурай са ламравай физ жедай хьтинбур тир. Ина мад са алапат авай: саки вири дехмеяр чилин кIаникай эгьуьннавай тIеквенралди сад садахъ галаз галкIурнавай, сифтегьан кIвализ гьахьайдавай, вич садазни кьалур тавуна, хуьруьн муькуь кьиликай хкатиз жедайвал тир.

Гьа чIавуз зи рикел Айсамаз и дяведа гьикьван четин хьанатIа, амай гьахьтин аскер гадайризни, чи офицерризни ихьтин кьифрен тIеквенар хьтин чкайрай душманар кьун, абур терг авун регьятдиз акьваз тийизвайди чир хьанай.

Идалайни гъейри, чи частуна Афгъанистандай залан хирер ва чандиз, бейнидиз, руьгъдиз зарар хъана госпиталра хъайи, ахпа чпин къуллугъ хайи уьлкведин сергъятра давамар хъийиз тунвай офицерарни аскерар гзаф авай. Абур сагълам хъхъанва лугъун четин тир. Абурун гъар садан руьгъда, къенепатан алемда лугъуз тежер дегишвилер, мусибатар къиле фенвай, чпиз акур, къилел атай зидвилери, душманрин вагъшивилери, абур эхиз тежез, жуванбуруни абуруз хгай гъа гъахътин жавабри а инсанар, чи аскерарни офицерар, фад-фад къапарай акъатдайбур, туьнтбур, гзаф вахтара инсаф квадардаайбуруни авунвай. Чеб чпелай алатнавай чъавуз абурун гъилик акаатай са тежрибани авачир жегъил аскердин хъанвайди язух тир.

Чаз, аскерриз, офицерри ихътин «афгъанвийрихъ» галаз мукъаят хъухъ, абурук ктадиз тахъуй лагъана тагъкимнавай.

Зи рикел ихътин са дуьшуьшни алама.

Зун садра яракъар авай склад авай чкадаллай постунал алай. Йифен къуларилай алатнавай, йиф къалинзамай ара тир. Къецеллайдини къуьд тир. Къуьд, лагъайтла, ина гзаф терсди я. Живер къалинбур тахъайтлани, датлана кефердихъай къибледихъди фидай гар жеда. Звар галай, «зи-и-ив» къачуна уьфтер ядай, кларабар эгъвез, чандин са патай фена муькуь патахъай хкатдай урукул хътин гар.

Вышкадал цверек галай къайи гар алчуд жез акурла, за чилел эвичлун ва склад алай чкадин ракъун тваларин варцив къенепатай акъвазун къетлана. Вышкадал, герек хъайитла, караулдин чехидаз, я ада постуналлайдаз зенг авун патал телефон алай. За жува зенг ийидай хътин са гереквални авачир, жувазни и чъавуз караулдин квалаяй бажагъат зенг ийидай. Ийиз хъайитлани юкъуз, са вуж ятлани яракъар къачуз къвез хъайитла, гъа чъавуз ийидай. Исятда зенг авун хъайитлани, варарин патав заз ван къведа лагъана фикирнавай за. Амма инал атайла, а фикирдал са къадар шакни гъанай. Гарун уьфтунин гъилий ван татунни мукин тир.

Акъвазнава зун залан автоматни гардандай вегъена хъиз, хурал эцигна, гагъ са клавачел, гагъ муькуь клавачел хкадариз. Рикел атай манийрин цларарни жувакди муммурариз: «Мулейли мут-мут хъана, Мулейли! Лагъай гафар вут хъана, Мулейли?» Вуч кар ятлани, Москвада келдайлани, гъар мекъи хъайила, зи рикел гъа и мани къведай. «Гъинвачтлани, и Мулейлиди хъуьтуьн са йифиз вичин чими къулавай чукурай са халуди туькуьрнавай мани я им», жувак хъвер кутаз, хиял фена зи рикляй.

Зи хъверни, зи манини яргъалди фенач.

Вышкадаллай лампади экв са акъван яргъариз физвачиртлани, къваларив гвай чкаяр ада аквадайвал ийизвай. Садни акуна заз постунал къведай рекъай зун галайнихъ йигин камаралди, вич вичихъ агъанваз яргъи къаралту къвезва.

– Стой! Кто идет? – гъарайна за къаралтудиз ван жедайвал.

Къаралту сифте са легъзеда акъваз хъана, ахпа юкъ гъалдна, инихъ-анихъ зварар гуз захъди атана.

– Стой! Стрелять буду! – мад гъарайна за.

Кам явашзаватлани, ам къвезва. Ида гила вичи заз гъарайзава:

– Солдат, сдай оружие!

Идан ван заз танишди хъиз я. Килигда зун, им заз чидайди я: штабда авай подполковник я.

Частуна авай офицеррикай ам вичин акунралди, форма вичив къурвили, буй-бухахдалди, тарамвилелди хкатна аквадай. Ам Афгъанистанда хъана хтанвайди я лугъудай. За, ам сифте яз акурла, фикирни авунай: «Айсамакайни якъин гъа ихътин тарам, акурбур вичел гъейранардай офицер жеда».

Гъахътин абурар авайди гила, гъиле кантлани аваз, кальсонарни алаз, къецил клавачерив атана иниз акъатнава.

– Сдай оружие! Ты арестован! Почему ты спал на посту? – мад эмирар гузва ида заз.

– Я не спал и не сплю, товарищ подполковник, – лугъзува за. Эхиримжи кьве гаф генани кЛевидаказ, атГуз-атГуз, заз вич чир хьанвайди кьалуриз, адан вичин рикЕлни вич вуж ятГа хкун паталди. – Это я вам говорю: «Стой! Стрелять буду!» Уходите домой! Вы замерзнете!

– Бросай оружие! Ты спал, сукин сын! – мад кьве кам виликди кьезва. – Из-за тебя моих пацанов вырезали.

Кьве рикИн жеда зун, вуч ийида, вуч ийидач лугъуз. Цавуз гуьлле ядани? Им вич ядани? Уставди ихтияр гузва. «Ваъ, – лагъана эхирни рикИ, – им вич вичел алачир инсан я, идаз вичизни вич вуж ятГа исятда чизмач. Ида хьанвайдини аквазва. Им Афгъанди регьвенвай кас я, идаз вич исятдани гъана авай хьиз я жеди».

– Товарищ подполковник! Я стреляю! – лугъзува за. Таб ягънавай автоматдин таб алуд тавуна, адан яб, гуьлле луьледиз тефидайди чиз, подполковникдиз ван жедайвал, вири кьуват эцигна тупувди жувахъди ялна ахъай хьувуна.

Подполковник садлагъана кьах хъана акъвазна. Адан чЕхи, икьван гагъда кВенкIвер алаз, хьелни фагъумсузвал аквазвай вилер дегиш хъанай, абуру гила адан кылиз фикир-веревирд ийидай мумкинвал хтанвайди кьалурзавай. Ада, за кьатГайвал, автоматдин яб кьарсурунин ван хьуникди, зи автоматдин луьледиз гуьлле фенвайди яз гьисабзавай.

– Где я? – садлагъана хабар кьуна ада, инихъ-анихъ килигиз.

– Вы в Иолатани, в Туркмении, товарищ подполковник. Здесь оружейный склад... Идите домой, отоспитесь.

– Тьфу! – лагъана ада. – Проклятый Афган!.. Извини, сынок.

Ам элкъвена, тади кваз хьфена.

И арада вышкадилай зенгинин кьати ван акъатна.

За анал чукурна. Трубка хкажна.

Зенгнавайди караулдин чЕхиди, чи взводдин командир тир. Ада штабдин подполковник и патариз акъатун хьайитГа, адак кягъиз тахъуй лугъуз тагъкимзавай. «Ам Афгъанда контузия хьанвайди я. Са йифиз адан рота душманри, ван-сес галачиз, михъиз тукIунай. Ротани, часовойни ксанваз хъанай. Вич, командир, а чIавуз кьециз фенвай. Гъавилай сагъ яз амукъна. Гъа хер акъатзавач адан рикIяй... Гъар, хъивегъна, вич вичелай алатайла, кьисас кьахчуз физ кIвачин жезва... Постарал физ, часовойриз тадияр гузва... Кьенез ахъаймир! Мез-гъвел ягъ. Элкъвена хьфидайвал ая! Ягъиз тахъуй!»

За ам хьфенва лагъайла, караулдин чЕхидан рикI секин хъанай...

Заз ина, Туьркменистанда, дяве авачир чкада, Афгъанистанда авай тIурфан гьихъгинди ятГа гъа и са дуьшуьшдай акунай.

Зи дуст Айсамаз, низ чида, гьикъван кьиникъарни, чкIанвай кьисметарни, руьгъдинни бедендин тIарвилерни азиятар акунатГа... Я абурукай кхьинни авуначир ада заз, я лугъунни.

Авайвал лагъайтГа, адаз лугъудай мумкинвал хъаначир. Анай ам хтайдалай кьулухъ чун садрани мад гьалт хьувуначир.

Гьалтдай са мумкинвал, вични ада кIелзавай Чирчикдин военный училищеда, кьисметди чаз гуз са тIимил амукънай. Амма кьисметди эхиримжи макъамда вучиз ятIани вичин хвал дегишарнай.

Зун зи кьулулугъдин лап эхирда, виниз тир савад авай аскер хьуниз килигна, са вацран муьгълетда офицеррин курсариз ракъурун лазим тир. Чи частунин штабда за и курсар кIелдай чка Чирчикдин военный училище я лагъайла, зун жуван япарин чIалахъ хъаначир.

– Чирчикдиз? – хабар хкбуна за, жуваз течизвайда хъиз, белки, гъахътин тIвар алай маса са чкани аватIа лагъана. – Ам гъина авайди я?

– Узбекистанда, Ташкентдин къвалав, – жаваб хганай заз. – Машгъур училище я. Аниз и мукъва чи оборонадин министирни атанвай.

– Жеч! – лагъана за, лувар акатнаваз.

– ГъикI жеч? – хабар хкбуна завай штабдин офицерди къайидаказ. – Ваз оборонадин министрдин биография чизвачни?.. Виниз савад авайди я вичивай хъайитIа... – Ам вилера ахмур аваз килина.

– Зун гзаф шад, юлдаш капитан, министр аниз атунал. Жувазни анаг аквадай мумкинвал ахъа хъунал... Ана чи хуърйини са маршалди кIелзава, – лагъана за, Айсам аквадай мумкинвал за ана гъикI хъайитIани жагъурдайдахъ агъанваз ва адаз вилив техвей хътин са шадвал гудай имкан хъунал шад яз.

– И что это за маршал? – рикIивай хабар къуна капитанди.

– Это мой друг-одноклассник Айсам! Он учится там... Афганец...

– Ну ты закрутил!.. Художник слова хренов! – къил галтаднай капитанди...

Чирчикдиз фидайла, за жуван вещьмешокда Айсамахъ галаз чун сад садал гъалтун къейд авун патал тайинарнавай, пекер алчуднавай савкъатни тунай. Аял чIаван дуст гъалтдай мумкинвал жедайдахъ зун кIевелай агъанвай ва заз вахтни, зун акъахай поездни жезмай къван йигиндиз фена кIанзавай...

Афгъанистандай ам хуърюз хтайла, зул тир, зун жуван кIелунрал машгъул тир. Я хуърени ада вичиз дяведа вуч акунатIа садазни ахъайначир. Заз чидай, вучиз ада акI авунайIа: сад лагъайди, вичи ахътин ихтилатар авун хъайитIа, абурук хуърънвийри квачир лишанар кухтуна ахъай хъийидайди адаз чизвай, адаз гъа кардикай хуш тушир, къвед лагъайдини, адаз армиядиз физ кIвачин хъанвай жегъилрин рикIера кичI гъатна кIанзавачир. Закай, вичин аял чIаван дустуникай, ада са затIни чуънуьдчирдини заз чидай. Амма чаз санал ацукъна ихтилатардай мумкинвал уьмуърди хганачир.

Вучиз лагъайтIа уьмуър вичин эвелан пунарилай алатнавай...

Чирчик заз гзаф хуш хъанай. Иер, секин шегъер я.

Военный училищени заз гзаф къулай чка яз акуна. Иолатандин патарив гвай ичIи къумлухра хъайидалай гуьгъуьниз амай гъинаг хъайитIани хъсанди яз акун мумкин тир жеди. Амма рикIивайни, училищедин ва казармайрин дарамата, абур элкъуърна къунвай майданар, гъаятар, вири чIехи шегъерриз дигай тегъерда, акурдан вилер шадардайвал туькIуърнавай.

Зи дуст Айсама ихътин чкада кIелунал за рикIяй дамахни, адан къверичIаварин къуллугъни гъа ихътин чкайра финин мурадни авуна.

Офицеррин курсариз вири Туркестанский военный округдай атайбурукай арадал атайди къанни са касдикай ибарат са взвод къванди тир. Сад садахъ галаз таниш хъана, хабарар къурла, гъар сад вич хъайи частуна, зун хъиз, чуьлдин шартIара, палаткайра къуллугъ авурди яз жагъанай. Идалайни гъейри, инани, патарив гъикъван иер дараматар, казармаяр гваз, чаз анра чка жагъаначир, чаз и гъилерани казармайривай яргъаз хъиз, танкарин учебный полигондин къвалав, палатка эцигнай. «Етимрин взвод я ман» лагъанай за, и курсариз акъатнавайбур Афгъанистандиз тухун тавунин сеbeb чизваз. РикIивайни, чи виридан диде-бубайрикай чан аламаз амай садахъ авай тек рухваря яз хъанай чун. Чаз къаюмвалзавай офицеррини кваз чна чаз ганвай «Етимрин взвод» лагъай тIвар къабулнай ва офицеррин курсара кIелзавайбуруз чпин арада гъакI лугъуз хъанай.

Ина заз са шадвал мад хъанвай. Захъ галаз Тедженда учебкада хъайи са гада – Карелиядай тир Николай Худолайнен гъалт хъувунвай. Дуствилелди акахъдайди, шад зарафатчи, гитара ягъиз манияр лугъудайди тир.

Чка тайин хъана, са гъяд юкъуз азад вахт хъайила, училищеда гъар и юкъуз дискотека жезвайдини чиз, зун Коля галаз Айсам жагъуриз фенай. Заз зун вич авай

чхайриз акъатнавайди чин тийизвай Айсам вилив техвей, акурлани чЛалахъ тежедай хъгин гьалда жедайвал шад ийиз кЛанзавай.

Гъайиф хьи, зи хиял кьилиз фенач. Дискотекада авай курсантривай хабарар кьуна, чир хъайивал, Айсаман курс садбуру ученийри, садбуру зулун бегьерар кВатГ хыйиз са гьи яТани совхоздиз тухванва лагъанай.

Гъа чЛавуз за уьмуьр гъахъ гвачир, инсаф атГай затГ тир чЛал сифте яз гьисс авунай. Гзаф йисара тахкунвай, Афгъанистандин цАяра хъана хтанвай дуст и акваз жери макъамдани садлагъана яргъаз акъудунивди уьмуьрди ихътин крар къасухдай, вичин тЕм, вичин артуханвал, вичин къама авай ял къалурун яз, «залай икГ ийизни алакьдайди я» лугъун яз ийизвай хъиз тир.

Зи аскервилин къуллугъ ина, Иолатандин чуьллера хъиз, четинди тушир. Азад вахтарни жезвай. Ихътин чЛавуз амукъзавайди библиотекадиз фена, ктабар къачун тир. Са куьруь вахтунда заз ирид-муьжуьд ктаб (абурукай пуд еке романар тир) кЕлдай мумкинвални хъана. Иолатандин чуьлда я ахътин ктабханани, я хъанайтА, ктабар кЕлдай вахтни авачир, я гьевесни жедачир.

Са варз акуна-такуна акъатнай.

Айсаман курс хтанвачир, я ам мус хкведатГ заз чинни ийизвачир.

Заз амукъайди Айсамав жуван саламар, дуствилин алхишар агакьардай са рехъ хъанай. Аскервилин къуллугъдикай азад жез са югъ амаз, жибинда офицервилин дережа къалурзавай цИйи военный билетни, ватандиз хъфидай самолетдиз билетар къачудай мумкинвал гудай махсус чарарни аваз, зунни Коля Худолайнен кВалерай чаз ракурнавай гражданиндин парталарни алаз, «Плакучая ива» ресторандиз фенай. Армиядиз талукъ затГарикай зав гвайди Иолатандин чуьлдай хканвай вещмешок тир.

– Вещмешок ви куьз герек я? – хабар кьунай Коляди, зи гъилевай затГунихъ залавал авайди яз акуна. – Туьн-хъун гваз физвани ресторандиз?

– Ваъ, – лагъана за. – Дустунив вахгана кЛанзавай савкъват я. Туьркменистандай гъанвай.

– Ви аял чЛаван дуст ресторанда жеда лагъана умудзавани вуна? Романтик я вун, дуст кас! – хъуьрена Коля, вичин гитаради чУл куьнел хкаж хыйиз.

– Ам аниз садра гьикГ хъайитГани къведа эхир.

– Гъавурда акъазвач зун ви... ДакГардал тадани, чарни галаз, «Им зи дустуниз тунвай савкъват я» кхъена?

– Фейила, аквада... Ана сад акъатда.

Вахт нисинлай алатнвай. Вич са акъван екеди тушир «Плакучая ива» ресторанда ацукънавайбур кьери тир: кьилди-кьилдин столрихъ галай къве гадани къве руш.

Чакай офицерар хъанвайтГани, чи жибинра авай пул аскердинди яз амай. Чна гьадав кьур тУьн-хъун авуна, ихтилатарна, рикГер аладарна.

Ахпа Коляди гитарадихъ галаз манияр лагъана. Адан авазри ина ацукънавайбур вири агудна. Вири сад садахъ галаз таниш хъана.

Вири гуьгъуьлдин шадвилини вини кВачиз акъатнавайла, Коляди малумарна:

– Товарищи чирчикцы, теперь новоиспеченный лейтенант Советской Армии Николай Худолайнен исполнит песни по вашим заявкам! А другой новоиспеченный офицер той же Советской Армии Антер Мазанов за неимением барабана будет стучать по столу!

Зун Колядин эхиримжи гафарал мяггелни хъанай. Идаз за садрани далдам ягъна акурди тушир. Гуя идаз за бадедин къажгъанрин кЛанер атГуз ва кВалевай целер чУриз абурукай далдамар авурди са ни яТани хабар ганва.

– А я люблю барабанить! – лагъана зани, адан макъамдив къадайвал стол тупГарив гатаз.

Са къадар вахтунда ресторан шад межлисдин макандиз элкъвена.

Официанткаярни, килигиз, цлавай акъвазнавай.

Пул гана, ресторандай хъфидайла, зи риклелай вѣщмешок алагиз са тѣмил амай. Столдихъ чи гѣлел-кѣвачел элкѣвей официантка Валяди заз столдин кѣник вѣщмешок тунвайдакай лагъана.

– Ам ина туна кѣанзавайди я, – лагъана за.

– Гѣикѣ? – гъавурда акъунач Валя.

– Вѣщмешок ваъ, адан кѣеневайди, – ам гъавурда тваз алахъна зун. – Ина, училищеда зи са дустуни кѣелзава. Исѣтда ам чкадаллач. Ам иниз кѣвезвайди я, адаз куън чир хъун мумкин я, – лагъана за.

– Твар гѣикѣ я? – жузунна официанткади.

– Айсам.

– Къавкъазви. Лезги, – лагъана руша. – Чида. Лезгинка къуълердайди я.

– Акѣ ятѣа, къала гъваш са шоколаддин плитка, – лагъана за. –

Тавакъу я.

Валяди плитка гъана. За адай пул гана.

– Валя-ханум, – милаимдиз рахана зун, – плитка квез. Заз са тѣлабун ава. И бицѣи савкъват за зи дустуниз, адахъ галаз санал и куъ ресторанда ацукъда лагъана, гъайиди тир. Къисметди вуч ятѣани чаз ахътин мумкинвал ганач. Валай къисметдилай алакъ тийидай крар алакъдайди заз чида. Ам иниз гѣикѣ хъайитѣани садра акъатда. Атайла, адав и кѣве птулка вахгун тѣлабада за квевай.

«Чашмадин» птулкаяр акур Колядай гъарай акъатна:

– Вуна ибур икъван чѣавал кягъ тавуна гѣикѣ хвена, мутлакъ?! Ваз гѣикѣ къарай атана? И кардай вавай лейтенантвиллин звание къахчуна кѣанзавайди я!

– Заз ибур дустунив агакъун лейтенантвилелайни чѣехи я, чан дуст. Ви пай чехир за ваз Дагъустандай ракъурда.

– Ятѣа, зун рази я, – лагъана Коляди. – Ви погонарни гъа авайвал амукърай.

Валяди сифте къуълнер агажна. Ам ихътин тѣлабунни мягътелни, гъейранни, кѣве рикѣинни авунвай.

– Ам иниз акъатдани? Татайтѣа вучда?

– Ам кѣведа... Татайтѣа, ибур ваз гъалал хъуй.

Валяди птулкаяр къачуна:

– Вахкуда... Хъсан сят хъурай квез!..

Зун хуъруъз хтай са зур вацралай хъиз заз Чирчикдай телеграмма хтана: «Савкъват агакъна. Сагърай вун. Хуъруъз саламар. Айсам»...

Училище акъалтѣарна, Туркестандин военный округдин частара, яни Юкъван Азияда хъайи виликан Советрин республикайра, къулугъ авур, вичи хкъягънавай рекъел тежедай къван къару хъайи ва гъавилѣй (маса себебар заз чидачир) вичин хзанни кутаз тахъай, майордин дережада авай Айсам, уълкве чуклун себеб яз а чкайрай экъечѣ хъувур вири къушунрихъ галаз Урусатдиз хтанай. Адан частуниз (ам ана танковый батальондин командир тир) Къавкъаздиз акъатун, Чечняда бине кутун къисмет хъанай.

Ада заз, я за адаз чарарни кхъин хъуваучир. Аквар гъалда, вири пата авай чкѣлайвилѣй рикѣин секинвилев сада садаз чарар кхъиз жедайвал тушир. Инсанри гъар сада вичи вичин югъ няни ийизвай.

Са гѣилера Айсама Грозныйдай заз зенг авунай.

– Инагар заз пайгар яз аквазвач, чан дуст. Дявѣяр жедай хътинди я. Хъайиди жеда ана. «Къих» къугъваз вердишди я зун, – лагъанай ада заз.

– Ахътин чкадал кѣвеч, яда, – крар хъсан патахъ финихъ умуд аваз. – Инсанар гъакъван ахмакъ жедани?

– Инсанар акъуллу мус хъайиди я? Халкъарин кѣил къазвайбуруз, чѣехи гъакимриз акѣ я хъи, яракъар югъурайла, жаклумар тѣарамарайла, вири крар кѣанивал туъкѣуъдай хъиз. Инсандиз акъулдилаини намусдилай гъейри чеб хуъдай мад са яракъни авайди

туш. Амма инсанрин чѐхи паюниз икI тирди чизвач... Амай вири яракъар инсанар тергзавайбур я...

– Жува жув хуьх, дуст. Вири крар хъсан агурай.

– Дахдиз, дидедиз лугьумир. За зун Кабардададиз хтанва лагъанвайди я. Чир хъайитIа, дах иниз атана акъатдайди я...

Чечняда, са акъван вахтар алат тавунмаз, дяве гатIуннай...

Дагъустанда гъеле секин тир. Инаг виликан зурба ва чѐхи уьлкведа ислягъвални инсанрин меслегатлувал амай къетIен чка яз гьисабзавай.

Уьлкведа авай хабарар, жезвай дегишвилер чи хуьруьвни агакъзавай ва абуру хуьруьн уьмуьрдик яваш-яваш дегишвилер кутагъвай.

Кьилдин инсанри инра тукъвенар ахъайзавай, инсанар тухуз-хкидай хсуси маршруткар пайда хъанвай ва маса къулайвилериз рекъер ахъа жезвай хъиз тир.

Хуьруьн клуб гила вич авай виликан мискIиндин дараматдай экъечIна, виликан хуьруьн тукъвен хъайи гъвечIи дараматдиз хутахнавай. Гила мискIиндай азанар язавай. Хуьре виликдай парторг, Балакъ халуни, Айсамни зун верчер чуьнуьхайбур яз гьисабна, ижласдал эцигайла, сегънеда хъайи шляпаяр алай пудакай сад хъайи касдикай гила фекъи хъанвай. Ам мискIин вичиз хас тир дундин дигаи шикилдиз хкунал алахънавай. Сад-къвед аниз фидайбурни, аниз физ садакъаяр, пулар гудайбурни акъатзавай.

Квалерин къаварал телевизорар патал чѐхи «тарелкаяр» хкаж жезвай, хуьруьнвийриз вили экрандай вири дуьньядиз килигдай мумкинвал жезвай. Къезвай хабарри, аквазвай гзаф шикилри мамухвийриз жуьре-жуьре какахъай гьиссер, гзаф вахтара наразивилин фикирар гъизвайIани, абур къез-къез цийи уьмуьрдив, девирдин цийи къайдайрив вердиш жезвай.

Садлагъай гъахътин «тарелка» Ингъар муаллимдин къавал пайда хъанай. Дагълара уьмуьр тухуз, къуд пагаз винедай агъадиз килигиз вердиш дагъви ксариз, ихътин «тарелкайрин» куьмекдалди дуьньядизни дагъдин кукIушдилаи хъиз килигиз кIан хъун тIебии кар тир. Гзаф къуншияр няниз цийи хабарриз килигиз муаллимдин кIвале кIватI жедай. Урусатдин каналрал гзафбуру ихтибарвал хъийизмачир. «Хабарар, шикилар садбур къалуриз, чпи чѐхи уьлкве чукIурайбуру гилани тапарар авун мумкин я» лугъузвай абуру.

Чкадин каналрай хъиз, къецепатанбурайни къалурзавайди къуншидаллай Чечняда физвай дяве тир. Урусатдин каналри къалур тийидай затIарни, лугъун тийидай хабарарни къецепатан каналри жумартдиз инсанрив агакъарзавай. Чпиз къецепатан чIалар чидачирIани (хуьруьн мектебда френг чIал гузвай са муаллим квачиз), хуьруьнвийриз гъа шикилар акун бес тир, абуруз чеб гъавурда акъазвай хъиз жезвай. Абур гъавурда твадай сад гьикI хъайитIани жедай. Френг чIалан муаллим атайла, Ингъар муаллимди Франциядин каналар кутадай, гъадав акурди ва ван хъайиди таржумани ийиз тадай.

Инсанрин рикIера Чечнядин дяведи чѐхи гъалабани, аквазвай къван мусибатри гузвай тIарвални, анавай цIай, йикъни шуван Дагъустандал атунин кичIевални авай.

Зулухъди, живни къванвай йикъан са няниз гъа ихътин килигунрин са береда Ингъар муаллимдин кIвализ Балакъ халуни атанай. Адаз вичин майор хва Айсаман часть авай Кабардино-Балкария (Айсаман адаз вич гъанава лагъана кхъенвай) Чечнядивай яргъа туширди чизвай, адан рикIе са гъихътин яIани залан аянвални авай. Гъавилай ам иниз атанвай.

Хабаррин са сюжетдай абуруз Чечняда яргъи чуруяр квай, хурал автоматар алай, гъилера тапанчиярни кантIар, авай ксари метIерал акъвазанавай, чпел военный парталар алай, амма погонар алачир, кIвачерни къецIил пуд итим, метIерал акъвазарна, абуруз экъуьгъзавайвал, ара-ара язух есиррин гъилериз, кIвачериз гуьлле гузвайвал къалурзавай шикил акуна. Пуд есирдикай садан меке рехи тил авай.

Телевизордиз килигзавайбур, чеб гьар килигдай ч'авуз рахаз, баянар гуз вердишбур, и кардал рик' алайбур, садлагъана яд иличай хъиз кис хъана. Абуруз боевикрин есирвиле авай и пуд касдикай сад Айсам тирди чир хъанвай.

– Айсам?! – к'вачел акъалтнай Балакъ халу.

Сюжет къалурна куътягъ хъанвай. Телевизорди маса хабарар гузвай. Абуруз яб гуз жедайвал тушир.

Вири киснавай. Садазни вуч ва гьик' лугъудаг'а чизвачир.

К'валин иесидиз маса чара хъаначир, ада са вуч ят'ани лагъана к'анзавай.

– Яда, ви Айсам Кабардада авайди я. Чаз акурди ам тушир! Чаз чи Айсам чидачни?! – ифенвай макъам къайи хъийиз алахъна Ингъар муаллим.

– Ам масад тир... – лагъана мад са ни ят'ани.

– Куъне зун дилидай къазвани? – хъел кваз лагъана Балакъ халуди. – Зун вуч буба хъуй жуван хва чир тежедай?.. Адан рехи тир чир тежедай? Агъ, Айсам... Айсам... Вуна заз вуч авуна, я залумдин хва?!

Балакъ халу, ц'ай квайди хъиз, к'валай экъеч'на хъфенай...

Гъа йикъалай Балакъ халу къекъерай акъатнай. Айсаман къилел атай мусибатди, адал чан аламани-аламачни чир тахъуни, вичай акъатзавай крари, ада вич тухувайвили ам ийир-тийир авунвайди къалурзавай.

Са шумуд юкъуз ам к'валай экъеч'начир.

Са юкъуз ам, т'фенгни куъне аваз, хуъруън виликан туъквен хъайи, гила клуб хъувунвай аск'ан, са мертебадин яргъи дараматдиз – хуъруън жегъил итимар к'ват' иезвай чкадиз физ акуна.

Айсаман къилел атанвайдакай хабар хъанвай хуъруънвиар Балакъ халудик ктад тийиз, хъанвай кардикай чпиз хабарни авачир хъиз къаз алахъзавай. Балакъ халу вич, лагъайт'а, гьалтайбурухъ садахъ галазни рахан тийиз алатзавай.

Къве хилен т'фенг гъилеваз клубдиз атайлани, анавай гадаяр вири к'вачел къарагънай, ч'луъкъни тийиз, килигиз акъвазнай. Абуру адан т'фенгда патронар ава лагъана гъич фикирни авунвачир, вучиз лагъайт'а Балакъ халу гъуърчез техъфиз са шумуд йис хъанвай. Клубда авайбуру т'фенг ада вичиз хъанвай руъгъдин къарсурвилляй къунвайди яз гъисабнай.

Балакъ халу, ц'алай Ельцинан шикил ва яргъал са мурт'а чилел эцигнавай Горбачёван суъретар къачуна, къецеел экъеч'из к'вачин хъана.

– Чан халу, вуна абур вут'зава? – т'фенг гвай халудиз хъел текъведайвал секин ванцелди хабар къуна клубдин къуллугъчиди. – За абурун жаваб гузвайди я.

– За вавай хабар къазвач! Къекъеч'! – ат'угъай ванцелди рахана Балакъ халу. – Зини абурун ара ваз талукъ туш, ам зав гъялиз тур!

Къуллугъчиди куънер агажна.

Балакъ халуди, къецеел экъеч'на, суъретар ц'лавай акъвазарна.

Клубда авайбурни къецеел экъеч'навай. Вирида вуч жедаг'а килигзавай. Гаф лугъуз садазни к'анзавачир. Абурун вилера ч'ехи дерт хъанвай и касдихъ ч'угъазвай язух авай. Абуру рик' къарсанвай, къилизни эсер янавай и касди, ич'и т'фенг суъретрихъ элкъуърна, мецеелди «ба-бах!» лагъана гъараюналди куътягъ жеда лагъана фикирзавай жеди.

– Я чан халу!.. – шикилрин патав физ алахъна клубдин къуллугъчи.

– Къерех хъухъ! – гъарайна Балакъ халуди. – Луълейра патронар авайди я, гада.

Къуллугъчи къулухъ хъана.

Балакъ халуди суъретар галайнихъ галаз-галаз къведра т'фенг ягъна.

Шикилрал алайбурун гъардан пеляй са т'век акъатнавай.

Ик' жеда лагъана гъич фикирни тавур гадаяр т'фенгдин халис ванци чеб чпел хкана: ихътиндан гъилляй са маса ч'ехи мусибатни акъатун мумкин я. Абуру вегъена Балакъ халудин гъилер къуна. Т'фенг адавай къакъудна.

– Ахъя зун! – гъарайна Балакъ халуди. – Гахце зи тфенг! Хуъруън советдани и душманрин суъретар авайди я!.. Гъабур я уълкве чукІурайбур! Айсам завай къакъудайбур!..

Гадайри идан жибиндай къве патронни ахкъудна. Ахпа абуру ам кІвализ хутахна, кІвалинбурув вахгана, тфенгни патронар мад адан гъиле гъат тийидайвал авун тагъкимна...

Балакъ халудин чІехи хва, Палча, адахъ галаз хуъре яшамиш жезвай, муъкуъ пуд хци Урусатдин шегъерра уъмуър тухузвай.

Вад лагъай хцин – Айсаман къисметди ам михъиз кІуднай.

ГъвечІи хцин гъалдикай хабар хъйи Нуърге хала – секин, къал-къил гвачир, вичин итимдин гъар са гафунал, гъар са къадамдал къул чІугвадай дишегъли – тІуб сивив тухвана, са гафни талгъуз, кІвале, цлан кІане ацукъна, къил галтадиз амукънай.

Абурун рухвайризни вуч ийидатІа чизвачир. Яргъал шегъерра авай пуд хвани хъйи хабардал хтанай. Абур гъукуматдин махсух идарайихъ галазни раханай, чпин гъвечІи стхадин къисмет гъикІ хъанатІа, ам есирдай акъат хъувунани, къенани-амани чириз алахънай. Санайни умуд гудай хътин жаваб гъатначир. Садбуру Айсам есирдиз аватуникай делилар авач лагъана, садбуру ам гел галачиз квахънава лагъана. Къецепатан телеканалди къалурай сюжетдикайни чпиз хабар авач ва ам такунмаз чпивай адан гъакъиндай са гафни лугъуз тежердини къейд авуна...

Вахтар физвай. Айсамакай мад са хабар-терни хъаначир.

Шегъерда Балакъ халу зи рикІяй акъатзавачир.

Садра за Ингъар муаллимдиз мектебдиз зенг авуна, вуч хабарар аватІа жузунна.

– Яда, за ваз вуч лугъун? – тежер къван пузгъундаказ рахана Ингъар муаллим. – Пара пашман хъана зун «тарелка» къачунал... Куъз герек авай тир а чІулав хабаррин чанах?! ГъакІ жуван къилиз балай авуна!..

– ЖуванрикІиз акъван азият гумир, я муаллим! Вуна вун чІагънакъа батІуларзавайди я... – адан ихтилат гъинай къвезвайди яТІа гъавурда аваз, лагъана за.

– Яда, за а зегъримар къачуначирТІа, икъван крар, икъван пашманвилер жедачир... Балакъ тхадин келледин регъвер терсина элкъведачир... Михъиз эсер янава язухдиз...

– Мад хъйи кар авани?

– Мад вуч хъжеда, яда, кар кардай фенвайла?.. Балакъ гила, физ, Шуаян хъалда ацукъзава... Са гъафте идалай вилик къецІил кІвачик Дагъдиз фидай рекъяй хкайди я гадайри. Вич ВачІедин кІвализ физвайди я лугъудай...

– КъецІил кІвачив? Жив къванвай Дагъдиз? – агъаз кІан хъаначир заз.

– КІвалай экъечІ тавурай лагъана, кІвалинбуру адан кІвачин къапар чуънуъхнаваз хъанай... Ам гъакІ экъечІна фена... Чидач гила, мад вуч акъуддатІа ада...

Са гъафте алатайла хъиз, зи кІвалахал коллегайрикай сад цІйи хабар гваз атана.

– Ваз къе Ленинан майдандал вуч алатІа акунани?

За Дагъустандин гъукуматдин чІехи идарайрин вилик квай къилин и майдандал адетдин митингар, пикетар ва цІйи вахтара адет хъанвай гъа ихътин маса гъарай-эвер жеда лагъана фикирнавай.

– Ана цІйи вуч ава? – завай и суал вилив хуъзвайди чиз, жузунна за.

– Анал са итимди илигна далдам язава. Хурайни «Чечнядавай зи офицер хва гахце!» къхенвай чар куърсарнава... Язух инсан!..

Заз зи рикІиз риб сухай хъиз хъана. «Балакъ халу!» – гъарайна зи рикІи.

Зун тадиз Ленинан майдан галайвал фена.

Гъеле яргъамаз акур шикилди заз сифте хаф ягъиз туна, ахпа зун къапарай акъудна.

Къве милицади Балакъ халу, къуънер къуна, майдандилай галчІурзавай, абурун патавай хъиз, гъилер цавуз хкажиз, гъараяриз рахаз-рахаз, Сардар физвай. «Гъукумди, вичивай хъайитІа, вичин векил яз, им, и кицІин хва, Балакъ халу иликъариз ракъурнавайди я...– хиялдай фена зи. – Ибуруз са маса кицІин хва жагъаначни?!»

Налугъуди, гъукумди, чиз-чиз, Сардар ракъуруналди Балакъ халу русвагъ ийизвай, адан хирел артухан къел кІвах хъийизвай.

Чкадин гъукумдин чІехи идарадавайбуруз Балакъ халудин миллет гъим ятІа чир хъана ва гъавиляй, адет хъанвайвал, адахъ галаз рахун патал, ам чкадал ацукъарун патал, чпивай хъайитІа, лезги я лагъана Сардар ракъурнава. И къайда гъукумдин къилин «яракърикай» сад я: жуванбурув жуванбур пуърчукъариз тун. Аквар гъалда, гъукумди и кар чиз-чиз ийизва: гъукумдин идарада къакъан креслода тум чими хъанвайбурун зигъин, бейни, руъгъ, иви, адан къенепатан алем ва гъакІ винел падни миллетдин лишанрикай азад жезва, адакай миллет амачир кас жезва, ахътиндаз вичин миллетдикай «жуванди» амукъзавач, адан «жуванбур» гъа вич хътинбур я. Кресло тумунивай къакъатайла, ахътинбуру чеб ахпа къалурдайвал кез акуртІа! Ибур зурба къегъалар я! Ибуру къван чпин халкъдиз хъсан крар садани авурди туш! Абур хъаначиртІа, адан халкъ михъиз терг хъанвай! Ша чна абур гъилерал тупІарал къан! Вуна флан чкадал жуванбурукай тир флан касдиз ихътин душманвал авунай, флан карда вуна жуван миллетдиз акси кІвалах авуна лагъайла, хивени къадач. Вилериз килигиз, хъайиди туш лугъуда. Ви гъакимвал анжах жуван хам хуън тир лагъайла, хълагъда: «ГъакІ тахъайлани жезвач ман».

ЦІийи девирда хъанвай гъакимарни саки вирибур гъахътинбу тир, чпин амалдарвилелди, фукъиранвилелди, муъфтехуървилелди, лутувилелди, маса гузкъачунин «алакъунралди», тежер хътин ялтахвилелди виликанбурулай къве къилин виневайбур, къве къадамдин вилик фенвайбур тир. Ихътинбуру вичелай вине кІарце авайдан гъихътин эмир хъайитІани къилиз акъуддай, йикъ лагъайла рекъидай, къарагъ лагъайла къарагъдай, чиниз тфу гайитІани, «яллагъ, ви чан сагърай, чан чІехиди» лугъудай.

Ахътин ксар чеб тахъана кІани чкада – гъукумда тежер къван гзаф хуън алапатдин кар я.

Заз ихътинбур гзаф ақунай ва чидай. Гъавиляй ахътинбур акур, абурухъ галаз таниш хъайи йикъар умуърдай акъудна гадариз хъанайтІа кІандай. Халкъдин, уълкведин къисметар ихътинбурун гъиле гъатунилай ахмакъ ва бахтсуз кар бажагъат ава.

Сардарни гъахътингбурукай сад хъанвайди аквазвай.

Адал къе вичин хуъруънви, куъгъне коммунист, далдамчи, халисан дагъви, халкъдихъ, Ватандихъ рикІ кузвай кас «атІумарун», «гелез гъун» ихтибарнавай.

Заз ингъе аквазвай: Сардаран гъерекатар къвердавай йигинбур, къетІибур жезвай. Ада вич гъукум тирди къалуриз кІанзавай. Ада низ къалурдай къван и язух инсандиз, рикІе дерин хер хъанвай касдиз къалур тавуна?

Сардара Балакъ халудин гарданда авай чар къазунна гадарна. Ам, зун гъавурда акъурвал, «Чеченядавай зи офицер хва гахце!» гафар кхъенвай гъа чар тир. Гъукумдин и угъраш векил идални секин хъаначир. Ада вири хъилелди Балакъ халудин къуънелай далдамдин ебни алудна, далдам шутхунна ялна, ам чилел гъалчна, адал кІурар гъалчна, пІикІ кІвачерик кІус-кІус авуна, хамар, къуъл геляна, са къерехдиз гадарна, Балакъ халудин гъилера авай далдамдин кІарарни, шутхунна акъудна, гъар сад санихъ вегъена.

– Гъей! Вуна вучзава, къей хва алчах! – гъарайна за лезгидалди ибур алайнал агакъдалди.

Сардар вичиз гъарайдан гъавурда акъуна, акъваз хъана. Адаз зун ақуна ва чир хъана. Им ада вилив техвей кар тир.

Милицяарни, Балакъ халудин гъилер ахъай тийиз, акъваз хъана.

За виликди зверна.

– Ваз регъуъ тушни, къей хва? – за Сардаран хуру къуна, са къерехдихъ гадарна. – Жагъана ваз нел ви гъакимвал алцумдатІа, алтІумардатІа!

– Регъуь идаз хъурай ман, вири халкъ беабурзавай, – вичин виликан къетГивал квадарнаваз, нерай хъыз лагъана Сардара, Балакъ халу къалуриз.

– Вун беабур хъанвай халкъдал абур хкиз атанвайди я ман?

– Зун зи буржи, зи къуллугъ тамамариз атанвайди я, – лагъана Сардара.

– Акуна заз ви буржи вучтинди ятIа... Ихтияр авачни адаз вичин тIалдикай гъукумдарриз лугъудай? Вичин тIалдиз са чара аквадай?

– Гъукумдаррив адан хва гвани? Гъакъван викIегъди ятIа, фена къахчурай Чечнядай вичин хва.

– Угъраш тир вун, къей хва, икъван гагъда – лагъана за, – гила ви угърашвал генани чIехи хъанва, гъукуматдин дережадиз акъатнава... Ам гъанизни фидай... Ам вун туш... Ам аниз ни ахъайда?.. Вун буржи авай, къуллугъ гвай гъаким я, це ман адаз са къумек. Чир ая адан хчин къисмет. Бес Айсам ви хуъруьнвини, вахъ галаз са класда кIелайдини тушни? Вун и Лацу кIвале вуч паталди ацукънавайди я? Жуван хуъруьнвийриз кIур гун патал ацукънавайди яни? Ви къуллугъ, ви буржи гъам яни, къей хва?

Ада зи рахунрин терсвилез жаваб тагунал зун рикIяй мягътелни жезвай. Амма имни адан угърашвилини терефрикай сад тир. Адаз ихътин секинвал, за къатIайвал, зун адахъ галаз лезгидалди рахазвайвили ва патав гвай милицаяр чи гъавурда такъуни гузвай.

– Ада инсанвилелди лагъанайтIа, зун къумекизни алахъдай... Ада зун квазни къазвач. Къве югъ я ада инал далдамар ягъиз... Зи гаф адак акатнач... – вичин угърашвилер са акъван чIехибур туширди къалуриз алахъна Сардар.

И арада Балакъ халудик цIай акатна:

– Зун?! Ви патав?! Минетиз атана кIанзавани ваз?.. Ви патав къведалди, къиникъ хъсан я... И вун хътиндакай вичин векил авунвай гъа гъукум вич вайрай!.. – Ахпа урусдалди милицайриз лагъана: – Идан чIехи бубади 37-йисуз зи буба къуна тухуз турди я... Къени ам фейи пад чир хъанвайди туш... Твах зунни гъиниз тухузвайди ятIа!

– Ахъая ам! – лагъана за милицайриз.

Абур, вилера суал аваз, Сардараз килигна.

– Ахъая, – къил эляна Сардара...

За Балакъ халу майдандилай зи кIвалез хутахна. Пакадин юкъуз чун хуъруьз къфена...

Гъа йикъалай мад Балакъ халу кIвалей экъечIначир. Ада библиотекада ийизвай вичин кIвалахни гадарнай. Адаз дяведа гел галачиз квахънавай хва жагъурун патал вичин къуватар акъакъ тийидайди чир хъанвай. Ам, айвандин къиле стул эцигна, гъанал ацукъна жадай. Вичел къил чIугваз къведайбурни ада вичин патав ахъайзавачир. «Къвемир зи патав! – лугъудай ада. – ЧIугвамир зи язухар! За къун Айсам хтайла, къабулда». Мегъежардал Айсама адаз Афгъанистандай хкай дурбуярни жадай. Ада абур мукъвал-мукъвал агъадихъай хуъруьз къвезвай рекъин яргъал сифтегъан къекъуьн алай чкадихъ элкъуьрдай ва анилай винихъди рекъе кас авани-авачни килигдай. Гъа дурбуьри, мумкин, я адаз Айсам хкъведа лагъана са уътери умуд хгузвай жеди. Адан фикирдай, Афгъандай сагъ-саламатдиз хтайди Чечнядайни хтун лазим тир. Рухвайри, мукъва-къилиьри, хуъруьнвийри ам телевизордай адаз акурди Айсам туширдан чIалахъни авунвай. «Заз акурди Айсам тахъунни мумкин я, – лугъудай ада, вичин вилив хуьнар бине авабур яз къалуруналдини, вичи вичиз теселли гуналдини. – Заз акур аскер яшдиз чIехи яз аквазвай... Аскерар я ман вири сад садаз ухшар...», – лугъудай ада.

Са йис къван алатайла, Балакъ халу са къадар ахъа хъхъанай.

Яргъал шегъерда авай адан рухвайрикай сад вичин пабни галаз хтана. Абурухъ са йис къван хъанвай чпин аялни галай.

Гъа бицѣкди Балакъ халу ахъа хъувунай. Адан уьмуьрдиз дад хганай.
 – Им вуж я? – хабар къунай ада вичин кѣме суса хтул турла.
 – Им Айсам я! – лагъана хци.
 – Айсам! – садлагъана кѣвачел къарагъна Балакъ халу. – Айсам! Зи играми Айсам!
 – ада хтул гѣилерал хкажна къуна. – Куьне хкведач лугъудай!
 Са шумуд юкъуз гъа аял гваз хъана ам. Гъаятризни эвичІна. Вичин чѣехи багъдани къекъвена, ам гваз.
 – Къуншияр, дустар къведайди я, Айсам хтанва лугъуз, – эмир гана ада рухвайриз.
 – Са жунгавдин чара аку. Алад яйлахдиз, хкун патал.
 Пака яйлахдай жунгав хкида лугъудай йифиз ксай ам гъа ахвара къенай.
 Хуьруьнвийи ам чѣехи гъуьрметдив кучудна. Адан сурун къилихъ къве къван акІурна. Сад адан вичин тѣвар, хайи-къейи йисар къалурнавай къхинар алаз, муькуьдини адан рикІ алай хва Айсаман руьгъдиз бахшнаваз, Россиядин армиядин подполковникдин парталар ялаз янавай адан шикилни алаз ва тек са хайи йис къалурнаваз...
 Аскер хва къейи йис садазни чизвачир, я ам къена лагъана садани фикирдизни гъизвачир. Адан пешедиз талукъ официальный идарайрини ам са малумвални авачиз квахънавайди яз гъисабзавай.
 Гъар вуч ятлани, чун, калтІи гадаяр, Самсам къейи ачІа «къих» къугъвадайла, садрани «рекъин» тавур Айсам вич хъайи халисан дяведани къена лагъай са делилни авачир.
 Адан тѣварцизни руьгъдиз бахшнавай къванцини и кар къалурзавай.

КЪУД ЛАГЪАЙ ПАЙ

1-къил

Зи къанницІипуд йис тамам хъайи юкъуз заз кѣвалахал Жебес халуди зенг авуна. Эдгъем Шахшанни Диялса яна къейидалай гуьгъуьниз Эсмер галаз хуьруьз хъфей чѣавуз Жебес халуди заз «Ви къанницІипуд йис мус жезвайди я?» суал гайиди зи рикІел аламай ва и юкъуз вилив техвей хътин са кар жеда лагъана фикирнавай за.
 Салам-затІ гайидалай ва кефер-гъалар, кѣваликай-хзанрикай хабарар къурдалай гуьгъуьниз ада лагъана:
 – Ваз ви къанницІипуд йис мубарак хъуй, чан хва! Ваз чандин сагъвал, рикІин шадвал, хзандикай секинвал хъурай. Ваз Аллагъди ганвай йисарин къадардал ви дустариз тагай уьмуьрарни алава хъувурай гъа Виневайда. – Инал Жебес халудин фикирда авайди, са шакни алачиз, вахт тахъана, уьмуьрдивай тух тахъана, чпин мурадлив агакъ тавуна, чарадан гъиликай къейи Эдгъем, Диялса ва Айсам тир. ИкІ тирдан гъавурда зун акъазвайди адаз чизвай. – Шукур хъуй Аллагъдиз зун и йикъал агакъарай... Вун хуьруьз хтана кІанда. Ваз са зурба къимет авай чар ава. Ви тѣварцѣел ракъунавай... Заз сифтедай ам почтадай ваз ракъур хъийиз кІанзавай. Амма квахъиз кичІе хъана. Къенин почтадал ихтибариз жедач...
 – Вуч чар я? – мягътел хъана зун, вучиз чар хуьруьз хтанвайди ятІа лугъуз. – Нелай хтанвайди я?
 – Шуаялай.
 Садлагъана зи чІал къуна. Са легъзеда кисайдалай къулухъ за хабар хкъуна:
 – Шуаялай?
 – Эхъ, гъадалай... Яда, яргъи рахунар куьз я? Вун хъша, за ваз вири хъайи-хъайивал ахъайда... Гежел вегъимир... Таза вергерни экъечІнава...
 Вергерикай рахунихъ вичин метлеб авай. Зун хтайла, Шуаян чарчихъ галаз зав таза

вергерин афарарни агакьда лагьай чІал тир. Вергерин афаррикай кьил кьакьуддай мамухви авачирди адаз хьсандиз чизвай.

Зун гьа юкьуз хуьруз хьфенай ва машин, санихъни алат тавуна, Жебес халудин гьаятдал гьална.

Нянин вахт тир. Вичин калер-данаяр нехирдай хтунал вил алай Жебес халуди гьаятдал машиндин чархар акъатІарна тукьІуьрнавай гуьтІуь тІунариз кьел чукІурзавай.

Машин вичин гьаятдал кьезвайди акур Жебес халу, кьел авай курни гьилеваз виликди атана.

– Яъ! – мягьтел хьана ам, машиндай эвичІайди зун хьайила. – Машин кьачунани? Мубарак хьуй! Хийирдин, шад хабаррин рекьерал хьфидай машин хьурай!

– Сагърай, халу!

– За вун икьван фад хкведа лагьаначир! КІвалахал алай итим я...

– Гила демократия я, Жебес халу, азад вахтар гзаф хьанва.

– Азад вахтар туш ибур, хва, азаб вахтар я... – Ахпа, айван галайнихъ кьил хкажна, вичин папаз, вичин вири уьмуьрда лугьуз вердиш хьанвайвал, гьарайна: – Я свас! Мугьман атанва, кьала садра ана са вуч ятІани ая! Талгьана атанвай мугьман я! Багъдин вини кьилиз алад! Ана жагъундин кІане хьсан таза вергер ава!

Кьуьзуь пагьливандин кьари, Тургъуя хала, айвандихъ акъатна:

– Вуч хьана? Вуж я мугьман? – Зун акурла, адан чина рагъ гьатна. – Антер хва яни? Вун хтуй, чан бала, – рагъ хтуй! – Ахпа вичин гьуьлуьз ахмур квай ванцелди хьлагьна: – Ам мугьман туш хьи, чан итим, жуванди я. Ша, хкаж хьухъ, кьилел.

Жебес халуди зун вичин тавдин кІвализ тухвана, столдихъ ацукьарна, вични ацукьна.

КІвалин са пата винелай нехишар алай одеялдив кІевнавай кровать авай. Адан кьалинвили ам мугьманар патал гьазурнавай месеривни яргъанрив ацІанвайди кьалурзавай.

Адан кьвалавай гимидин чІуларалдини нехишралди чІагурнавай, вичелни бицІи дапІар алай сандух авай.

Сандухди зи фикир желбнавайди акур Жебес халуди лагьана:

– Ам зи сусан сандух я, хва. Чи вахтара сусарив гьа ихътин сандухар жедай... Гьадавни агакьда чун...

КІвалин кьве цлакай шикилар авай рамкаяр куьрсарнавай. Идалайни гьейри, цлал Жебес халудинни адан кьаридин жегьил чІаван шикил, паагьливандин стхадинни адан папан, яни Эдгьеман бубадинни дидедин шикил, Эдгьеманни Диясадин кьилди-кьилдин чІехи шикилар авай.

Зун Эдгьеманни Диясадин шикилдиз килигиз акьвазайла, Жебес халуди лагьана:

– Куьн, шаирарни писателар, рикІер назик инсанар я. Заз аквазва ви рикІ. Ам дарихармир, чан хва... Чи рикІ дарих хьайила, гьабурузни чеб хьфенвай чкада кьулай жезвач, гьабуруни гьиссзавайди я чи руьгьдин азабар. Чалайни хьсандиз гьиссзавайди я, аян жезвайди я... РикІе экв туна, ацукъ инал. Гуя гьабурни инал вахъ галайди хьиз.

Жебес халуди зун патал столдихъай стул кьакьудна.

– Бакудай мад са хабар-терни хьхьанач ман? – жузунна за.

Жебес халу за Эдгьем Шахшан, адан пабни диде зидвилелди кьейвиликай чкадин гьукумри, силис тухузвайбуру гайи са жаваб аватІа жуззавайдан гьавурда акьунвай.

– Яда, ваз гьинай гьахъ-дуван, са дигай, чІалахъ жедай хьтин жаваб кІанзава? Бакудай? Жедайди туш!.. Авач са жавабни... Гуя ана хьайи ахьтин са карни авач... Гуя Эдгьем Шахшанни адан хзан ана хьайиди туш, чилин винел хьайиди туш...

Жуван суал гуналди Жебес халудин хирек ктад хьувуна лугьуз за рикІяй гьайифни чІугуна. Ихтилатдин пар са кьадар кьезиларун патал за ам масанихъ, экуь патахъ элкьуьриз алахьна:

– Эсмер гьикI я? Чарар кхъизвани?

– Пис туш. Кхъизва. Къару я вичин кIелунрал. Бубадинни дидедин руш я! – разивиледи, чина экв гьат хъувунваз рахана Жебес халу. – Бакудавай кIвалер маса хгана, гьа пулни гьадаз рахкурна. Лап ужуздай хгайди я, тахьайтIа къачудай кас авачир... Эсмера вич мад а кIвалериз хъфидач лагьана... Вун сагърай, чан хва, вуна ам Москвадиз тухвана, адаз вичиз кIани чкадик кутуна... Заз ада, хьанайтIа, мукъув, Махачкъалада кIелнайтIа кIандай. Махачкъаладин институтрик зи тIем, зи жибиндин тIем акакъачир... Сад лагъайди, пул таганмаз вун аниз къабулдачирди, къвед лагъайди, заз чир хъайивал, Дагъустандин университетрани институтра, пул гана экечIайлани, гьар са камуна, пул таганмаз, нефесни къачуз тан тийизмайди вуна заз ахъайнай, маса «кайибурувайни» ван хьана. Гьакъван угъраш хьанва, инсанвилер квадарнава анра. Гьар экзамендихь-зачетдихь пул гана кIанзава. Вуна кIелзава, вун алахъзава, валай алакъзава – абуруз герек туш! Пул це! Пул таганмаз ви чирвилер, алахъунар квазни къадач! Абурухъ са къиметни авач! Ихътинбурухъ галаз къил къаз жедани? Зун гьар юкъуз, аниз физ, абурухъ галаз кIиз-чухваз хьана кIан жедай... Са къадар жегил тиртIа ийинни ийидай! Гила захъ ахътин тIем амач, хва.

– Гьайиф, Дагъустанда гьакI хьанва, – къул чIугуна за адан гафарал.

Рикивайни, пагъливанди лугъузвай гафар дуьзбур тир. И карни заз, адан тIалабуналди, ам Эсмер кIелуник кутунин къайгъуйра гьатнавайла, жуван хамуналди гьиссна, акунвайди тир. Зун са шумуд вуздиз фена, анра вуч гьалар-къайдаяр аватIа чириз алахънай. Виринра саки гьа сад хъиз тир, налугъуди, ибур вузрин чIехибуру, гаф-чIал сад авуна, меслятдалди тестикънавай къайдаяр я. «Пул тагана, жуван чирвилералди экечIиз хъун мумкин яни?» лагьана хабар къурла, къабулзавай комиссийра ацукънавайбуру кушкучдалди документар вугузвай абитуриентриз меслятар гудай: «Алад, проректордихъ галаз, квез кIанзавай факультетдин декандихъ галаз, са завкафедрадихъ галаз меслят хъухъ». Абурукай нин патав патав фейитIани, вирибуру виликамаз чапна гьазурнавай чар къалурдай. Чарчелни гьи факультетдик экечIунихъ, гьи хел-пеше хъягъунихъ гьикъван пул гана кIандатIа кхъенваз жедай. Вири къиметар пуд агъзур доллардилай винихъди вад агъзурдав къван агакъна тир.

Са чкада зун проректордин патав фенай. Чин яру, вилер гьвечIи ва цIару, хци рипер хътин, риперин кIвенкIвелни кIирер алай, ви чандай инхъай анихъди текIвенар акъудна, кIир вичиз герек са куьнихъ галкIурна, къулухъди ял хъийиз кIанзавай хъгинбур я. Илимдихъ, чирвилерихъ галаз идан са алакъани авачирди аквазва. Идан далудихъай цIал Къуркъандин са чинин шикил, адан къилелайни уьлкведин Президентдин шикилни Дагъустандин Госсоветдин седридин шикилар ала. Пак ктабдин чинини, суьретрини гуя лугъузва: «Идаз, квенкIвер алай цIару вилеризни килиг тавуна, ихтибар ая». «Ибур ни тайинарнавай къиметар я?» лагъайла, жаваб гудачир, тIуб цавуз хкаждай. Зун гьавурда акъунвайтIани, за зарафат яз хабар къунай: «Аллагъди?» Проректорди къил галтаднай, яни им «ваъ» лагъай чIал тир. «Президентди?» – мад хабар къунай за. Проректорди къил галтаднай. «Дагъустандин чIехида?» суалдизни ада къил галтаднай. «Куь ректорди?» суалдиз ада къил гьалчнай, яни им «эхъ» тир. Заз аквазва, идан пелез гьекъ акъатзава, ада яйлухдалди ам миъзава. Зи суалрикди ам къеняй ргъазвайди за гьиссзава, ятIани, гаф авач, касди эхзава. Зун генани алатзавач: «Пул тагана, жуван чирвилералди экечIиз хъун мумкин яни?» Проректорди къил галтадна. «Бес са къезилвилер авайди тушни?» Мад ада къил галтаднай. «Пул нив вугана кIанзавайди я?» лагъайла, ада кушкучдив суалдин жуьреда жаваб хгана: «Приемный комиссида квез лагъаначни?». «Лагъана, – жаваб гана за. – Течидай ксарал ахътин чIехи пулар ихтибариз жедани». Ада къуьнер агажна. И лишандин гьавурда гьикI акъадатIа заз чизвачир. Ва я им «Ихтибаризни жедач, тавуна чарани авач» лагъай хъиз тир. «Куь патав гьайитIа, жедани?» Идан

чин садлагана ахъа хъана, экуъ хъана: «вучиз жедач къван?! Гъваш!» Зун, идай мад са вуч ятIа акъатун патал, къасухдай са къадар кисна, акъвазна. «Зун катдач къван! Ихътин чка туна...», – лагъана ида. Идан делил зурбади тир! Пул гуз-къачуз крар туькIуьриз вердишбур и делилди са шакни алачиз чIалахъардайди заз чидай. «За са фикирда...», – лагъана, зун кабинетдай экъечIнай ва мад инавай са вуздин патаривни агат тахъвун, ихътин угъраш чкайра кIелна, жув агъузардалди виниз тир образование авачизни амукъун хъсан я лагъана фикирнай...

Жебес халудиз за и гъаларикай хабар хганай. Вич лугъумир къван, Эсмераз Дагъустандин вузрин «кхъин тавунвай къайдайрикай» чалайни хъсандиз хабар авай къван. Ам зи жаваб хкведалди, Жебес халудин хатур тахун патал, ам за хкидай хабарди Дагъустандин вузрик экечI тавунин и фикирдал алакъардалди, киснавай къван. Зи «разведкадин» нетижаяр Жебес халудив агакъайла, Эсмера лагъанай:

– Дагъустандин вузра Бакудинбурулайни бетер къайдаяр авайди я!

– Бес ваз гъинаг кIанда? – хабар къунай за.

– Заз зи бубадини дидеди кIелай Москвадин гьукуматдин университет?

– Аник ви тIем акакъдани? – шак гъанай Жебес халуди.

– Алахъда зун! – лагъанай руша.

– Гъанра гъалар гъикI ятIа чидани ваз? – Жебес халу сифте рушаз, ахпани заз килигна.

Эсмера къуьнер агажна, ахпа заз килигна.

– Ана чина авай хътин бешбетервал жедач, – лагъана за. – Тахъун лазим я.

– Вавай тухуз жедани ам Москвадиз? – захъ элкъвенай Жебес халу.

– Вучиз жедач? – лагъана за. – Эсмеран рикIин хцивили заз виликди эверзава.

Заз, Ингъар муаллимдин гафарай, руша чи хуьре эхиримжи классда кIел хъувур йисан муьгълетда вичин алакъунралдини алахъунралди муаллимар гъейранарнавай. Адан рикIе вичин дидединни бубадинни бадедин къилел атай мусибатди авунвай чIехи хер авайтIани, адан гъа назик рикIе вичин играми багърийрин руьгъерин хатурдай гъабур рази ийидай хътин къастарни авай. Вичи рикIин ажувал авун хъайитIа, адаз вичин багърийрин руьгъерин секинвал, къулайвал квахъдай хъиз тир. Ада вичиз акI ийидай ихтияр авачирди яз къабулнавай. РикIивайни, и карди ам вичин бубадинни дидедин руш тирди къалурзавай.

– ЯтIа ая квез кIандайвал! – рухсат гана чаз Жебес халуди.

Зун Эсмерни галаз Москвадиз, Арина Фёдоровнадинни Андреян патав фенай.

Чи планрикай абуруз, за виликамаз зенг авуна, рахана, чизвай.

– Вун экечIайтIа, – лагъана Арина Фёдоровнади. – За вун общежитиедиз ахъайдайди туш! И чи кIваликай ви кIвални жеда! – Аквар, адан рикIел вич Мамухиз акъатайвал ва вичиз вири хуьруьнвийри Лизе къаридинни Шуаян кIвале акъваздай чка жагъурайвал хтанвай.

Им гъич рикIелни алачир кар тир. Арина Фёдоровнади, чIехивал вичин хивез къачуна, къетIивилелди гъялнавай и месэлади Эсмерак мураддихъ викIегъдиз, вич вичихъ агъанваз финин гъевесни артухардайди, Жебес халудин рикIни секинардайди заз чизвай. Москвада авай тек, диде-буба амачир, цIуругуд йиса авай рушан патав рикI кудай, четин чIавуз гъил къадай, чпихъ далу акализ жедай ксар хъун жагъин тийидай хътин савкъат тир.

Эсмера имтигъанар вахгана, адакай тарихдин факультетдин студентка хъана. Ам Арина Фёдоровнадин чими лувак акатна. Вич лугъумир къван, Арина Фёдоровнади, Эсмер вичин кIвале ацукъарда лугъуналди, гзаф камал авай дишегъли яз, виликди къверичIаван яргъаризз килигзавай къван. Идакайни чун, рикIелай алат тавуртIа, ахпа рахада...

Тургъуя халади столдал чай, хъран фу, ниси, дуьдгъвер, вирт гъана.

– Вун рекъай хтанвайди я, чан хва, са сиверчи ая. Зун исятда багъдиз фида. – Йисар хъанвайтани Жебес халудин къаридин гъерекатар йигинбур, пагъливанди адаз ганвай «свас» твар адаз кутугнавач лугъуз жедайвал тушир.

– Алад, чан свас, алад! – пагъливанди заз вил акъална, гуя ада заз лугъузвай: чира жувазни гъикI папарихъ галаз рахадатIа. – Вичин кайвани кIваляй экъечIайла, алава хъувуна. – Папак итимди руьгъ кутуна кIанда. Лувар кутуна кIанда. Паб руьгъдай аватун хъайитIа, кIвалин берекат атIуда. Ам гъамиша вини кIваче хъун герек я. ГъакI хъайила, жуван кайванидиз са чими гаф лугъуз гъайиф къемир.

– Къевзвач, я халу. Зунни алахъзавайди я.

– Маладец! Къачу, са къас фу неъ, яда!.. – Ахпа вичин фикир квахъ тавунмаз, ам давамарун яз хълагъна: – Са къаравилини ахъайин за ваз. Са гъина ятIани акъвазарна, лугъуда, са гъакимди итимар са жергеда. Лагъаналда: «Папакай кичIе тийидайбур, са кам вилик экъечIа!» Виридалайни са тифрикъ, хкатай, пенжекдин хел къуьняй акъачI хъанвай, хев хърцIади къунвай сад экъечIналда: «Заз кичIедач!» Вири итимар адал гъа-гъа ацалтна хъуьреналда: «Гъавилияй, къей хва, вун и гъалдиз атанвайди я! КичIе хъухъ! КичIедай къасар хъайитIани ая! Вакайни итим жеда!»

Балакъ халуди и ихтилатар зи гуьгъуьл къун патал, за суфрадихъ регъуьвилер тавун патал, рикI залан фикиррикай михъун патал, чи йисарин арадавай тафаватдиз са акъван фикир тагун, адакай жуваз лугъуз кIан хъайи гафуниз манийвал тахъун патал ийизвайбур тир.

Чна гъа ихътин ихтилатарни гзаф авуна, чаярни хъвана, са къас фуни тIуьна.

Тургъуя халади вергерин афарарни гъана. Ам абур чраз гъи чIавуз агакъайди ятIа зи къил акъатначир. Аквар гъалда, чна авур ихтилатар яргъибур, амма чеб яргъи яз таквадайбур хъанвай.

– Афарар неъ, гада, – лагъана Жебес халуди. – Ваз ихътинбур Махачкъалада жагъидайди туш. Зи рикIел алама ви вил квел алатIа. Руфун тух хъайила, руьгъдин кашни иликъдайди я.

Тургъуя халадин афарар лугъуз тежер къван зурбабур тир! Тинидин къелечI чар хътин чкалда къуткуьннавай вергерик акадарнавай таза шурадинни чичIекдин шуькIуь пиязрин гъуруш туна чранвай и аламат вичин дадуналдини, акунралдини, атирдалдини руфунинни руьгъдин каш рекъидай магъир са затI яз къабулиз жедай.

– Ихътин афаррихъ галаз са виш грамм коньяк тахъун гунагъ я, – лагъана Жебес халуди, Тургъуя халади са птулка коньякни рюмкаяр столдал гъайила.

– Ви гафарай акI акъатна хъи, чан халу, зи вил гъа и птулкадал алайди хъиз, – зарафатна за. – Зун хъфена кIанзавайди я. Рулдихъ галайди я.

– Гила гъанвайди хутахдани, я хва? – «Ихътин айиб чна гъикI хивез къачун?» лугъудай хътин жуьреда рахана Жебес халу. – Къе вуч хъфинар авайди я. Пака экуьнахъ фад къарагъна гъат хъия рекъе... Яда, мад са сеbeb ава эхир и «хванахвадин» кIуфар алуддай!

– Вуч сеbeb я?

– Ви къанницIипуд йис!

– Ам ахътин са «гирде» рекъем туш къван, я халу, – ада заз ийизвай гъуьрмет рикIивай тирди заз чизвай, амма ада вичин михъи амалдарвилини зарафатчивилив ихтилат мад гъикI къекъуьрдатIа чириз кIанз, лагъана за.

– КъанницIипуд йис, рагъметлу Шуаян гъисабунрай, чан хва, – им чIехи вакъиа я, уьмуьрдин къилин кIамбуррикай сад я! Заз ви гъахътин дережадин сагълугъдай хъвадай ихтияр авачни? Вуна зав текдиз хъваз тач къван?.. Ваз зал ви мирес Хважади хъуьруьнарна кIанзавани?

– Яргъияр хъийимир, цуз! – лагъана за, адан делилрин гъакъикъивилин хура

акъвазун четин тирди акваз ва Шуаян тГвар къуни чун ада заз «рахкъурнавай» чарчиз мукъва ийизвайдини гьисснаваз.

Жебес халуди коньякдин къил алудна, рюмкайриз яру-туракь ички цана. Рюмка кхажна, ада са зарафатни галачиз, рикIивай лагъана:

– Ваз гъеле чизвач, хва, я квез институтдани идакай бажагъат лугъуда. Чи рагъметлу Шуая Вичиз икрам ийиз хъайи Иса Месигъди дуьньядал къанниципуд йисан уьмуьр тухвана. Гъа идалди и рекъемдихъ Шуай патал чIехи метлеб авай. Зун гъавурда акъазвайвал, Аллагъди Вичин Хциз чилин винел, инсанрин юкьва, анжах къанниципуд йис гуналди ва ам инсанрин гунагърилай гъил къахчун патал хашуниз ягъна къурбанд авуналди, инсанриз лагъана жеди: квез кIан хъайитIа, куьруь уьмуьрдани чIехи, вири инсанар патал бес жедай къван регъимдин, эбеди яз амукъдай крар ийиз жеда, къанниципуд йисав агакъдалди куьне куь дуьз, муьгъуьббатдивни а паталлай касдиз ийизвай хъсанвилевни, гъурметдивни ихтибардив ацIанвай рехъ тайинар ая, ахпа гъа рекъяйтIуз, санихъни алат тавуна, къиле къван алад... Ваз пагъливанди вичин гъунар къалурун патал сим чIугунвай тарар-гъачаяр хъсандиз чида. Сим рагъкъеьчIдай патахъай рагъакIидай патахъди чIугвада. Пагъливан симинални рагъкъеьчIдай патахъай акъахда. Пагъливан хкаж жезвай сад лагъай гъача – гъам къанниципуд йис я, хва. Иса Месигъ гъа тарцелай цаварал хъфена... Къве тарцин арада авай сим – ам адетдин инсандин уьмуьр я. Муькуь гъача уьмуьрдин эхир ваь, инсандилай вичин инсанвилевни крар, алакьунар, гъунараь къалур ийиз алакьзавай бере акъалтI хъунухъ къалурзавай лишан я. Анилай пагъливан, вичин гъунараь къалурна, чилел эхвичIзава. Къвед лагъай гъачадилаь чилел эхвичIзавай симин рекъи инсандин уьмуьр чилел куьтягъ хъунухъ, ам къвез-къвез кхакъун къалурзава, ам рагъ, дагъларихъ хъфена, акIидайвал, уьмуьрдай хъфизва. И мензилда кхакъзавайди инсандин бедендин къуватар я, руьгъ ваь. Адан руьгъ къвед лагъай гъачадин дережада аваз амукъзава... Къве гъачадин арада авай мензил атIун патал пайгар герек я. Пайгар галачиз симинилай физ жедач. Пайгар – инсандин иман, ахлакъ, акъул, чирвилер, тежриба я. Абур авачирди къвед лагъай гъачадив агакъдач. Къвед лагъай гъачадин рекъемни гъихътинди жедачIа садавайни лугъуз жедач. Гъа гъачадив агакъайбур бахтатар я, хва! Вун симинин сад лагъай гъачадал акъахнава. Ваз гъам мубарак хъуй! Къвед лагъай гъачадин хивелни вун гъунараь, алакьунар, агалкъунар гъаз агакърай, а гъачадин рекъемни сад лагъай тарцин рекъемдилаь са шумудра чIехиди хъурай, чан хва! Ви сагълугъдай!

Жебес халуди вичин рюмка, зи рюмкадихъ геляна, анавай ички тарпна сивиз алабарна.

Зун адан ихтилатри гъейранарнавай. Ада заз течидай алемар ачухнавай. Зун са вуч ятIани лугъуз кIанз алахъни авунай, амма, лугъудайди тачагъиз, са геренда къахни хъана амукънай.

– Яда, хъухъ гъилевайди! Тост рекъирмир! – хъурена зи гъалдал Жебес халу.

– Сагърай, чан халу! Пара къван сагърай! – лагъана, зани жуван рюмкада авай коньяк хъивегъна.

Хъвайида зав жув гъиле хкъаз туна, налугъуди, ада гуя симиналлаь зи гъиле пайгар вахгана. Жебес халудин яргъи, амма вичин камаллувили а яргъивал тахъай мисал авур тостуникай за са вуч ятIани лугъун герек тир.

– РикIивайни, Жебес халу, заз икъван сирер чидачир... Заз икъванбур алмиривай, профессоривайни ван хъайибур туш.

– Академикрини ваз лугъудач... ГъикI абуру лугъурай, симин пагъливанар такунвай, пагъливанрихъ галаз рахун тавунвай? – Жебес халу зун вичин ихтилатрин гъавурда акъунал, гъейран хъунал рази тирди, ада рикIай вичин виликан пешедал дамахзавайди аквазвай. Ахпа ада, вичин тост-ихтилат рекъин тавунмаз, важиб авай

алаваярни хъвуна: – Гзафбуруз течидай са кар мад хълагъин. Зи пагъливанвилини пенжек ви рикел аламани?

– Алама, – лагъана за. – Гъар жуьре запабар, птикар алайди.

– Эхъ, гъам. Сифте яз ахътин пенжекни адаллай птикар-гъайкалар (абур цIуд авай) зал чIехи бубадила агакнай я. Абур цIуру хъанвай ва зун сифте яз халкъдин вилик симинал акъахдай чIавуз заз зи бубади лагъана: «Ихътин иски затIар алаз халкъдин вилик экъечIна жедач. Пенжекни гъайкаларни цIийибур кIанда». Пенжек цIийиди цванай. Птикарни, чпик къгъ тавуна, винелай цIийи парча алчукна, хуцаз жедай. Амма заз абурун къене вуч аватIа чириз кIан хъанай. Ахъайна килигна зун. Мягътел хъана амукъна. За хиялнавай, абурун къене араб гъарфаралди кхъенвай са вуч ятIани жеда лагъана. Рангар алахънавай чарарал алайбур заз течидай, такур гъарфар тир. Хуьруьн а чIаван муаллимриз къалурайла, садбуру абур эрмени гъарфар я, муькуьбуру гуржи гъарфар я лагъанай. Зи рагъметлу дидеди заз дуьз меслят гана: «Вуна абур Шуаяз къалура кван садра». Къалурна за. Шуай вич мягътел хъанай. Ада лагъана: «Ви птикдал кхъенвайбур Инжилдай къачунвай гафар я. Алпан гъарфаралди. Лезги чIалалди». За адавай абур цIийидаказ кхъин хъувун тIалабнай. Ада и кар шадвилелди къилиз акъуднай. Гъада кххъей чарчин кIусарал дидеди парча алчукна цIийи иер птикар цванай. Абурун алава яз, ада, чи хуьруьн фекъи Нурмегъамед-бубадив кхъиз туна, араб чIалалди Къуркъандай кхъенвай гафар алай чарчин кIусарни птикра тунай. Гъабурни зи пенжекдихъ галкIур хъувунай. «ГъакI дуьз жезвани, я диде?» лагъайла, «Гъикъван птикар гзаф хъайитIа, гъакъван хъсан я, ви саламатвал артух жеда, бала» жаваб хганай дидеди...

– Зи рикеллама, бадеди заз лугъудай, чи хуьре вун гъар симинал къугъваз сад лагъай гъацадин къилиз хкаж хъайила, вуна Сталинакай шиир келдай... – Зи суал къаб алайди тир. Заз адалди хашпара, мусуман запабар ва Сталинакай шиир чеб чпив къазвани лугъуз кIанзавай.

Жебес халу зи суалдин гъавурда гъасятда акъуна.

– Яда Исадизни, Мегъамед пайгъамбардизни, Сталиназни уьмуьрда кIан хъайиди са кар я: инсанри инсанвилелди уьмуьр тухун, абуруз уьмуьрдин симин сад лагъай гъацадилай къвед лагъай гъацадал къван физ къумек, чирвилер, акъулар гун... Зи девирда Сталинан тIвар галачиз жедачир... Адан тIварцIи виридак руьгъ кутазвай... Адан вири крарикай инсанриз хабар тушир, амма адан тIварцIи инсанар къенепатай михъи ийизвай... Яда, акъвазрин а яргъи ихтилатар. Садбур хуцу!

За рюмкаяр ацIурна.

– Са суал ава ман, винидихъ хъайи ихтилатриз талукъ. ГайитIа жедани?

– Лагъ кван, – Жебес халуди вичи дикъетдалди яб гуз гъазур тирди къалурна.

– Бес пагъливандихъ галай кваса вуж я? Ам куьн ярж я?

– Квасади, чан хва, къвед лагъай гъацадал къван физ тахъай ва я физ кIан тахъай, ахътин рикIни мурад тахъай, вичивай вич жагъуриз тахъай, и пад а пад ягъдай, чинал лакъаб алай, са шумуд чин авай, уьмуьрдин мана жагъур тийизвай, чан аламаз къенвай инсанар хътинбур къалурзава... Квасадин уьмуьрдин «мана» вичел амайбур хуьруьр авун я, вич хътинди жемир лугъун я... Идалайни гъейри, мад са тереф ава: симинал къугъвазвай пагъливанди вичин гъунарар къалурдайла, ам чIуру вили ягъунни мумкин я лугъуда, гъавилай квасадин хиве гъахътин чIуру вилер пагъливандилай алудунни ава... Им квасадин везифаяр тамамарзавай ксар чебни писбур, ким-кимебур я лагъай чIал туш. А ксар артиствилини алакунар авай, зарафатар ийиз чидай, гъавурда авай, уьмуьрдал къару, уьмуьрдин къвед лагъай гъацадал фидайвал чизвай ксар я.

Зи рикел Жебес халудихъ галаз квасавал авур Шибит халу, за адаз гъвечIи чIавуз гъикI са шуьткъвей манат ганайтIа хганай. Квасадин лакъаб алукI тавунвай чIавуз адетдин, алагъ-салагъ гвай инсан тир. Лакъаб алукIунни кумаз адакай масад жедай.

Ада акъуд тийидай уюн, лугъун тийидай заафатдин гафар, ягъ тийидай къамбачIар, тийидай къуьлер – папаринбурни, итимринбурни, гъайванринбурни – жедачир...

И арада ракларай Тургъуя халадин къил акъатна:

– Квез герек затI-матI авани? Чаяр гъидани?

– Чан свас, коньяк чайдив вугуз гъайиф тушни? – лагъана Жебес халуди, заз вил акъална. – Вуна и ви сандухдин куьлег гъваш кван садра. КIантIа са рюмкани гъваш.

– Рюмкадикай вучзавай вуна? Ваз гила гъар гъиле сад къаз кIанзавани? – Тургъуя хала вичин итимдин гъавурда акъунвай ва ада гъавилияй адай гафар акъудзавайди акъазвай.

– Вазни цада са педисат грамм, чан свас!

– Ваъ, чан итим, заз герек авач, – чина хъвер аваз, зарафат кваз рахана Тургъуя хала. – АкI ваз бес жедач!

– Бес тахъайтIа, тукъвен гъа къвалал алачни, я свас? – Жебес халуди мад заз вил акъалзава.

– Ваъ, чан итим. Тукъвен къвалал ала лагъана нефс ахъайна жедач. Вуна хъвайила, ам за хъванвайдайни я, чан итим. Заз гъам бес я. – ИкI лагъана, Тургъуя хала захъ элкъвена: – За дуъз лугъузвани, чан хва?

РикIивайни, Тургъуя халадин и гафарик дерин мана кваз акуна заз ва за рюмка ккажна:

– Жебес халу, са гаф лагъайтIа жедани?

– Яда, къве гаф лагъайтIани жеда!

– Чан играми Жебес халу! Чан играми Тургъуя хала! Куьн къведни сагърай! – Зун Тургъуя халадихъ элкъвена: – Жебес халу, са шакни алачиз, чIехи пагъливан я, тек са симин пагъливан ваъ, гъакI чилелни, гъар йикъан къайгъуйра-кIарани ам пагъливан я. Симинал ада вичин гъунарар пайгар гъаз къалурнатIа, чилел, яшайишда ада къалурзавай гъунарарин пайгар вун я, Тургъуя хала! Ада ваз «свас» гъаваля лугъузвайди туш! Сагърай вун! Сагърай Жебес халу! Куь сагълугъдай! – за рюмка, Жебес халудин рюмкадихъ геляна, хъвана.

– ГъакI я, чан хва, вун гъахъ я, – лагъана Жебес халуди. – Чун къведни гила са кас, са чан я. Са пад галачиз муькуьди тежедайвал я. Сагърай, чан хва, вун. Сагърай зи свасни! – Жебес халудини рюмкадавайди тахъай мисал авуна.

– Ви чан сагърай, чан бала! – лагъана заз Тургъуя халади, вилер къеженваз. Адаз зани, вичин итимдини лагъай гафари таъсирнавай. Ахпа, фитедин пипIив вилер миьна, накъвар вичел алуькъ тавуна атанвайди къалурун яз, вичин итим галай патахъ къил юзуриз, зарафатрин гелез хъфена, алава хъувуна: – Ида, заз «свас» лугъуз, вич жегъиларзавайди я, я хва!

– АкI туш! – ван алаз рахана Жебес халу. – Сифте за вун жегъиларзава, ахпа вуна зун!

– Хъуй, гъа ваз кIандайвал хъуй, чан итим! Са чандин са къвал куьзуь, са къвал жегъил хъана къиле фич эхир... Дуъз лугъузвани за, чан хва? – вичин итимдиз гузвай жаваб заз гайи суалдалди куьтягъна Тургъуя халади.

– Вири керчек гафар я, хала, лугъунни гуьрчегдиз авунва! – къул чIугуна за.

– Къала за, рикIелай тефенмаз, сандухдин куьлег гъин...

Тургъуя халади, экъечIна, вичин сандухдин куьлег гъаз хтана, ам Жебес халудив вугана, хъфена.

– За ваз хиве къунайни, ви вил ацукъай сандухдив чун агакъда лагъана?.. Ингъе, ви почта гъа ина ава, гада... Садбур хцудани, кIантIа?

– Ваъ, бесрай, чан халу.

– Де хъуй, акI ятIа... – Жебес халуди сандух ахъайна, анай чIехи рагъу ва агалнавай конверт акъудна, ам зи вилик эцигна. – Им Шуая, вич эхиримжи гъилера Дагъдиз фидайла, ви къанницIипуд йис хъайила, вун уьмуьрдин сад лагъай гъачадал

хкаж хъайила, ваз ракъура лагъана турди я... Заз почтадай ракъуризни клан хъанай... Авунач... Квахъиз киче хъана... Квахъай ядигарар чахъ гзаф хъана, имни квахъ тавун патал игътият хуън къетна... За жувал вегъей талаб къилиз акъудна, гила зи пар къезил хъана...

За конверт гъиле къуна. Адан винел Махачкъалада авай зи адрес кхъенвай.

– Ибур Шуаян вичин хатлар яни?

– Эхъ. Завай хабар къуна, гъа и столдихъ кхъейди я ада. Конвертдин къене вуч аватла заз чидач, я за хабарни къунач... За адаз лугъунни авунай: «Ибур вуч къугъунар я? Гада вич къе-пака татилриз хуъруъз хкведа, хтайла, жува гъадав вахце». «Ам хкведа, – лагъана ада. – Зун Дагъдай хкведатла, чизвач». «Яда, абур вуч гафар я?» лагъайла, хълагъна: «Чидач, заз гъакI ава... Зун хтун хъайитла, конверт за вугудач. Зун адан къанниципуд йис жедалди акъвазда». Ада ви гъикаяяр, шиирар келнавай. Эдгъемани адаз ви тарифарнавай. Гъа чIавуз ада лагъаналдай: «Зи рикеллама, ада аял чIавуз зал садрани къван гъалчайди туш, за ам, мектебдиз феи сифте юкъуз анай катдайла, хкъурди я»... Хъайи кар яни?

– Эхъ. Зун Шуаян хъал галай патахъ катнай... Баде – зи гуъгуъна. Гъарайиз: «Я Шуай! Яхъ ам!» Адаз заз Шуаялди кичерар гуз клан хъанай... Гъа и арада, чиликай хкатай хъиз, Шуай пайда хъанай...

Жебес халуди, хуърез-хуърез, къил галтадна.

– Заз икъван крар чидачир... Ада, Дагъдиз фидайла, гъа эхиримжи гъилера, ваз лугъудай гафар ава лагъанай. «Зун лугъуз агакъ тавуртла, и конвертда авайбур келайла, ам заз вуч лугъуз кланзавайтла гъавурда акъада» лагъана.

– Пара къван сагърай вун, Жебес халу...

Заз мад лугъудай гафар амачир. Хъванвайдини тахъвай мисал хъанвай.

Жебес халуди садбур хъана.

– Акъваза вакай хъанвайди хкатнавайди, – лагъана ада. – Къала яхъ, ибур вав почта саламатдиз ахгакъунин сагълугъдай хъван хъийин. Мад за ваз мажбурдач. Конвертни, Махачкъаладиз хъфейла, конвертдал кхъенвай адресда къалурнавай кIвале ахъая... Къала, хкажа!

Чна, геляна, рюмкаяр хъвана...

...Зун Жебес халудин кIвалей хъфидайла, мичи хъанвай. Тургуъя халадиз зун хъфена кланзавачир. Адаз зун баде амачир ичи кIвализ хъфиникай дерт хъанвайди за къатгузвай.

– Ам аниз техъфейтла, бадедиз гъа вич авай чкада хъел къведа, – лагъана Жебес халуди. – КIвалин гъавани дегиш хурай, гъадан гевилни ахъа хурай, иеси хтанвайди акурла... КIвалелни чан алайди я, гъадазни вич ичи хъана кланзавайди туш. Гъадазни виче эквер куъкуърдай сад кланзавайди я. Дарих фикирар рикIе авачиз ахлад, чан хва!

– Ингъар муаллимни, Хважа халунни такуна жедани? Хатур амукъдайди я чеб такуна хъфейтла, – мад жуван рикIик квай са кар лагъана за, ада и макъамда заз вуч меслят гудатла лугъуз вил алаз.

– Абур вавай акваз жедач. Ингъар муаллим, каникулар яз, Дербентдиз фенва вичин рушан хзанда кIил чIугъаз. Хважани келемар маса гуз кефердихъ феи хтанвач. Хъфена, секиндиз ксус.

За, жув чIехи хъайи кIвализ хтана эквер куъкуърна, дактарар ахъайна, Жебес халуди лагъайвал, гъава дегишарна. АкI тир хъи, кIвали сифтедай, вичин къенез чан алай кас хтунивай регъят хъанваз, агъ аладарна, ахпа нефес къачуз эгечIна.

КIвале вири затлар чпин чкайрал, бадедал чан аламайла гъикI авайтла, гъакI аламай. Амма виридал са гъихътин ятлани етимвилн хъен алай. ЧIехи дегълизда авай хъарни, гъилин регъвни, къайи кIвале авай ичи, сад садал эцигнавай вад куънуъни, ичи рекъерни, рекъерай вирт акъуддай сепараторни, ичи целерни гъарикIвиле

авайди зи са рикИи ваъ, зи хамунини, зи вири чандини гьиссзавай ва икI хьунин тахсир заз жуван хиве авайди хьиз жезвай.

Тавдин кIвале цлакай шикилар аваз куърснавай рамкайрай килигзавай зи мукьвабурни – заз чидайбурни, течидайбурни – вилера пузгъунвални ахмур аваз килигзавай хьиз авай заз.

Зи рикГик гъалаба квай. Ам зи гъилевай, Шуая заз тунвай конвертдини гена мад артухарзавай, зи рикIив гупа-гуп ийиз тазвай.

За, столдихъ ацукъна, Жебес халуди авур тагъкимдизни килиг тавуна, конверт ахъайна.

Конвертда яцIу дафтар, дафтардин юкъвани адан вичин къулай акъуднавай хътин къилдин са чар авай.

Сифте за дафтардай хкис хъанвай чар акъудна. Зун къах хъана амукъна. Ахпа за гъилерик зурзун кваз дафтардин чарар инлай-анлай къатадна. Зи къахвал са къат артух хъхъана лагъайтIа жедай.

Шуая заз тунвай конверт ахъайна гъилеваз, заз амукъайди жува жуваз лугъун хъанай: «Шуая ваз ракъурай чар вав агакъна, хванахва, амма вун чарчив агакънавач».

ИкI лугъунин себелни Шуаян дафтардани къилдин чарчел авунвай кхъинар заз течидай, за къатIайвал, алпан гъарфаралди кхъенвайбур тир.

И гъарфар чирун патал, и дафтарни чар кIелун патал заз гзаф вахтар герек жедай.

Эдгъем Шахшаназни Дилясадиз и гъарфар чидай. За рикIяй гъайифарни чIугунай, абурувай и гъарфар вичин вахтунда чирнач лугъуз. Жедай эхир завай абурувай, гъар са алпан гъарфунин къаншарда къенин чи гъарфар эцигна, заз чарчеваз ракъура лугъуз. Амма икI авун рикIел атаначир. Гила заз амукъзавайди и гъарфар жува жуваз чир авун тир.

Са кардин гъавурда зун хъсандиз акъунвай. Шуаяз, гъелбетда, завай и кхъинар кIелиз тежедайди чизвай. Ада абур гъакI кхъиналди заз а гъарфар чира, абуралди кIелиз-кхъиз чира лугъузвай.

Им Шуая, вичихъ галаз садрани рахун тавур, санал ацукъ тавур, амма са гъихътин ятIани себел аваз заз ихтибарзавай, зак эр кутунвай касди, заз авунвай веси тир.

Ада ихътин ихтибар заз зи бадедин хатурдай, вичин буба Чайгъун чпин кIвале картуфрин фура чуънуъх хъанвайла, адан чуъхвенвай шалвар епинай къахчуна лугъуз ва ахпа ам вахгуз зи баде атайвилай ва идалди, вич хатадик кутуна, дяведикай къил къакъудай кас къутармишиз алахъайвилай авунни мумкин тир.

Амма са къадар вахтарилай заз ада кхъинар икI авунихъ маса себеларни авайди чир хъанай.

2- къил

Уьмуър давам жезвай.

За жуваз алпан гъафар чирзавай. Ахътин мумкинвилер гзаф хъанвай. ЯтIани, им зун патал са акъван регъят кар тушир.

Къадим Алпандин тарихдикай кхъенвай ктабар акъатзавай. За абур кIелзавай. Абурук Эдгъем Шахшанан ктабар хъанайтIа, маса алимри кхъизвай тарихар генани ацIайбур, гъакъкъатдиз мукъвабур жедайди заз чизвай. Гъайиф хьи, Эдгъем Шахшан вичин ктабар акъудиз агакъначир, адав и кар ийиз туначир. Я адан кIвалай чуънуъхай, адав Шуая вугай къадим къаргъуни майдандиз акъатна акуначир.

За фикрзавайвал, ам, чи халкъдин тарихдиз мидявал авун патал, ам къасухдай терг авун патал ва я, ам маса гана, адалди пул къазанмишун патал, Эдгъем Шахшанни, адан дидени, пабни яна къенай, идалди душманри гуя лугъузвай: «Квез са тарихни авайди туш, куън гъавая алахъмир, алахъиз хъайитIа, чна квез икI ийида, куъ тарих чна гъикI кхъейтIа, ам гъахътинди жеда».

Са халкъдин тарихни тергиз, адан чІални къвезвай несилрин рикІелай алудиз жеда. Амма маса халкъдиз ихътин мидявал ийизвайбуруз чизвач хьи, чпин душманвилелди абуру халкъдин тарих адан векилрин рикІерани ругъера, ивидани кІарабра чІехи тІалдиз элкъурзава. Гьа тІалди тарих вичел генани дериндай кхъена тазва. Ам михъиз садрани терг ийиз жедач. Виридан рикІера авай гьа тІал садра санал кІватІ жеда, ам хъиткъинна винел акъатда, халкъдиз чир жеда хьи, им виридан тІал я, ам вичин а тІалдиз дарман жагъуриз алахъда. Гьа тІал алуд тавунмаз адавай виликди физ, вичин ватан кадгъуриз, цІийи несилриз ирсни умуд таз тежедайдини адаз чир жеда. Халкъдиз амукъдайди са рехъ я: сад хъана, тарихни, къенин югъни, пакадин югъ хуьн, абурун къайгъу чІугун. Вичин юкъвай цІийи Эдгьем Шахшанарни Шуаяр майдандиз акъудун. Маса рехъ авач. Бязибуру ам ава лугъузватІа, а рехъ – ажузвални усалвал я, жува жув маса гун, жуваз душманвилерзавайбуруз гардан кІир авун я...

Зун ихътин къайгъуйрикни хиялрик квай йикъарикай са юкъуз за кІвалахзавай издательстводиз Ингъар муаллим атана акъатна.

Сентябрдин варз яз, мектебра тарсар авай чІавуз ам атуни (ам гьакІни Махачкъаладиз са акъван къведайди тушир) зун мягътеларнай. «Яраб хъайи кар аватІа?», – фикирнай за.

Салам-калам гайидалай къулухъ, зи рикІевай фикир аян хъайиди хъиз, ада лагъана:
– ЭкъечІна зун мектебдай. Хъфидач мад. Бес я.

– Вуч хъанва? Вучиз?

Муаллим са геренда, вилера амалдар хъвер аваз, зи вилериз килигиз акъвазна:

– Шаир жез кІанзава заз гила.

– Вун гьакІни шаир туширни? Вуна шиирар тукІугъурзавай къван? – лагъана за.

– Тир. Абур гьакІан тупІал тежрибаяр тир. Гила шаирвилини квал артух жез акъвазна заз.

– Ам чи гзаф лезгийриз хас кар я, муаллим, – лагъана за. – Гзафбур, пенсиядиз экъечІайла, шиирар кхъиз эгечІда. Чпини чеб акІ къалурда хьи, гуя чпи и четин девирда къуьн кутун тавуртІа, лезги шиират, михъиз гьалдай фена, алабар хъун мумкин я... Вун ахътинбурукай туш, вуна кхъейбурук къел квайди заз чида.

– Къелен патахъай завай лугъуз жедач... – Ада вичин портфелдай са акъван чІехи тушир рукопись акъудна. – Вуна и шиирриз са вил ягъа. Мад авайди туш. Акъудиз жерибур ятІа, жув килиг. Герек авачирбур ятІа, гадарна тур. Жуван гъил абур гадарунал фенач.

– КІелни ийида, акъудни! – лагъана, за рукопись къачуна.

Ам мектебдай экъечІун шиирар кхъиз кІан хъунихъ галаз са алакъадани авачирди акъвазвай. Гъавилай за адавай мад суал атІумна хабар хкъун тавун, адан рикІевайди тІебнидаказ винел акъуддайвал авун къетІна.

– Ша, муаллим, хъфида чун чи кІвализ, ацукъна суьгъбетарда, – лагъана за.

– Им кІвалериз хъфидай вахт туш, я кас. КІвализ нянрихъ кхведа. Исятда са маса чка акван.

– И чи патарив, паркуна, чандар тарарин кІаник, са хъсан кафе авайди я. Къуру чехир гузвай. Гъана фена са ихтилатарда чна.

– Кафедиз фин суваб кар я, – лагъана муаллимди. – Чебни, кафеяр, садни къвед ваъ гъа, вири къуд пад гъабур я. Гъиниз фин гзаф суваб ятІа, гила къил акъуд хъия.

Муаллимдин гафарик, гьелбетда, зарафат квай.

– Сувабрин патахъай завай лугъуз жедач, – лагъана за, – амма чун фидай чка шаирар къведай чка я.

– Зун хътин тупІалбур ахъайдани аниз? – Ахпа, вичиз аниз ахъаюн патал ред ийиз тежедай делил авайди къалурун яз, хълагъна: – Гила зунни къуру чехирдал элячІнавайди я гъа.

– Вун ахъай тийидай са кафени авайди туш, муаллим.

– Шабал Къамкъам жедани ана?

– Гагъ-гагъ жедай. Гила хуьрева ам. Паб гъанва.

– Гзаф ихтилатар ава адакай халкъдин сивера... Хулиган я, папархъан я лугъуда. Ятлани, хъсан шаир я.

– Халис шаир я.

– Халис шаир, папархъан хъайила жезвайди яни, тахъайтла адахъ маса делилар хъана кIандани? – И суал гуналди, Ингъар муаллимдиз, зарафат кваз лугъузвайтлани, вичин шаирвал алцумиз кIанзавай хъиз тир.

– Папархъан тахъайтлани жада. Бажарагъ, алакьунар хъун важиблу я. – Жуван жавабдалди «КичIе жемир, ви шаирвал хулиганвилер галачиз чранвайди я» лугъуз кIанзавай.

И ихтилатрик кваз чун кафедив агакьна.

Зурба чандар тарарин кIаник жагъунар галаз, къакъан къавни алаз, къуд пад аквадайвал хъсандиз туькIуьрнавай ахъа кафеда ацукьнавайбур лап тIимил авай.

Кафедин къвалав чIехи, вич элкъвей къеле хъиз туькIуьрнавай ресторанны гвай.

– КIантIа ресторанда ацукьдани, муаллим? – жузунна за.

– Ваъ, и ахъа чка хъсан я.

Чна кафедин атIа къиле, иниз гъахъдай, инсанар къвез-хъфиз жедай чкадивай яргъаз хъиз, са столдихъ чка къуна.

Чи патав официантка атана, чна адаз недай-хъвадайди заказ гана.

Чна гзаф ихтилатар авуна.

Ингъар муаллимди уьлкведа физвай къван крарилай, гьукумат муаллимрив тахайбурув хъиз эгечIунилай, чирвилер къиметдай вегъинилай, аялриз кIелиз кIан тахъхъунилай вич рази туширдакай лугъузвай.

– Вун мектебдай экъечIунин себебар гъабур я ман, акI хъайила? – лагъана за.

– Ваъ. – Вичин жавабдив ада зун мягътеларна. – Зи себеб масад я.

– Гъихътин?

– Къала садбур хъвана, ахъайда за ваз. Са гафуналди лугъуз жедайвал туш. За ваз гъанвай рукописни гъакIан къуру багъна я. Зун ваз лугъудай, ваз ахъайдай маса гафар-дердер аваз аваз атанвайди я. Вун зи рикI алай ученикрикай сад я. Яб гудай, гъавурда акъадай.

– Сагърай, муаллим, сагъ хъуй вун. – За рюмкайриз чехир цана.

Чна, абур геляна, хъвана.

– Яда, Аллагъ авазва-е, Ам чIехи я... – За вилив техвей, я икъван гагъда фикирдизни гъиз тежедай жуьреда ихтилатиз эгечIна Ингъар муаллим.

– Вуна икъван гагъда иман ийизвайди тушир хьи?.. Вуч хъана?

– Яда, за ваз вуч лугъун?.. Гъеле гатфар тахъанмаз, къаяр-мекъер амаз, хъайи кар я. Живни къванвай са къуланфериз зун ксанвай кIвалин цIал алай, вич дяведа къейи зи бубадин суьрет аватна. Рамкадавай гуьзгуь хайи ванцик зун ахварикай кватна. Алапат хъана заз, садрани ават тавур шикил къе вучиз аватнатIа? Дяве куьтыгъ хъана гъикъван йисар я?! Цлавай миx чкадал алама, суьретдин еб къатI хъанвай.

Зи рикIел диде хтана... Яда, хкъвезвачир ам зи кIвализ. Ваз чида хьи... Къилди уьмуьр тухуз авай вичиз. Вич тухвай кIвал я лугъузвай, гъуьлуьн кIвал я, гъаниз вафалу яз рекьидалдай вич. КIвални, ваз чизва хьи, са мертебадин гъвечи къазма хътинди я... «Ваз теквиликай кичIе тушни?» лагъайла, «Зун тек туш, захъ зи итим гала» лугъудай. Адав дяведай хтай са бицIи шикил гвай. Гъадахъ галаз рахаз жедай ам, чан алайдав хъиз. Дидедиз, кIвале кас тамукъайла, вичин «дарамат» чкIиз кичIезвай.

«Чна ана, шегъердай кIелерна хтайла, ви хтул ацукъарда, кIвал ацахъариз тадач, анал мертебаяр хкажда, ви кIвал чукIуриз тадач» лагъайлани, «Зал чан аламай къван гагъда зи кIвал за хуьда! Зи къулан цIай за хуьда! – лугъузвай. – Куьне, зун амачиз, куь хиве гъатайла, гъа чIавуз хуьх!»

На идаз вуч лугъуда, яда? Диде диде я, адахъ галаз гъуьжетариз жедач. Адан гафунал гаф эцигун кутугнавач.

Аватай шикилди зи рикI тарна, ана са гыхьтин ятIани гиман туна. Месик эх хьийиз хьанач завай. Фена зун мичIи куьчейрайтIуз Вини мягледиз. ХьуьтIуьн къаюз, живедизни килиг тавуна. Аквада заз гьеле агакъ тавунмаз: айвандихъ экв кузва. РикI аватна зи. Яраб вуч хьанатIа?! Къуьзъ диде я, кумайди са нуькIрен чан я. Са кар хьанва ина.

ФейитIа, кIвале инсанар ава. Диде, адет тирвал, цлан кIане, чилел вегьенвай месел ярх хьанва. Пичин патав. Къунши дишегълийри адаз теселляр гузва: «Галай крар я! Гена гьакI хьана хьсан хьана. МасакIа хьунни мумкин тир».

Дидедин къунши Магъмуда заз лагъана:

– Зун ви патав къвез кIвачин хьанвайди тир. Ви дидеди ракъурнач. «Ахвар хамир адан. Пака ам вич къведа», – лагъана. – Ваз ни хабар гайиди я?

– Заз – бубади.

Магъмуда, вичин мягътелвал къалуриз, вилер екъисна. Ахпа хабар къуна:

– Гьи бубади?

– Зи бубади, яда, зи бубади... Ам за ваз ахпа ахъайда... Ина вуч хьанвайди я?

Магъмуда къуьнер агажна, лагъана:

– Къе пенсияр ганвай. Угъри атанвай ви дидедин къваркъуник квайди къакъудиз... Чинал лакъабни алаз. Хкудна ви дидедин «миллионар» хьуьцуьгандин кIаникай.

И арада дидедин вичин ван хци жеда:

– Угъри атанвай, хва, зи кIвализ. Тухвана зи пенси, гелни галачиз... Атайвал чирни хьанач. Ахварин хиялда авай зун. Угъриди хьуьцуьгандик гьил кутурла, хабар хьана. НафтIадин лампадин экуьнал адан чин аквадайвал тушир зи буьркъуь вилериз. Гьил вегъейла, адан чина лакъаб авай хьгинди тир. Ахпа за купIар хадай нажах къунай. Ам хъайивал хъуй лагъана угъри галай патахъ гьалчна. Галукъай хьгинди я вакIан хцихъ... Гъарай акъатна адай... – Дидедик вичи ажузвал хиве къун тавуни руьгъ кутунвайди аквазвай. – Ахпа за къуншийриз эверна...

Зун нажахдиз килигна. Адал рикIивайни ивидин гел алай.

Дидедин къулав гьамиша купIар, гилигар хун патал гьвечIи нажах жедай. Ам и кIвале адахъ авай са куьмекчи тир. Амай кIвалахар зани зи папа ийизвай, къуншийри куьмекар гузвай.

– Нажах михьмир! – тагъкимна за, угъридикай авай хъиле къенер куз, ам гъиле гьатдайдак умуд кваз. Исятда ам къаз хьанайтIа, ам за, чар хъиз, кукIвардай.

Пакамахъ зун мектебдиз кIвалахал фена. Чехи классрикай сада аквада заз са ученикдин яб кутIуннава. ТIвар адан за къадач. Килигиз акъвазда зун идан вилериз. Яргъалди. Зи рикIиз са вуч ятIани аян хьанвай. Класс зи гъавурда акъазвач, вучиз зун идаз килигзаватIа. Ученик зи гъавурда акъуна. Ада къил куьрсна.

Тарс куьтягъ хъайила, за классда авайбур вири дегълиздиз акъудна. Зи шак фенвай ученик туна. Заз сифтедай адан хуралай къуна ам са-къведра хьсандиз цлахъ гелягъиз кIанзавай, амма за жува жув хвена. Мектебдиз, жуван пешедиз ва яшдиз гъуьрметна.

– Вач, – лагъана за идаз, – на накъ йифиз зи дидедай чьунуьхай пул гахце адав ва адавай гьил къахчун тIалаба.

Сифтедай ам, са акъван викIегъвал гвачиз, хиве такъаз алахъна. Вичиз хабар авачир къасар авуна.

– Ви япухъ галукъай нажахдал ивидин гел алама. Ам ви иви яни-тушни чирун са акъван четин кар туш, – къетIидаказ лагъана за.

Ученик гъуьргъуь хьана, адан къил вич вичелай куьрс хъхъана:

– Муаллим, гьил къахчу. Хьана завай са ахмакъвал. Пул за вахгуда! – Ада къултухдай акъудна столдал пул эцигна.

– Вуна нивай къакъуднатIа, гьадав вахце! – лагъана за.

– Завай жедач... Кланга зун ягъ, кланга рекъикъ, чан малим. Ви гъилий къведай гъи жаза хъайитлани къабулиз зун гъазур я, анжах ахътин жаза ваъ!

Зун, дидедин пул къахчуна, ракарихъди фена. Маса гаф-затг лугъуз заз клан хъхъанач. Зи рикг ханвай. Заз жегил угъри я царихъ гелягъизни кланзамачир. Угъривал жазайривай акъвазариз жедай азар туш. Гъавилий зун киснавай.

Ученикди зи гуьгъуьна саки ялвар авуна:

– Чан малим, ваз минет я, за авур алчахвиликай садазни лугъумир ман. Я мектеда авайбуруз, я зи диде-бубадиз...

Зун акъваз хъана:

– Зазни, хъсандиз яб це, ваз ийидай са тагъким ава, гъам на къилиз акъудайтга, зун рази я.

– Заз къилиз акъудда, лагъ!

– Мад жув заз къалур хъийимир. Зун аквадай чкайрай фирмир! Зи вилик кват тийиз алахъ!

Зун классдай экъечина, директордин кабинетдиз фена. Къачуна са чар, къхена за арза, зун мектебдиз хкъведач лагъана. «Гъа жуваз къевезвай пенси заз къил хуьз бес жеда», – лугъузвай за жуван рикгай. Ахпа хъайи-хъайивал адаз ахъайна.

Директордиз заявление къазуниз клан хъана, зун чалал гъиз клан хъана.

– Чна а гада мектебдай акъудда! И ви арзани за къазунда!

– На къазунайтга, за мад къхиди! – лагъана за. – Зун хкъведач!

– Я стха, – лагъана эхирни директорди, – за и амай са четвертда цийи муаллим гъинай жагъурда? Йисан эхирдал къван хъайитлани кваллах хъия. Амай аялрин, ви тарсарал икг алайбурун тахсир вуч хъуй? Ваз са угъраш акваз кланзавач лугъуз, гъабурун пайни жувакай атгун дуьз туш эхир.

За фикирайла, адан гафар дуьзбур тир.

– Акг ятга, йисан эхирдалди хъуй, – лагъана за. «Ингъе, – лагъана за жува жуваз кваллиз хъфидай рекъе, – на тарсар гузвайбурукай къе садакай угъри хъанва, пака масадакай къагъбе жеда, муькуьдакай инсанар ягъиз рекъидайди хкатун мумкин я. Цийи девирдин бетгхарни, сардарар. Чуру, угъраш вахтар алуькънава. Муаллимрихъни, тарсарихъ, насигъатрихъни хъсан чешне къалурунихъ метлеб амач. Вири дугъри ва хъсан крар, мурадар кгуарарик вегъенвай вахтар атанва. Гъар сада вичин гъилий къведайди ийизва. Гъакг хъайила, ихътин вахтунилай гуьгъуьна амукъун, ам алатна, вилерикай квахъдалди жуван кам явашарун хъсан я. Вучиз лагъайтга ахътин алчах замандилай, адан угъраш къайдайрилай кам яна физ жедач, абуру вун, уьленди хъиз чгугвада, вакайни вири хъгинди, ягъ-намус гумачиз крар ийиз кландайди жеда. Гила вирида къазвайди телевизордай гузвай терхеба тербия хъанва. Халкъдин тербия, ацукъунин-къарагъун, жув гъикг тухвана кландатга чирдай рекъер-хулер герек амач...»

Дуьнья михъиз пунай акъатнава... Зи диде я лагъана ваъ, къуьзуь, патав куьмек гвачир ксаривай къакъуддайбуруз майдан вучиз жезвайди я? Вучиз акг ийиз тазвайди я? Гъукумат гъина ава? Гъукуматдин тумуна къакъ амач, вич русвагъ хъанва, абурдай аватнава...

Зун буба авачиз, недайди, алуькдайди авачиз чехи хъайиди я. Диде колхоздин квалахрал жедай, зун гъвечи вахар галаз квалле, гъаятра, куьчейра. Къацу ратгалай векъер недай чна гишила. Салан пиперай къачлар жагъурдай... Фена санай са затг чуьнуьхун рикелни къведачир.

Мектеб куьтягъна, Махачкъаладиз фенай зун. Автобусар авайди тушир. Къав алачир, чи Хважадин хътин са машин гъалтна зал къунши хуьре. Дербендиз физвай. Гъада акъахна зун. Кузовда маса ксарни авай. Зи къаншарда зи яшара авай са иер руш ацукънавай. Къилел цару фите алай, къуьнелай метгелал къван тларам чулав кифни авахънавай. Зи шалвардин мет акъатнавай. Дидедиз анаг кашаб хъийидай чулав гъал жагъаначир, за лацудав хуьз туначир. Твек са акъван екеди тушир. Къунши

хуьруз эвичдай рекъе тЕкв чЕхи хъхъанай... Рушакай регъула зун къве гъиливни шалвардин мет къуна ацукънай. Фурар-къванер квай рехъ яз, машин хкадариз, галтад жез физвай. Завай мет ахъайна машиндин борт къаз жезвачир. Зи къил, къуьнер хъсандиз бортунихъ галукъзавай, амма за метГелай гъилер алудначир. Рушан патав къилел бармак алай, гъиле аса авай, галифедин шалварни хромдин хахулар, хахулрин винелайни чин алачир резиндин калушар алай къуьзуь са итим ацукънавай. Ам заз килигдай, амма са гафни лугъудачир. Анжах гагъ-гагъ рехи къалин, кIвенкIвериз тикна звар ганвай спелривай хъвер гъязавай хъиз жедай. Дербентдив агакъайла, къуьзуь бубади заз лагъана: «Гардан кIирмир, чан хва, рикI дарихармир жуван. Вири хъсан жедайди я». Ада къатГанвай зун буба дяведай тахтай етим тирди. А рушни, аквар гъалдай, адан хтул тир. Гъадан бубани, белки, зи буба хъиз, дяведай хтанвачир... Ахпа зун поезддаваз Махачкъаладиз фенай. Гъана жув хътин буба авачирбурухъ галаз таниш хъана, са къаридин подвалда са пIипI къуна, гъа къаридивай чIулав гъални раб къачуна жуван шалвардин мет кашаб хъува... Амма садрани зи рикIел санай са затI чуьнуьхун атанач. Вучиз лагъайтIа дидеди заз, вахаризни ван жедайвал, лугъудай: «Килиг гъа, бала, чарадан цIамни кIан жемир, къачумир, чуьнуьхмир. Ам гунагъ я»...

Ихтилатдал хквен ман... Дидедин пенси чуьнуьхай угъри къур йикъан гуьгъуьналлай йифиз заз буба ахварай акуна. Вич заз садрани такур буба. Зун хайи къве йикъалай дяведиз феи буба. Заз анжах цIаллай шикилдай чидай буба. Хкуникай галатна аватай шикилда авай буба.

Адан и суьретдихъ вичин къилдин тарих ава.

Дяведай дидедиз бубадин бици шикил хтана. Документрал алкIурдай хътин. Ам диде патал чЕхи шадвал ва зурба ядигар тиртIани, диде адан куьлуьвилел рази хъанач. Адаз ам чЕхи ийиз кIан хъана. Адаз и кар ийиз куьмекдай касни адаз бахтунни гана.

Чи хуьруз а ифей йисара яргъал Украинадай дяведикай катна атанвай са шикилчи дишегъли аваз хъана. Адаз хуьруьн мектебдин общежитидай (анаг маса хуьрерай къевезвай ученикар паталди тир) са кIвални ганвай, хуьруьн мектебда шикилрин тарсунин сятарни. Адан тIвар Татъяна тир. Дидеди адаз Тани лугъудай. Ахпа чнани, зани, къуншийрини, хуьруьнвийрини, гъакI лугъуз хъана. Дидеди бубадин шикил гъадаз къалурна ва адавай ам еке авун тIалабна. Таниди и тIалабун шадвилелди къабулна. Саки са вацра къван дидеди ам чи кIвале хвена. Шикил гъазур жедалди. ЧЕхи табагъ чар жагъурун четинз акъвазнай. Ахътинди гъат тавурла, эхирни дидеди кIвале авай гамунин чешне алай чЕхи чарарикай сад гъана Танидив вугана: «Идан далу патал чIугу».

Шикил чкадиз къвер къван Таниди ам садазни къалурначир. Ада, тарсарай хквез, къилдин кIвале кIвалахдай. Къеняй рак агалдай, садни аниз ахъайдачир. Диде и кардал мягътелни жедай, гагъ хъелни къведай. Таниди адаз сабур гудай. «Са тIимил сабур хъия, ахпа ваз аквада...», – лугъудай ада.

Шикил гъазур хъана, дидедиз къалурай береда, дидедай бахтлу кас а чIавуз бажагъат хъанай. Дидеди шикилдиз, шехъиз-шехъиз, теменар ганай! «Вун хтуй – рагъ хтуй!» лагъанай. Ахпа ада Танидиз теменар ганай, чан-рикI авунай, гуя Таниди адан гъуьл дяведин цIай ахкъудна хайи къулав хканвай. Рангаралди янавай шикилдай буба рикIивайни чан алайди хъиз аквазвай. Гъа шикил кIвале аваз, дидеди кIвале итим аваз гъиссзавай. Таниди авур и ядигар гъакъван гъейбатни къуват авайди хъанай.

За жуваз кIвалер эцигна, аниз экъечIайла, дидеди а шикил вичи зи кIвализ гъана: «Им ви цIал хъурай. Вун буба авачиз чЕхи хъайиди яз гъисабмир, ам датIана вахъ галайди хъиз гъисс ая, хва. Хтулриз гъам, гъадазни хтулар акваз хъурай». Адаз, рикIивайни, а шикил чан алай, дяведай хтанвай зи буба хъиз авай. «Бес ваз вуч хъуй, я диде? И шикил гъа алай чкадал тун герек туширни?», – лагъанай за. «Ваъ, заз гъа гъвечIи шикил бес я, – жаваб гана ада. – Ви буба гъамиша гъа са мертебадин къазмада

жедач къван. Адаз цийи кве мертебадин квалер эцигдай мурад авай. А мурад вуна кбилиз акъуднава, хва, сагърай вун. Гъа инаг гила адан чка я». «АкI ятIа вунни хъша ман жуван итимдихъ галаз иниз», – макъамдикай менфят къачуна, гъамиша вилик квай месэла арадал хъивегъна за. «Зун – ваъ. Итимди заз зал чан аламай къван гагъда квал ичIи мийир, ам чукIурмир лаганвайди я. За гъа веси кбилиз акъудун лазим я. Чехи шикил ина хъайитIани, адан руьгъ гъана, вичин квале, зи къвалав гвайди я, хва, зак ктадмир. Зун алайнал тур».

Шикилдин и тарих квейлай эгечIайди тир-е? Заз акур ахварилай. Заз буба ахварай акунай.

Физва ам, чин чIуру яз, хуьруьн куьчедайтIуз. Шинелни ала адал, кьилел пеле гъед авай пилоткани ала. Яракъ-затI гвач. Юкъва чIулни ава. КIвачерал чIуп-чIулав хахуларни ала. Зунни идан гуьгъуьнава. Мягътелни я зун ам залай жегъил я лугъуз. ЯтIани адаз са гаф лугъудай жуьрэт захъ жезвач. Физва ам вичин квализ. Са мертебадин. Зи дидедин, вичин папан патав. Гъахъзава ракIарай къенез. Зун гъаятдал къах хъана алама. Ахпа экъечIзава ам дидени галаз къецел. Зун вилерин чIалахъ жезвач. Ибур къведни залай жегъил я. АкIаж хъанвай, юк гьалт хъанвай дидени икI садлагъана жегъил хъхъуни зун теспача авунва. Са патахъай заз хвешини хъанва, икI хъанва лугъуз! Ихътин алапат вилералди акуна лугъуз! Фикирда за, язухди: «Са вахт хъайила, зунни, зи кайванини и саягъда жегъил хъжеда». Аквада заз: бубади диде гъил къуна зи патав гъизва ва атIугъай, эмир гудай ванцелди заз лугъузва: «ХутахдатIа, хутах им жуван квализ, тахъайтIа ам за жувахъ галаз хутахда!» «За хутахда, дах!», – лагъана, буба къужахда къаз кIанз кам виликди вегъена за... Гъайиф, гъа и камунин кьиле зун ахварай аватна.

Вучда за? Дерг гъатна зи рикIе. Бубадиз закай хъел ава. За гъам гъадан, гъам дидедин вилик чIехи гъалатI ахъайнава.

Фида зун тади кваз дидедин патав. Зак квай гъерекат акур хуьруьнвиарни са жуьреда заз килигзава. «Ана вуч хъанва, я муаллим? Хъайи кар-затI авани?» Ибурун кбилиз дидедихъ, къуьзуь инсан я ман, къулухъ элкъуьриз техъжедай са кар хъанвай хътин фикир къевезвай жеди. За, гъил гъалчна, гъерекатзава.

Дидедин квализ агакъайла, ада вичин багълама кIватIзавай, гуя им са гъиниз ятIани физ гъазур жезва.

– Вун гъиниз я? – хабар къуна за.

– Зун ви квализ. Ви бубади заз ахлад лаганва ви патав. Гзаф хъел кваз рахана ам зав.

– ГъикI?

– Ахварай акуна ам заз накъ йифиз. «Хъвач, хчин патав ахцукъ! Текдиз ина ви кар авач!», – лагъана, хва, ада. – «Бес и кIвалин аявал ни ийида?» лагъайла, ви бубади лагъана: «Чи хва килиграй кIвалериз, гъада гъялрай, вуч ийидатIа».

– Килигда зун, диде, килигда! КIвалер за хуьда, ви рикI дарих жемир! – хвешни хъанваз лагъана за.

– Абур ви мурадар я, хва, Аллагъди агалкъаррай абур. Заз абурал алава маса килигун я кIанзавайди.

– Вуч килигун, я диде? – мягътел хъана зун.

– Заз гаф це: зун рекъидалди вуна йифериз и кIвалин айвандик экв тада, хуьтIуьз къула цIай твада лагъана.

– За гаф гузва ваз. За жугъунар цийи хъийида, рак-дакIар цийи хъийида, къавал мад са мертеба хкаж хъийида... ЦIаяр, эквер чаз багъаз акъвазда, диде. Ам садани ийидай кар туш.

– Ваъ, акI зун рази туш! Вири авайвал тур. Анжах йифиз айвандихъ – экв, хуьтIуьз – къула цIай! Зи гаф гъахътинди я. КIвализ килигун гъакI лагъай чIал я. ТахъайтIа чи айвандихъ чубарукар, лифер хкведач. Йифиз виридан айванрик эквер хъайила, ви

бубадин айвандик вучиз жедач? Ана бубадин руьгъ ялгъуз жедайвал тахъуй, хва. И кIвал адан эбе я, ам масанал фидач.

– Хъсан я, диде чан, гъа вуна лагъайвал ийида за! – рази хъана зун. – Ша, акъах гила зи кIула!

– Вув, я чан бала, вуна вуч лугъузвайди я? Зун зи кIвачераллаз хкведа.

– Ваъ, ваъ, диде чан! Ви кIвачериз рехъ яргъи я, – гафунал кIеви хъана зун. – Аял тирла на зун кIулай авудай туш. Гила заз вун кIула къадай са бахт це.

– Айибда, я хва, инсанри!

– Айибрай! Ахътин айиб за къабулда, диде! – лагъана, вегъена ам за кIулал вичин багъламани гваз. Хуьруьн са къилий муькуь къилиз къван кIулаллаз хутахна... Садани айибнач. «Хва я вун, хва!» лагъана заз кимеллай итимри. Папарини, вилер фитейрив михъиз, лагъана: «Яллагъ, ви чан сагърай, чан муаллим!»

Ахпа за дидеди лагъайвал авуна: бубадин кIвале экв куькукIуьриз, къула цIай хуьз хъана. Зи хва армиядай хтайла, чна а кIвале адаз мехъер авуна, ам свасни галаз бубадин кIвале ацукъарна. Гъа чIавуз диде секин хъана. Гила вичиз къейитIани къайгъу амач лугъуда. ТахъайтIа, акъван чIавалди «алад бубадин кIвализ, къула цIай тур, айвандик квай лифериз твар це» лугъуз жедай. Аламатдин дишегъли я, диде я, – вилериз нагъв хъиткъиннаваз къил галтадна Ингъар муаллимди. – Ада буба къена лугъудай чар хтайдалай къулухъ са мехъерикни къуьл хъувуначир... Мадни са кар авай. Стха, буба, хва къейи лезги дишегълийри чпин кифер атIудайди ваз чида. Зи диде гъа чIавуз са кифер атIунал акъвазначир. Къамухъай гъар чIарар къалин хъхъайла, абур ада зав тваз тадай ва вичин къил шуткъудив кутIундай. Яни ада уьмуьрдин амай вири паюна киф атIузвай, къейи гъуьлуьхъ вичин яс давамарзавай... Вун гъикаятчи я, ваз ихътин крар чир хъана кIандайди, вуна абурукай хъена кIандайди вуна къатIузвайдал шак алач. Ваз чпин къамаллай чIарар къилин кукIвал къван къведалди тваз тазвай къарияр акуртIа, (ваз акунвайди я, ви рагъметлу баде гъахътинди тир) чир хъухъ хъи, а къуьзуь папариз уьмуьрда зурба хажалатар хъанва ва абуру чпин яс давамарун яз киф храдай чIарар хтуниз манийвал ийизва...

Зун Ингъар муаллимдин ихтилатди къарсурнай. За адаз ийизвай гъуьрметни, гузвай къиметни са шумуд къат къалин хъанвай. РикIивайни, адан рикIе авай къванбур гзафбуруз лагъана, гзафбурун япара, рикIера цана кIанзавай ихтилатар я. Гъар гъилера вич гъалтайла, и касдивай вич амайбурун вилера са кIарцIин мад хкаж хъийиз алакьунал зун гъейран тир.

– Гила зун ви гъавурда акъуна, муаллим. Вун, мектебда амачизни, зурба муаллим я. Ви сагълугъдай! – лагъана, рюмка хкажна.

– Яда, а еке гафар тур... Гила зи рикIизни регъят хъана, жуван дердер ваз ахъайна... Яб гунай сагърай вун! – ахпа Ингъар муаллимди садлагъана ихтилат дегишарна.

– ГъикI я? Шуая ваз чар тунвай лугъуда... КIелнани? Вуч кхъенва ада?

– За гъарфар чирзава. Алпан гъарфар. КIелиз агакънавач.

– Аламатдин инсан тир... Гъам къейидалай къулухъ хуьр ичIи жез эгечIна... Жегъилар акъвазамач, экъечIиз патал физва. Хъсан хабарар къит хъанва, чIуру хабарар – бул... Гуя чал са чIехи гунагъ ала... Халкъ хирде жезва... Жезвай гъакимар бегъембур жезвач, ахътинбуру къадим халкъ гъакIан гъал кумачир лахлахдиз элкьуьрда, икI амукъайтIа...

За са гафни лагъанач, къул чIугун яз къил эяна. Гафаралди вуч лугъудатIа заз чизвачир. Муаллимдин гафарик къел квай.

ЯтIани, адан фикир давамарун яз, са ара гайидалай къулухъ, за лагъана:

– Вири уьлкве чкIанва эхир... Са чи хуьр туш икI хирде жезвайди.

– Инсанвилер, намус, ахлакъ квадарайла, чкIизвайди я уьлквени. Шуай хътин ксар кваз такъурла, абурувай яргъа жез алахъайла... Саки са агъзурни вад виш йисан къене а касдин тухумди несилдилай несилдалди ВачIедин кIвални, ана авай къадим

къаргъуни хвена... Чалай са гъам хуьн патал са затІни ийиз алакънач. Гила ВачІедин кІвални амач, къаргъуни амач... Хуьр лувар атІай лекъ хъиз хъанва...

– Шуай бедбахтвилек акатна ваъ, са ни ятІа къена лугъузвани вуна? – хабар къуна за.

– Эхъ, яда, эхъ. Зун гъа чІавузни и фикирдал алайди тир, гилани. Хуьруьнвиар гъакимрин гафарихъ агъана, тахъай залзалайрихъ агъана. А чІавуз хъайи мусибатдин тум-къил чириз алахънач... ВачІедин кІвал хъиткъинарна. Гъа хъиткъинин ван я МуркІадин дагъдин «кавални» вахт тахъанмаз галудайди. Зи рикІи гъиссзава. Хъиткъинарайдни вуж ятІа зи са рикІи ваъ, кІарабини кваз гъиссзава.

– Вуж хъуй ам?

– Мад вуж жедайди я къван? Авайди гъа сад хъайила?

– Сардар?

– Эхъ, гъа кицІин хва кицІ! ТІвар къамир адан и фу незвай чкадал!

– Субутдай делилар авач эхир.

– КъекъвенатІа, жагъидай тир. Чун къекъвенач... Чи саймазвили, чи къенивили, чна гъакимриз, гъукумдиз ихтибар авуни чун чи тарихдикайни, чи зигъиндикайни, чи ахлакъдикайни ийизва... Са вахтара, жуван жегъилвиляй-ахмакъвиляй, за Шуаяз Аллагъ авайди туш лугъуз хуьруьнардай тир... Гила заз регъуь жезва. Жуван гафарикай. Жуван тахсирдикай низ лугъудатІа чизвач... Женнетар-жегънемар авани-авачни завай лугъуз жедач, амма акълда гъакъ тийидай, ам агакъ тийидай крар и чилелни, каинатдани гъаф ава. Гъа агакъ тийизвай, гъа чи акъулдин, чи илимдин тІем акакъ тийизвай вири къуватрин тІвар Аллагъ я. Гъабурай къил акъат тавуна амай къван вахтунда гъакІ яз амукъда. Гъа къуватар я, чилин винел гъахъ квадарайла, гъахъ авайди къалур хъийизвайди, уьлквейри, гъакимри чпин къуватни дамах къалурдайла, абурун ажузвални фагъумсузвал маса гъич садан рикІелни текъведай хътин къудратдалдинни гужалди къалурзавайбур... Шуаяз гъа къуватрикай хабар авай...

3-къил

Йикъарикай са юкъуз заз Андрея Москвадай зенгна.

Салам-каламдила, кІваликай-йикъакай, сагъламвилакай адетдин хабарар къурдалай гуьгъуьниз ада къаб алай хътин жуьреда, ванни са вуч ятІани тежедай хътин кар хъанвайди хъиз авуна, лагъана:

– Вун Москвадиз атана кІанда, стха.

– Хийир-хабар? – япар хкисна за.

– За ваз зи мехъерик эверзава.

– Жеч! – хвеша хъана заз. – Мубарак хъуй! Вун рахазвай жуьредай вун чІехи хъанвайди аквазва, дуст... Вуч хъана? Паб гъуник хев квай тушир хъи ви? ГъикІ чрана вун?

– Яда, – и гаф ада лезгидалди лагъана, – дидеди ультиматум эцигна заз: «Паб гъайитІа гъида, тахъайтІа за вун хвавилай атІуда!»

– Молодец Арина Фёдоровна! Халис диде я! – лагъана за. – ТахъайтІа, дуьз жезвачир эхир, садбуру папар гъана, аялар хъана, чпиз галтІам ягъна, муькуьбур чпиз цІингавар ягъиз.

– Яда, захъ зи планар авай тир ман... Зи бизнес... Мад ваз чида хъи.

– Паб гъайила, бизнес чІур жедали къван?..

– Вунани гила кицІер элукъармир ман, гада, гъавурда такъадай къасариз...

– Мехъер вуна гъина ийизвайди я? КІвале? Ресторанда?

– Чи кІвалин къвалав цІийи ресторан ахъайнава – «Сакля горца». Гъана жеда. ГъвечІи ресторан я. Эвернавайбуни са акъван авайди туш. Къуншияр, зи амадагар, дустар я.

– Ваз инай кІани затІ-матІ авани?

– Ваъ... Анжах кьве хъсан зуьрнечини далдамчи хъанайтIа кIандай. Ресторанда ахъгинбур авач.

– Яда, ам вуч «Сакля горца» хьурай, зуьрнени далдам авачир? – зарафатна за.

– ГьакI хъанва ман.

– Яда, Песен Москвада амайтIа, гьикъван хъсан тир? – лагъана за. – Ваз ам гьиниз хъфенатIа чир хъаначни?

– Зун Армиядиз тухвайла, ам Москвадай хъфена. Гъавилай таз хъанач жеди са адресни... Завай ам жагъуриз хъхъанач. За адаз кхъей чар элкъвена хтанай. Гъа вичиз чидайвал кьил элкъвей са патахъ фейи хъгинди я.

– Белки, садра гьалт хъийин... Зуьрнечиарни далдамчи за ваз Махачкъаладай гьида, дуст.

– Сагърай, чан дуст! – лезгидалди, гафар са-сад хкъгъиз, лагъана Андрея. – Чна вун вилив хуъзва. Пабни, аяларни галаз.

– Пабни аялар гъиз жедатIа чидач. Паб кIвалахаллайди я, ам ахъайдайди туш, аяларни мектебда ава. Зун азад къуш я. Сагърай, дуст.

Андрея политехнический техникум къутягъна, Армияда къуллугъна, са къадар вахтунда вичин пешедай кIвалахна. Цийи вахтар алукуъайла, ам бизнесдал элячIнай. Бизнесни компьютеррихъ галаз, абур маса гунихъ, абуруз талукъ технологийрихъ галаз алакъада авайди тир. Адан крар четинз-четинз вилик фенай, манийвилер, акатунар-хкатунар гзаф хъанай. Абур яргъи, бизнесдик кьил кутунвай вирибурун кьилел къведай, вирибуруз чидай крар я. Абурай виридай Андрей сагъ-саламатдиз акъатнай ва гила вичин кар чкадиз къведай гьалдив агакънавай.

Мехъер авуник адан хев квайди тушир. Гила ам Арина Фёдоровнади хъсандиз гъиле къунвайди аквазвай...

Шуаян кхъинрай кьил акъудунал алахънаваз, зун Андреяз талукъ гзаф крарилай гуьгъуьна амукуънавай, заз чин тийидай сирер тIимил авачир.

Къве зуьрнечи – макъам ядайдини зил къадайди – ва далдамчи жагъурна, абурухъ галаз меслятар авуна, гъабурни галаз зун мехъерин юкъуз самолетдаваз Москвадиз фенай.

Андреян кIвалел фидай вахтар авачир. Алай чка чиз, чун «Сакля горца» ресторандал фена. За кьве еке кIунчI цуькверни къачунвай. Сад – Арина Фёдоровнадиз, садни – Андреян сусаз. Дамахарнавай, кьилин чIарар къамал тIарам са кIватI авунвай, шад ва важиблу мярекатрик алукуъдай яргъи вили булушка алай, вичин яшарилай жегъил хъхъана аквазвай Арина Фёдоровна, зунни къавалар вилив хуъз, чун вахтунда агакъдатIа лугъуз, гъалаба кваз, ресторандин ракIарин вилик акъвазнавай.

– Я хва, вуна зи рикI акъудна хъи агакъдалди! – Арина Фёдоровнади зи вилик зверна, зун кIеме туна, заз теменар гана.

– Мубарак хьурай квез хчин мехъер, Арина Фёдоровна! – За адав цуькверин кIунчI вугана.

– Ви паб, аялар вучиз гъанач? – вилера ахмур аваз килигна ам заз. – Зи вил алайди тир.

– Паб агакъдайвал хъанач. КIвалахдилай ахъайнач. Гъадани квез мубаракзава. Аяларни мектебда ава.

– Сагърай гъамни, аяларни.

– Гила ви рикI динжарнани хци?

– Авуна! Гила къванни авуна. Адаз свас гъваш лугъур къван, лезгийри лугъудайвал, зи мез чилел аватна хъи. Закай фадлай баде хъана кIанзавайди тир! Лайихлу тушни зун баде хъуниз? Заз ахъгин ихтияр авачни?

– Квез вири ихтиярар авайди, Арина Фёдоровна!

– Ширинат хала! – кьил вине къуна, дамахни шадвал кваз, чинай экв чкIиз, зи гафар туьхкIуьр хъувуна ада.

– Эхъ, чан Ширинат хала! – лагъана за. – Ваз куьмекдай кас авани? Эсмер аквазвач хьИ? Зи гъвечИ вах?

– Вуч? – мяггтел хъана Арина Фёдоровна. – Ваз чизвачни?

– ГьИкI заз чизвачни? – гила зун мяггтел хъанвай.

– Эсмер свас я! Андреян свас я!

– ГьИкI?

– ГьакI! Зун ахмакъ яни ахътин руш гъИляй ахъайиз?.. Вуна ам кIелик экечИиз чи кIвализ гъайи юкъуз ам заз зи гададин свас жедайди яз акунай... Вуна ви дустуниз гъахътин чIехи савкъват авуна, чан хва. Сагърай вун!

– Вах гъуьлуьз физва, стхадиз хабар авач! Аламат я! – зарафатни кваз, рикIивайни яз лагъана за.

– Ам, абур иниз атайла, чпивай хабар яхъ! – хъуьрена Арина Фёдоровна. Ахпа абур гъахъар хъийиз алава авуна: – Абуру ваз Жебесавай чир жеда, гъада ваз лугъуда лагъана фикрнавай.

– Хъсан хъана Жебес халудиз хъайитIани хабар хъана. Заз гъадазни течизвай хъиз авай.

– Адаз чизвайди я. Рухсатни ганвайди я. Къе телни ракъурнавай вични тебрикарни алхишар аваз...

– Вун чамран устагъ¹ я. Вун, кIан ятIа, чамран шагъиддин къвалавай ацукъ. – Арина Фёдоровнади « устагъ» гаф лезгидалди лагъанай. Адан рикIел и гаф аламукъуни зун гъейранарнавай.

– Чи мехъеррик устагъар чамран къвалав ацукъдайди туш къван...

– Заз чизвай вуна гьакI лугъудайди. Андреязни чизвай.

– Устагъди мехъер гурна кIандайди я, къуьлерна кIандайди я. Им са патахъай. Муькуь патахъай Андрей зи стха я, Эсмерни зи гъвечИ вах. За и къве мукъвавилезни талукъ къуьлерни авуна кIанзавайди я.

– Ви хиве мад са мукъвавилеин везифа авайди я! – амалдарвилелди лагъана Арина Фёдоровнади.

– Вуч везифа? И мехъерин иесийриз чидайди заз сюрпризар авун тахъуй гъа?

– Ам ваз ахпа чир жеда, – лагъана, ада зунни захъ галай пуд лезги къавал къилдин столдихъ тухвана. – Инал квез садани манийвалдач.

Ресторандин са акъван гегъенш тушир зал дагъвидин кIвализ ухшарди яз туькIуьрнавай хъиз аквазвайтIани, столрин арайра тIваларикай хранвай жугъунар хътинбур, гъар жуьредин гетIеярни кутарар, цурун гичинар, кварар авайтIани, са цал Къафкъазда хранвай, вичелни хенжелни тIфенг куьрсарнавай гамуниз ухшар яз туькIуьрнавайтIани, муькуь цларал, гуларал дагъларин, лекъерин, чубанринни суьруьйрин, балкIанраллай инсанрин шикилар алайтIани, са пипIе лампайрин куьмекдалди кузвай цIуз ухшар экв кузвай къул хътинди авайтIани, официанткайрални официантрал, гьакI са къерехда авай музыкантрални чергес-чухвар алайтIани, ина авай гъава дагълариндаз тIимил ухшар тир. ЯтIани, мехъер – мехъер я. Иниз атанвай гъар сада, ам гурлу авун патал, къуьлералди, манийралди, тостаралди, рикIин къеняй ийизвай шадвилелди жуван пайни кутун герек я, тахъайтIа ам мехъер хъиз жедач.

Свасни чам залдиз къведай чIавуз зуьрнеярни далдам ягънай. Свас кIвализ гъидайла ягъдай макъам. АкI тир хъи, зуьрнейри рестоандин къавар алудзавай. Гила заз инаг дагълариз мукъва хъанвайди аквазвай.

Арина Фёдоровнадин вилерилай накъвар физвай, ада абур бицIи лацу яйлухдив миьхзавай.

Андреяни Эсмер чеб чпив къунвайдал гила зунни рикIяй рази хъанвай. За абур

¹ Устагъ – дуст. Бязи лезги хуьрера мехъерин жегъилрин кыле жедай касдиз, яни чамран кIеви дустунизни икI лугъуда.

къведни къужахда къуна, мубаракна, сусан гъиле жува гъайи цуькверин кӀунчӀни туна, къведан япарни, абуруз ван жедайвал, жувахъди авуна, кӀевиз лагъана: «Икъван чӀавалди закай чъунуьхунай квел жерме ала, квехъ галаз зун къилди рахадайди я, кӀевиз акъваз!»

Абур хуьурена, чеб гъазур я лагъана.

Мехъер, эвернавай ксар гзаф туширтӀани, гурдаказ, шаддаказ къиле фенай.

Тамадади, мехъер эгечӀнавайди малумарна, вичин адетдин тебрикринни алхишрин гафар лагъайдалай гуьгъуьниз Жебес халудин яргъи, гафарни, пулни гъайиф татана, жезвай мехъерал рикӀин сидкидай рази ва шад яз, ракъурнавай тел кӀелнай. Ана вичин патайни, вири мамухвийрин патайни Арина ФӀedorовнадиз, Эсмераз ва Андреяз мехъер мубарак ийизвай. «Куьн Алпан дагъдин веледар я, – кхьенвай Жебес халуди, – куь къведан алакъайрани, куь вири мурадрани крара гъадан къакъанвални михъивал хуьх! Амай крар вири чеб чпелай туькӀуьда. Квекай къведакай закайни зи уьмуьрдин юлдашдикай хъгин, садавайни хаз тежедай, са дагъ хуьрай! А дагъдин тӀвар Бахт я!»

Телдин эхирда ихъгин алавани авай: «И мехъерик сифтегъанбуркай са тостни, са къуьлни зиди хъун лазим тир. Завайни зи юлдкашдивай къвез жедайвал туш (и чкадал тамадади, «Дагъ чкадилаь юзадач къван» лагъана, виридав хуьурезни, капарни ягъиз тунай). Зи паталай къуьл Антера авурай чи играми Ширинатахъ галаз. «Рипе къуьл» макъамдалди».

Жебес халуди телда вичин къаридиз «свас» лагъанвачир. Заз чиз, адав и гаф я почтадин къуллугъчиди кхъиз тунач, я Жебес халуди вичи, Андрейни Арина ФӀedorовна гъавурда акъун тавунин фикир аваз, икӀ авун мумкин тир.

Мадни зун гъавурда акъурвал, и телда Жебес халуди зи хиве тунвай кар Арина ФӀedorовнади заз виликамаз талгъана хвейи зи къилин везифайрикай сад тир.

Зуьрнедал тамамардай макъамдин тӀвар къалуруналди, Жебес халу и мехъерик Песен жедайдахъ ва ада и макъам ягъдайдахъ агъанвайди акъвазвай. Адаз Песен мехъерик квачирди чизвачир.

Арина ФӀedorовнани зун майдандал атайла, тамадади, виридаз ван жедайвал, микрофондай эверна:

– Ширинат, мы просим вас! Где вы?

– Это я! – лагъана Арина ФӀedorовнади.

– Вы же Арина ФӀedorовна?

– Я и Ширинат тоже! – хуьурез-хуьурез лагъана Арина ФӀedorовнади микрофондиз, заз килигиз, виридаз ван жедайвал.

За тамададин япал сив эцигна явашдиз лагъана: «А тарих за зи гафуна ахъайда».

– Не буду с вами спорить, – гъилер хкажна тамадади Арина ФӀedorовнадин вилик. – Ваше слово!

Арина ФӀedorовнади вичин чамразни сусаз, хцизни хцин сусаз, дидейри лугъудай гафар, алхишар лагъана.

За атанвай мугъманриз (абур заз течидайбур, Арина ФӀedorовнадин къуншиярни, Андреян амадагарни дустар тир) Андреян дувулрикай, Арина ФӀedorовнадин тарихдикай куьрелди, амма залда авайбур гъавурда акъадайвал ихтилатна. Вирида кисна яб гузвай, гъатта официантарни атана акъвазнавай, заз абурун вилера Арина ФӀedorовнадиз ийизвай гуььрмет гъикӀ хкаж жезватӀа акъвазвай. Абурун вилера гъейранвал гъатнавай. Абуру зи гафариз, абур гъеле куьтягъ тахъанмаз, капарни янай, абур Арина ФӀedorовнадиз талукъбур тир. Ада вичин вилеривай бицӀи яйлух гъвазавай.

Жуван тостни, чамразни сусаз лугъудай келимаярни лагъана, за жувахъ галаз атанвай зуьрнечийризни далдамчидиз «Рипе къуьл» ягъ лагъана.

Макъам ягъайла, Арина ФӀedorовнадин накъвар тахъбай мисал хъанай. Ада, лезги дишегълиди хъиз, гъилер лепе гудай саягъда юзуриз, такабурдиз, сабурни хвена,

устадивилелди кьуьлдайвал акурла, зун жуван вилерин чІалахъ жезвачир. За адаз и саягъда лезги кьуьл ийиз чида лагъана фикирнавачир. Садани икІ жеда лагъана фикирнавачир. Мехъерик квай вирибуру, ресторандин музыкантрини кваз, къарагъна, кап язавай. Андреяни, Эсмерани Арина Фёдоровнадихъ ихътин алакьун ава лагъана фикирнавачир. Гъабуруни, абурухъ галаз ацукънавай гададини, рушани, кІвачел къарагъна, кап язавай. «Гъа и са кьуьл патал Андрея фадлай мехъерна кІанзавайди тир» хиял фенай зи рикІяй, Арина Фёдоровнадал чархар ягъиз. За жувакни лувар акатнаваз гьиссзавай. За жув симинал кьугъвазвай жегъил чІаван Жебес халу хъиз гьиссзавай!

Мехъер геждалди давам хъанай. Чкадин музыкантарни алакьунар авайбур, тамадани чІагайдаказ, гафар кьекъуьриз, кьел квай зарафатар гваз, рахаз, мехъер гур ийиз чидайди тир. Зуьрне ягъиз кьуьлер ийиз кІандайбурни гзаф акъатнай. Иллаки рушар. Амма, Арина Фёдоровнадивай хъиз, кьуьлер ийиз хъун патал, абуруз дагълара тухвай чІехи вахтар, чІехи уьмуьр герек жедай.

Мехъер куьтягъ жедай кьилияй Андреяхъ галаз са геренда кьецел экъечІайла, за адаз лагъана:

– Стхадал алукъ тавуна вах тухунин жермени вал аламайди я, рикІелай алудмир.

– Жуван вах дагъвийрин адетралди чуьнуьхдай яхъ... Гила чун туькІвенва... Тушни?

– Анжах Арина Фёдоровнадин хатурдай.

– Де хъсан я... Жермени, чи виртІедин варз куьтягъ хъайила, вахгуда...

– Мад вучда? ГъакІ хъуй... – лагъана за. – Гъар вуч ятІани, за вал дамахни ийизва, екуь пехилвални.

– Пехилвал вучиз?

– Вун валай саки кьве гъилера жегъил руш къачуна, адакай ваз паб хъана.

– Дамах на квел ийизва бес?

– Дамахни – гъа кар сеbeb яз. Мубаракрай, бахтлу хъурай куьн!

– Вун халисан дуст я, – лагъана ада, зи кьуьнуьз стхавилелди капаш вегъена.

4-кьил

Зи дуст, яшдиз чІехи дуст, гурбатра авай лезги зуьрнечи, анра вичел гьалтзавай ватанэгълийрин рикІер «Ялгъуз яйлах» макъамдалди къарсурзавай Песенакайни лугъун тавуна жедач.

Виликан зурба уьлкве чкІайдалай гуьгъуьниз адахъ галаз зи алакьяр саки амуькьнач.

За Эдебиятдин институт куьтягъзавай чІавуз Песен гъеле вичин фяле общежитиеда амай. Хзан туькІуьруник вуч ятІани хев кутазвачир. Хабар кьурлани, жаваб гудай: «Вуч тади я?» «Ахпа геж жедачни?» лагъайла, жаваб хгудай: «Жуван рикІи кьадай, жув рикІи кьадай сад гьалтайла, са фикирарда. Заз инра, паб гъана, бахтавар хъайи гъеле садни акунвач».

Захъни Андреяхъ галаз дуствилини араяр хуьзвайтІани, адан чалайни чІехи дуст, рикІ дарда гъатай вахтара вичин дерин дердер ихтибарзавай чІехи амадаг са зуьрне тир.

Эхиримжи гъилера адахъ галаз чун, зунни Андрей, зун Армиядиз тухудайла, гьалт хъувунай. Зав, институт куьтягъайвилини гъакъиндай диплом вугана са югъ алатунни кумаз, военкоматдиз атун паталай повестка агакънай. Гуя чІехи Ватанди заз лугъузвай: «За вун чІехи авуна, чан хва, меркезда чІехи савад, чирвилер гана, дуьньядин кІуь-цурудакай хабардар авуна, гила вуна зав бурж вахце». Ватандин чиниз экъечІун заз хас кІвалах тушир. Идалайни гъейри, ада рикІивайни заз икІ лагъанайтІа, ам тирдалайни гзаф гъахъ жедай.

Военкоматдин патавай Москвадин призывникар кIватI жедай пунктуниз тухун патал чи райондин призывникриз автобусар чара авунвай. Чаз мукьва-кылийрихъ галаз гьардаз вичин автобусдин патав чара хъхъухъ, лугьудай гафар, хыйидай тагькимар, меслятар гьанал хълагъ лагъанвай.

Москвада заз чара жедай вужар авай къван? Са Андрейни Песен. Амай зи дустар, захъ галаз кIелай гадаярни рушар, чпин дипломарни вахчуна, чпин шегъерриз, хуьрериз, кIвалериз хъфенвай. Захъ галаз кIелай гадаяр вири яшдиз залай чIехибур тир, абур институтдизни армияда къуллугъна, Ватандин вилик чин лацу яз, эрк кваз атанвайбур тир. Зун, лагъайтIа, мектеб куьтягъна садлагъана экечIнавай.

Заз Армиядиз финикай са дарихвални авачир, авай дерт масад тир. Диде вахтсуздаказ рагъметдиз фенвай. Адан вил зи дипломдал алайди тир. Амма адаз ам акун къисмет хьаначир. Гъавилай заз жуван диплом бадедиз къалуриз, гьадан рикIик хъайитIани лувар кухтаз кIанзавай. Зун ихътин мумкинвилайкай магърум хъуни, за садазни къалурзавачиртIани, зи рикI са къадар заланарзавай. Песена и кар къатIанвай.

Общежитиеда чун къакъатун къейд авун патал кIватI хъайила, за жуван диплом, хуси затIар, ктабар Андреяв тада лагъайла, Песена зи фикирар туькIуьр хъунавай.

– АкI жедач, гада. Ктабар, затIар Андреяв тур. Диплом бадедив агакъар хъуна кIанда. Зав тур ам. За ам рахкъурда ви бадедиз. Адан вил дипломдал алайди я. Акурай адаз. Вилериз, рикIиз экв хтурай. Вун Армиядай хтун вилив хуьдай къуватар хъурай... Ви рикIик жемир. Санихъни тефена агакъдайвал ийида!

Андрейни и меслятдал рази хъанай.

Пакад юкъуз зун автобусдал рекъе твадайлани, Песен заз чIехи стха хъиз тир. За адакай жуван патаз тежедай хътин милаимвал (им адаз са акъван хас лишанни тушир) гьиссзавай. Ада зак руьгъни кутазавай. Анекдотарни ахъайзавай, зарафатарни ийизвай.

Андрея зав Арина Фёдоровнади гъазурнавай рекъе недай-хъвадай затIар авай чIехи чантани вуганай (Арина Фёдоровна заз повестка атай юкъуз акурди тир, адаз зун сагърай лугъуз фенвай. Ада вичин хийир-дъярни заз авунвай).

Автобусдин патав Песена вичин дипломатдай зуьрне акъудна. Инал ада са дем туькIуьрна. Ада гзаф макъамар ягъна. Армиядиз тухузвайбурук Къафкъаздин гадаяр квачиз аквазвайтIани, лезгинка ягъайла гзаф жегъилар, иллаки рушар къуьлуьник экечIнай. Абур, зун гъавурда акъурвал, Андрея къуьлзавайвили гьеранарнавайбур тир. Андрей абуру дагъларин хва я лагъана фикирни ийизвачир. Идалайни гъейри, са бязи рушариз ам чпин къунши гада яз чизвай.

Са гъилив макъам ягъун давамариз, муькуь гъиливни къилив Песена зазни къуьлуьник экечI лугъуз ишара авуна. Адан вилера саки эмир гунин лишан авай. Ада за къуьл авун важиблу кар яз гьисабзавай. Адаз зун Армиядиз лезги къуьлуьни кутур лувар кваз фена кIанзавай.

За Песеназ кIандайвал авунай. За, вири феи уьмуьрда къуьл ийиз кIанз къаних яз, ам ийидай мумкинвал садрани тахъана, гила хъайида хъиз, къуьлнай. КIватI хъанвай вирида, элкъуьрна жерге къуна, заз кап язавай. Заз акунай Песенан вилери хвешивилай гьикI царцIар гузвайтIа.! И карди зак генани гьевес кутазавай.

Вичин авазрин программадин эхирдай Песена «Ялгъуз яйлах» ягъна. Ахпа зуьрне дипломатда хтуна, зи къве къуьн къуна лагъана:

– Вач, гъвечIи стха, ваз югъур хъуй! Са куьникайни кичIе жемир! Садаври жув агъузариз тамир! Итим хъиз, фена, итим хъиз, хъша! Фагъум авай касдиз Армия пара хъсан затI я, герек затI я. Анаг итимар патал лигимардай чад я. – Ада зун кIевиз, халис чIехи стхади хъиз, къужагда къуна чуькъвена. – Чкадив агакъайла, къве тIуб чар кхъихъ. Гзаф яргъяр галачиз.

Андреяни зун къужагда къуна:

–Яргъидаказ кхъиз кIан хъайитIа, заз кхъихъ... Песеназ Армия вуч ятIа хъсан

чизвайди я... Заз чизвач. Са зур йисалай зунни гъаниз фидайди я... Вуч я, гьикI я – зун гъавурда жедайвал хъуй.

– Де, хъсан я, Андрей! – лагъана за. – Сагърай, чан дустар, зи стхаяр!..

Армиядай за Песеназ, гъа вичи лагъайвал, къве туб чар кхъенай: гъиниз акъатнаватIа гъадакай ва жув сагъ-саламат тирвиликай.

Жавабдин чарче ада вичиз Москвадай са масаниз фидай ниятар авайди, общежитийра баят хъуникай катиз Iанзавайдакай, вичиз гъукуматди коммуналкада гуда лагъай Iвални ламраз газар къалурай мисал хъанвайдакай кхъенвай.

Гъадалай гуьгъуьниз чи алакъяар амукънач. Чун чавай квахъна. Вучиз лагъайтIа, зур йисни тахъанмаз, зулуз, Андрейни Армиядиз тухванай. Гъа чIавуз Песенни са гъинихъ ятIа алатна. Адан рикI чарар кхъинал са акъван алайди тушир. Чун чавай къакъатунин къилин себебрикай сад гъа кар яз акъазвай заз.

Армиядай Андрея адаз общежитиедиз кхъей чар элкъвена хтанай.

Зун Армиядилай гуьгъуьниз гъиниз акъатдатIа, адаз чир тахъунни мумкин тир, амма адавай зи хуьруз хъайитIани кхъиз жедай. Кхъеначир.

Адавай Андреяз къванни (адан Iвалин адрес адаз чизвай), кхъиз жедачирни? Кхъеначир.

Белки, фикирнай за, чаз, зазни Андреяз, чIехи стхавал авуна, вич яргъариз хъфейла, ада чун чIехи хъанваз, чаз вичин къаюмвал герек амач лагъана, я вичикай чун инжиклуни тавун патал чарар кхъин акъвазарнатIа. Гзафни-гзаф зун гъа и фикирдихъ алгъанвай...

Хейлин йисар алатайла, са мус ятIани чун агудай чIехи уьлкве чIана гзаф йисар алатайла, цIийи уьмуьр, цIийи къайдаяр алукуьайла, гзаф инсанрин тIул тежедайвал дегиш хъайила (рикIивайни, заз чидай гзаф ксар, чеб малаикар хъиз аквадайбур цIийи шартIара садбур жанавурриз, муькуьбурни шейтIанриз элкъвенай), къилди жувни, уьмуьрдин гзаф уламрай акъатна, хамуналди хайи уьлкведа фейи къван заваларни тIалар-квалар гъисс авуна, кIамбурдал аламукуьайла, идалай багъа вуч жедай къван. Четинвилера, дарда гъатайла, зи рикIел Песен къведай, адан зуьрнедин ван япара гъатдай, гъадан чIехи ставилихъ вил жедай. Зун жуван ватанда хъайитIани авай, ам са гъина ятIани яргъара, са мукъва-къили, стха-вах авачиз. Заз чиз, стхани, вахни, дустни адаз зуьрнеди эвеззавай.

Гена Интернет пайда хъана! Гъада къакъатнавай инсанар агуд хъууна.

Жувазни гъаниз гъахъиз-экъечIиз чир хъайидалай гуьгъуьниз, зун Песенахъ къекъевез эгечIна. Заз ам яргъал Кефердай, Сургут шегъердин патав гвай са хуьрйя жагъана.

Фейсбукда килигда зун «Уьткъемов Песен» тIвар алай чиниз. Идан вичин шикил авач. Пуд гъвечIи, вадалай цIуд йисалди яшар авай пуд гададин ва са дишегълидин шикил ава. Ам акунрай абурун диде я, Къафкъаздин дишегълийрикай туш, славянрикай я. Гадайрикай Песенан ухшар къаз алахъна зун. Ухшар я лугъузни жеда, ухшар туш лугъузни. Уьткъемов Песен тIварар алай маса касни хъун мумкин тир. Гзаф шикилар авач. Авайбур гъа аялринни дидединбур я. Ахпани акуна заз чIулавлацу рангунин са шикил. Зун цаварик хIуна. Зи вири шаклувилер алатна. Шикил Эдебиятдин институтдин общежитиеда зун яшамиш хъайи Iвале Андрея ягъайди тир. Шикилда зуьрне гъилеваз Песен, зун, шаир Шабал Къамкъам ва адан гъил гардандавай Ландыш авай. Шабалахъ галаз чун Махачкъалада гатун тIатIилрин са береда, къвед-пуд гъилера Писателрин союзада гъалтна, таниш хъанвай. Ада Дагъустандин университетдин филогический факультетда кIелзавай. Ам, залай къве йис чIехи тиртIани, чи патара пис-хъсан вири патарихъай тIвар-ван акъатнавай жегъил шаир яз гзафбуруз чир хъанвай. И машгурвилиз адан ажайиб хесетри, къил-атIайвили, ичкидални дишегълийрал къадардилай артух къару хъуни къуват гузвай.

Чи общежитидани адан машгурвал са кIарцIин хкаж хъхъанай ва адал «чи эрадин зурба шаир» лагъай тIварни акъалтна. И кардихъни вичин тарих авай...

Песеназ за гъсаятда жувакай хабар гана, садан тахсирни авачиз къатI хъанвай алакъяр галкIур хъувуна. Хабарар къуна. Гила сада садаз зенгерзава, суварар мубаракзава. ВучятIани чи патариз хквезвач. Хкведа лугъузва, агакъзавач. КIвалахзава. ЧIехи хзан (пуд гада зарафат туш!) хвена кIанзава. Ам залай геж эвленмиш хъанвай.

«Зуърне ягъзамани?» кхъена за адас. «Ягъзава. Ина гзаф лезгияр ава. Чи межлисра, гъатта мехъеррикни ягъзава. ТIалабайла, ваъ лугъуз жезвач». Ватанриз тахтунин себебрикай сад яз Песеназ яргъал сеферда вичин багъри ксар, къисметди хайи чкайривай яргъариз акъуднавай гъа вич хътинбур жагъун тирдини аквазвай.

Къилинди, ада зуърне ягъун гадарнавачир. Заз акI я хъи, адан зуърнеди адас яргъара чир хъанвай лезгияр агудзава, абурун лезги руьгъдик юзун кутазава, абурув хайи чилихъ, дувулрихъ ялиз тазва. Мадни са кар за гъиссзава: са шакни алачиз, ада кеферпатан лезги мехъеррикни межлисрик лезгияр кIватI хъайила, «Ялгъуз яйлах», «Хеб цIаракай», «Лезгийрин марш» хътин къадим макъамарни язава. Абуру, а макъамри, къилер рехи хъанвай лезгийрин вилерал мискъи накъвар хъиткъинарзава, жегъил несилдин векилрив фикириз тазва: яраб вучиз и рехи итимри чинеба вилерилай накъвадин стIал михъзаватIа? Абуру сир чириз алахъзава. Идалди абурун рехъ халкъдин тарих чирунихъ элквезва. Чеб рехи жедайла, абуру гъавурда акъада: рехи бубадинни халудин вилелай хъиткъин хъайи накъвада ЧIехи тарих, хайи ватан, а м кIан хъунухъ, адахъ вил хъунухъ, ам мягъкемарунихъ, хуьнихъ, ам кIубанар, къуваран, мадни авадан авунихъ ийизвай ялун ава... Гъа икI, Песена зурба кIвалах къиле тухузва. Ада виридак, чпизни хабар авачиз, вачIехваливин руьгъдикай са кIус кутазава. Песеназ чизва хъи, а кIус акатайда садрани халкъ акIадардач, ватан маса гудач, хайи чилин тарих рикIелай алуддач... ВачIехваливин руьгъ, лагъайтIа, уьмуьрдин гъар макъамда ягъдинни намусдин михъивал хуьн, гъар са кардив, гъар са касдив, адан дережадиз килиг тавуна, гъахъни гъуьрмет гъаз, адан рикIикай хабар къуналди гегъIун, жуван халкъдал леке тагъун лагъай чIал я...

Песен жагъур хъийиз куьмек гайи, вич я заз, я Андреяз амачир а чIулав-лацу шикил, авайвал лагъайтIа, зи рикIелни аламачир. Амма Шабал Къамкъамахъ галаз хъайи дуьшуьш садрани рикIелай алат тийидайди тир. Адакай рахун тавун чаз тарихди багъишдач. Идалайни гъейри, са гзаф йисар меркезда хъайи чи гуьруьшдилай гуьгъуьниз алатайла, заз гъакI хатадай Шабал Къамкъаман уьмуьрдани Шуаяхъ галаз алакъада авай са делил гъалтзавайди чир хъана...

Гъа икI, садра Шабал Къамкъам Москвадиз атана.

Апрелдин сифте къилер тир. Меркезда гъаваяр гъеле къанвайбур, чIимелбур тир. Чиле, гагъ цIраз, гагъ мад чIагун хъийиз, жив авай. Цавар залан, къилин кIукI чуькъвена илисдай хътин цифери къунвай. Чи хуьре ихътин йикъариз «картуфар къулал эцигна кIвале ацукъдай йикъар» лугъудай. Ихътин йикъара Андреяни Песена зал къил чIугвадай. Гагъ-гагъ абуру ргадай картуфарни, недай-хъвадай маса затIарни (ичкини кими жедачир) гъаз къведай. Шабал атай юкъузни Песена картуфар гъанвай (адан къултухда зуърнени авай). Вич чалай чIехиди ва зунни Андрей студентар тирвилай недай-хъвадай бязи затIар къачун, гзафни-гзаф вичин хиве твадай, вичиз къвезвайди стипендия ваъ, мажиб я лугъуз, чаз пул харжун къадагъа ийидай, чи пулдихъ ктабар къачу лугъудай. И къадагъайриз чун са акъван яб гуз алахъдачир.

Андрей а юкъуз вичин цIийиз къачунвай фотоаппарат гъаз атанвай. «Ядаяр, чи арада тарихдин метлеб авай гуьруьшар жезва, – лагъанай ада, атайла, – чна абурун тарихлувал субутардай са лишанни тазвач. ГъакI хъайила, за фотоаппарат къачурди я жуван эхиримжи стипендиядихъ, тарихдин фири къуна акъвазарун патал».

Гъяд югъ яз, дустар къведай чIал чиз, зани гъазурвилер акунвай. Са птулка эрекъни, къве шуьше чехирни къачунвай. Суфра, мехъеринди туширтIани, тешкилун

герек жезвай. Чалай гъейри, чи студентрикай кІвализ къведайди-хъфидайди жедай, рак агалун чаз хас тушир. «Шадвал ахъади, масадбурукай чуьнуьх тавунвайди хъана кІанда – лугъудай Песена. – Чинеба-буьркъвеба ийидай шадвилехъ берекат жедач». И гафарни чпелай кам вегъена физ жедайбур тушир.

Чун столдихъ столдихъ ацукъун сад хъана, рак гатана. Атайди чи дегълиздин «хахулда» къунши кІвале яшамиш жезвай са студент тир.

– Вахтадал эвичІа. Ваз яргъарай мугъманар атанва.

Течизвай мугъманар атайла, къабулзавай касди вахтершадивай ихтияр къачун, мугъманар вичин хиве авайвилин гаф гун лазим тир. За вилив хуьзвай хътин са касни авачиртІани (чебни яргъарай атанвайбур), зун кІаник эвичІна.

Зун акур Шабал Къамкъама, чина рагъ аваз, зи къаршидиз зверна:

– Азиз дуст, вунни ахвада къван!

– Тахкваз вуч хъанва къван, зун алатна фир чка авач хъи. – Къилел вичин цІару кепка, чандални, хев хкажна, са пенжек, кІвачерални къезил, меркездин гъавайрив такъазвай чекмеяр алаз, ам иниз акъатунихъ вилив техвей хътин са сеbeb авайди за гъасятда къатІанвай. Дамахар гъаз, цаварай хъиз рахадай идан гафарани кизрикъвиллин тав ава.

– Са йис къван жезва ман тахкуна... Вил хъанва ман дустунихъ... Къелемдин стхадихъ... Руьгъдин стхадихъ...

– Яргъиярмир, лагъ ви къуллугъ... Ваз тарсар авачни? Вуч лагъана инриз акъатнавайди я?

– Абур яргъал ихтилатар я, инал жедайбур туш.

– ЯтІа хкаж хкаж хъухъ кІвализ, – жуван тІварцІел атанвайди, вичин къилелни гъинавачтІани са дуьшуьш аватнавайди, куьчедал таз жедачир. За вахтёршадиз и кас зи мугъман тирди лагъана.

– Зун тек туш, – лагъана Шабал Къамкъама. – АтІа гуьзелни захъ галайди я. – Ада студентриз къвезвай чарар, газетар эцигдай столдин къвалавай ацукънавай, экуь вили куртка алай, цІарар расу, са иер руш къалурна. – Къе пакамахъ адахъ галаз Пушкинан гуьмбетдив таниш хъайиди я... ТІварни Ландыш я...

– Инра адахъ галаз йифер акъуддай чка авайди туш! – къетІидаказ лагъана за, адаз ихътин фикир хъуникай игътият аваз.

– Вуна зун ний гъисабзава, чан дуст? – бейкеф хъанвай къасариз, рахана ам. – Зун мугъманханада акъвазнавайди я. «Центральныйда». – Зи рикІиз ягъай суал гъисснаваз, алава хъувуна: – Мугъманханада кІвал къадай пул зав гъазва. Журналдиз зи поэма акъатнава. Пул къачунва. Гила рикІ аладариз, дустунални къил цІугъаз, кеферни цІугъаз атанва...

Шабала Ландышаз эверна.

РикІивайни, пара иер, милаим, назик са затІ тир.

– Есенинан шиирар кІелна за адаз, жуванбур я лугъуз. Гила залай алатзавач.

– Жуванбур кІелнайтІа, вавай ам къачуз жедачир. Тушни? – мад хкуьрна за адак.

– Жуванбуралдини къачудайди я! – Ада Ландышаз темен гана, лезгидалди экспромт яз къве цІар лагъана: – «Шиirin Ландыш, масан Ландыш! Ни лугъуда вун зи чан тыш?»

– Что-что? – куркурдин ванцелди хабар къуна шиирдин гъавурда акъун тавур руша.

– Воспеваю тебя своему другу! – адан япал куф эцигна кушкушна Шабала.

– Надеюсь, хорошие стихи?

– Без никаких сомнений! – лагъана за. – Прекрасные стихи.

– Я знаю, – разивални, шадвални, назни, регъуьвал кваз хълагъна рушани...

Чун кІвализ хкаж хъана.

ЦІийи мугъманар Песенахъни Андреяхъ галаз таниш хъана. Межлис рикІел

аламукьдайвал кбиле фена. Манияр лагъана, зуьрнедин макъамрал кьюьлерна. Шабал Къамкъама Ландышаз лезги кьюьлер ийиз чирзавай. Андрея чи шикилар ягъзавай. Гагъ-гагъ амай мугъманривни, завни аппарат вугуз вич амайбурухъ галаз ацукъиз, шикилар ягъиз тазвай. Аквар гьалда, адакай пешекар шикилчи хъанвачир. Шикилар акъуд хъувурла, вучиз ятлани, дуьздаказ акъатайди заз Песен жагъуриз куьмек гайи шикил хъанай. Гъамни а чъавуз Песен чакай чъехиди тирвиляй гъадаз гун меслят хъанай...

Шабал Къамкъам Московдиз атунихъ чъехи себеб авай. Ам университетдай акъуднавай.

Идакайни заз ада, нияиз мугъманханадиз хъфидайла, ихтилатна:

– Яда, акъудна зун... Себебни дишегъли хъана... Махачкъалада «Ленинград» мугъманханадин Европадин залда вун хъайиди яни?

– Садра ацукъайди я...

– Гъа гъаниз, рикI дарих яз, жуван рикI аладариз фейила, ана зал чидай са студент гьалтна. Вич са ахътин акунар алай гадани тушир, чъулав купI хътинди тир. Идахъ иер са руш галай, гъамни студентка тир. Сабур хуьз хъанач зи рикIивай. И рушал за вил эцигнавайди тир, ам чъалал-гъилел гъиз кIанзавайди тир. И чъулав купI залай вилик акатнавай... КупI им ятлани, цIай зак акатнавай. Хъванвай ичкидини заз кис-кис гузвай... Фена кьуна за и гададин хуруяр... «Квахъ инай! – лагъана за. – Вун и рушаз лайихди туш!» Рушазни лагъана: «Ваз и маймундихъ галаз ресторандиз къевез регъуь тушни? Гъихътин хъсан гадаяр ава! Жегъил шаирар ава!» «Вунни кый, вуна кхъизвай бейтерни!» – лагъана заз гадади... Къалмакъал акъатна... Руш чи арада гъатна... Атана милицяяр... Са гафуналди, ректордив хабар агакьна. Чун пудни, общественный чкада къайдаяр чIурна, къалар акъудна лугъуз, университетдай акъуддай чкадал атана... Акъудунин гъакъиндай приказ тахъанмаз, са юкьуз а руш атана зи патав. Лагъана: «Ваз регъуь тушни?! Са ваз килигна, зунни, зи гадани акъудзава...» Рушан накъвар акурла, заз адан язух атана. Фена зун ректордин патав. Къабулна зун ида. Вич лугъумир, ада зи поэма кIелнавай. «Шаирдин алакьунар аваз, вуна вучиз ихътин чIуру крар ийизва, гада?» «Хъана завай гъахътин ахмакъвал... – лагъана за. – Зун университетдай акъудун – им къевезвай кар я, зун рази я. Рушакни гададик кямир. Абурук тахсир квач. Къалмакъалдин, гъарай-эвердин, ресторанда хайи столринни къапарин себебкар зун я. Тахсир квачирбур акъудунин тахсир уьмуьрлукъ зи къамал пар жеда, зун ихътин гужак кутамир, гъуьрметлу профессор». «Вун халисан шаир я, – разивиледи лагъана ректорди. – Вун гъахъунин патал хъунал зун шад я. Зун ви гъавурда акъуна. Заз вунни акъудиз кIандачир, амма чара авач, къайдаяр гъахътинбур я». «Зун – гъич, – лагъана за. – За жуваз са рехъ акъудда. Зун Эдебиятдин институтдиз фида...» Гъа икI а гадани руш университетда туна, зун акъудна... Зун инриз Армиядиз эвердай вахтар алатдалди атанвайди я. Гатуз куь институтдик экечIиз алахъда...

– Акъван чъаваралди мугъманханаяр къадай мумкинвилер бес жедани? – хабар кьуна за.

– Яда, ана сад акъатда. Жагъида са пIипI. Шаирриз цавари куьмекзавайди я...

Шабал Къамкъам гаталди Москвада амукъна. Подмосковьеда бадедихъ галаз къилди яшамиш жезвай Ландыша Шабал Къамкъамаз чпин кIвале чка авуна. РикIивайни, им цавари ганвай куьмек хъанай.

Эдебиятдин институтди гъахъун патал экзаменар вахгудалди вилик творческий конкурсдай акъатун герек тир. Шабал Къамкъаман шиирар а синагъдай акъатна, адаз имтигъанар вахгуз ша лагъана. Гатуз къеве имтигъан вахкана, пуд лагъайди вахгудай мумкинвал адаз амукънач. Идан себебни ипинвал, яни дишегълийрал къадардилай артух рикI хъун хъана.

Имтигъанрин йикъара, Эдебиятдин общежитиеда яшамиш жез, Шабал Къамкъам Эра твар алай, яхцур-яхцурни вад йиса авай са дишегълидихъ галаз таниш хъана. Жегъилвилинин иервилини, итимрин рикI цурурдай вири лайхлувилер гумай ва абуралди вичин кар акун акъвазарун гъич рикелни алачир Эра чи общежитиеда вирибуруз сейли дишегъли тир. Ада общежитиедин патарив гвай недай-хъвадай затар авай са туьквенда кваллахзавай. Яшамишни общежитиедин мукъварив са квалера жезвай. Студент гадайрал гъурч ийиз, ам муквал-муквал акъатдай. Иллаки цийиз институтдиз гъахъзавайбурал. Шабал Къамкъамни гъадан гъиле гъатна. Дагъви шаирдин рикелай жегъил цуьк Ландыш миьхиз алатна. Ада Эрадиз бахш авур къуд цар вири общежитиедиз хуралай хъанай:

*Краснею перед Вами,
Как галстук пионера.
В моей душе – цунами,
И звать цунами – Эра!*

Общежитиедин пуд лагъай мертебадин муькуь къиле Останкинодин некледин комбинатдиз (ам общежитиедин мукъварив гвайди тир) Урусатдин жуьреба-жуьре шегъеррай практикадиз ракурнавай жегъил рушар-молочницаяр яшамиш жезвай. Эрадикай чинеба Шабал Къамкъама, молочницайрихъ галазни танишвилер къуна. Ада абурун къил элкъуьриз, абуроз шиирар келиз (иллаки урус шаиррин), вичиз урус чал са акван чидач лугъуз, вичиз диктантар кхъиз куьмекар це лугъуз, рушарив текстер келиз таз, вичи диктант кхъидай къасариз, экзамендиз гъазур жезвай амалариз, рушарини шаир-абитуриентдин язухдай куьмекдин гъил яргъи авурла, Шабал Къамкъам абур месел галчуриз хъана. Садбур акси жезвачиртлани, сада вичикай ягъанат ийиз тунач. Ада гъараярна, куьмекдиз эверна. Сифте ван хъайиди Эра жеда къван. Общежитиедиз атана Шабалахъ къекъезвай Эради рушан куьмекдиз чукурда. Садни аквада адаз, рак ахъайна анай къилел киниярни алаз (аквар гъалда, руша шаирдин къилел кинияр авай тава гъалчнавай) Шабал Къамкъам акъатда, адан гуьгъуьналлаз ктабдинини дафтарди лув хкуда. Эра гъасятда гъавурда акъуна. Идани Шабалан къилел вичин гъилевай колбасаяр, нисияр-чемер авай чанта галамаз-галамаз гъалчда. Ада лугъузвай: «За вун як-чем гуз хуьзва, вун фири некледихъ галтугзава!»

Гъарай-эвер гзаф хъанай. КватI хъайи студентрини молочницайри Эра са гужуналди общежитиедай акъуднай.

Шабал Къамкъамаз пака ректордин патав эверна.

Жегъил шаирдин гафариз, вич гъалатI хъуникай, вичи авур ахмакъвиликай ийиз алахъай гъуьргъуь ихтилатриз, вич лацу хъийиз кланз авур алахъунриз ректорди гъич ябни ганач. Адаз гъакI жегъил рушан намусдик хкуьриз алахъайдан вилериз килигиз кланзавай.

– Уберись из общежития! Уберись из Москвы, сукин сын! – лагъана ректорди.

Яшар хъанвай, халисан интеллигент тир ректордин сивяй акъатай гъа и «сукин сын» гафари Шабал Къамкъам бушарна. Адай гафни акъат хъувунач. Эгер и къве гаф (амайбур – гъич) вичин адресдиз са маса касдин сивяй акъатнавайтIа, Шабал Къамкъам жаваб тагана акъваздачир. Ада я мецелди, я гъутаралди жаваб гудай. Амма гъаиша чина берекатни нур аваз аквадай, вири студентрихъ галаз агъайнидаказ, чехи гъуьрметдивди рахадай, вичи са вахтара (Сталинан девирда) уьлкведин театрриз къаюмвал авур, гилани меркездин интеллигенциядин патай авай чехи гъуьрметдин кламбурдал алай ректордин сивяй акъатай эхиримжи къве гаф и макъамда Шабал Къамкъамаз тежер къван алакърдайди ва гъахълуди яз акунай. Адаз вичи ахмакъвал авурди ва ам, а ахмакъвал, леке хъиз, рикIин пар хъиз, датIана вичихъ галаз

амукьдайди гиссна. Ам кьил куьрсана кабинетдай экьечІна, институтдай вичин документар, общежитиедайни вичин чамадан кьахчуна, вокзалдал фена...

Ахпа Шабал Кьамкьамаз мад вич акьудай университетдиз гьахь хьийиз кІан хьана. Кьабул хьувунач, геж хьанва лагьана.

Мад Армядикай кьил кьакьудун патал са йисуз кьван ам хайи хуьруьн колхоздин хипер хуьз фена (Чубанар кьит яз, и пеше хьагьай жегьилар Армядиз финикай вахтуналди азаддай адет ава, лугьудай). Университетдин пуд курсуна кьачур чирвилер ада чубанвилин пешеда гьикІ кардик кутунатІа, адаз са вичиз чида. Гьар вуч ятІани, чубанвили адаз тІебиатдин кьужахда секиндиз шиирар кьхьидай куьмек гана. Армядакь ада ихьтин келимани хканай: «Хиперин душманар жанавурар я, шииррин душманар – критикар. Жанавуррин хура акьваздакь кицІер ава. Критикрин хура акьвазардай кицІерни вердишарнайІа, эдебият генани хьсандиз вилик фидай...». И гафарик кьел квачиз тушир...

Мад университетдиз хьфиз, кІелун давамариз кІан хьана адаз, кьабулнач. Пуд лагьай гьилера Армядикай кьил кьакьудиз хьхьанач. Тухвана. Кьве йисуз кьуллугьна хтайла, адан сад лагьай ктабни акьатна. Адан чІехи пай чубанвиле авайла кьхьей чІалар тир. И ктабни, военный билетни, Армяда кьуллугьайвилин дамахни гваз, аскердин парталарни алуд тавуна, ам эрк кваз мад университетдиз ректордин кьилив фена. «Зун вири гунагьрикай михь хьхьанва, гьуьрметлу профессор! – лагьана ада. – Гила хьайитІани зун кьабул хьия». Шаирдив гвай кьве делилдини – ктабдини Армяди кьуллугь авуни ам университетдиз кьабул хьувуниз куьмекна. «Очнидаказ жедач, заочнидаказ кІела, чан хва. – лугьуда ректорди. – Гила вун пешекар шаирни я, ви шиирар чи студентриз хуш я, зани кІелна, пис туш, итим хьизни вун чранва».

Ректорди шаирдин ктаб кІелнавачиртІа, Шабал Кьамкьам, белки очныдаказ кьабул хьийидай. Профессордиз, аквар гьалда, ктабда дишегьлийриз бахшнавай, абурун чІагайвилерикайни ширинвилерикай кьхьенвай шиирар амайбурулай гзаф аваз ақунай жеди. Ихьтинда пака мад са кьуьруьк акьудуникай игьтият хьана жеди...

Инсанривай, хуьреривай, шегьерривай яргьа авай баябан чуьллерани дагьлара якни хипен ниси нез, хипен нек хьваз, иви ргаввай жегьил шаирди куькай кьхьирай, я чан профессор, дишегьлийрикай кьхьин тавуна?..

Гьа икІ, Шабал Кьамкьама университет акьалтІарна.

Садра уьмуьрдикай фикирардайла, ада заз лагьанай:

– Алапат я зун, зал гьалтай дишегьлийар ажайиб тІварар алайбур тир: Ландыш, Эра... Ахпа зал Эллада лугьудай сад гьалтна, ада Махачкьаладин са университетда тарсар гузвай. Адал эвленмиш жедай фикирарни авай. Вични рази тир. И кар кьиле фенач, заз кІан хьанач. ЧІехи нефс авай затІ тир. Студентрилай хам алаждай. Гьар зачѐтдай, гьар экзамендай пулар кьачудай. ТІварцІикайни регьуь тахьана... «АкІ вучизда? Вун муаллим я...» лагьайла, «Вирида гьакІзавайди я» жаваб гудай. «Вирида? – агьадачир зун. – Жеч эхир!» «Эхь! – лугьудай ада. – Дагьустандин вузра авай вири муаллимри кьачузвайди я... Сад-кьве кими, хибри хьанвай профессорар хктайла...». Кьачун тийизвай, чІехи яшара авай, советрин девирдин ягь-намусдин лигимвални гьахьвал гумай кьуьзуь профессорар кимибурай кьазвай ада... КІелдай студентар аквадай вилер авачир адаз... Ахьтиндакай паб кьадалди, субай амуькун хьсан я... Заз чиз, чирвилер гунилай пул кьачун регьят кар я жеди. Намусдал регьувилин пар жезвач ахьтинбуруз. Авачир намусдал гьикІ пар хьурай? Зун ахьтинбурун кьуьруькрай кьил акьудизни алахьна. Авай туш са кьуьруькни. Пул гьваш – кьимет жеда. Ингье гьа им я абурун кьайда... Садра гатун са сессиядин вахтунда зун са университетдиз фенай. Спортивный майдандал физкультурадин муаллимди экзамен кьабулзавай. Экзамен гьакІан буш гаф тир, кьабулзавайди пул тир. Вич стулдал ацукьнава майдандин юкьвал. Патавни са стулдал кьвати ала. Студентар, нубат кьуна, жергеда ава. Са-сад физва муаллимдин патав, кьалурзава адаз пул ва вегьизва

къватидиз. Ахпа муллимди зачетка къачуна къимет эцигзава. Гайи пулдиз килигай... Гузвай пулдин агъа кІан са агъзур манат тир. Яни идахъ пуд балл къвезвай. Сад-къвед, курпашман яз, элкъвена хквезвай. Лугъумир къван, ахътинбуруз яхцІурницІуд-виш манат бес жезвачир... Гъахътин «принципиальный» муаллим тир. Ахпа аз вичин рухвайри гъа университетда кІелзавай жуван са танишдивай ван хъана: студентар ахътин чкадал атана хъи, абуру чІулав-базардал чинеба гузвай тапан агъзуран чарар ужуж къиметрай къачуз, муаллимриз гуз хъана... Гъахътин муаллимрикай, абурун угърашвилерикай са поэма-сатира кхъидай фикирни авай аз. Кхъиз хъанач, вучиз лагъайтІа зал ахпа гъалтай са рушан тІвар Сатира хъана. Зак квай сатириквиллин алакьунар-гъевесар вири пІуртІ хъана.

– Сатира? Гъахътин тІвар алай рушал? – чІалахъ хъаначир зун.

– Ви Шуаял къин хъуй хъи, гъахътин тІвар алай. Вич хъсанди тир. ТІварцІиз килигна, эвлемиш хъуник хев кутунач.

– ТІвар дегишнайтІа жедачирни?

– Яда, ганай аз адаз ахътин меслят. Къабулнач. Дидедини бубади гайи тІвар дегишардач лагъана...

Вахтар къвез алатиз, Шабал Къамкъам яргъалди субай яз амай. Адан тІвар виридаз чизвай, шиирар кІелзавай. ЯтІани жегъил рушари адаз атуник хев кутазвачир. Вичизни хендедаярни чара хъханвайбур кІанзавачир. Эхирни, шегъерда са кІвал къванни къачуз тахъана (ам икъван гагъда къунвай кІвалера яшамеш жезвай), хзанни кутаз тахъана, ам вичин хайи хуъруъз хъфиниз мажбур хъанай. Шегъерда паб авачиз уъмуър тухуз хъайитІани, хуъруън чкада кІвале паб авачиз хъун четинни я, айиб кар язни гъисабда. Хайи хуърени, къунши хуърерани идан ашкъидин мажарайрикай ихтилатар генани гегъеншдиз, артухан «гиширарни» акал хъувуна, сивера гъатнавай. Гъавилай шайрдиз паб гъунин месэла гъал тежедайди хъанвай.

Садра адан хуъруън итимри кимел чпи чпиз лугъуда: «Вуч ятІани-туштІани, Шабал Къамкъам шайр я, чи хуъруънви я. Гъам сеbeb яз чи хуър авайди гъаф чкайра чир хъанва. Адан субайвиллин усалвал чи усалвални жезва. Ша чна идаз са куъмек гун». Фикирар-фагъумар авурдалай гуъгуъниз, итимрикай сада лугъуда: «Вини вацІарин хуърерикай сана вад руш авай са итим ава. Адан гъвечІи рушариз илчияр къвезва, чІехи руш кІандай садни акъатзавач. Бубадиз бан-бубайрин адет чІуриз кІанзавач: чІехи руш гуълуъз тефенмаз, гуъгуъналлайбур гузвач. Са гафуналди, чІехи рушакай, лезгийри лугъудайвал, вагъанда къван хъанва. Са акъван ақунар алайдини туш ам, яшарни яхцІурав агакъиз-тагакъиз, вични пая хътин яргъиди я, лугъуда. Белки, гъам туькІуън чи шайрдиз?» И фикир кимин итимриз бегенмиш хъана ва адакай чпин шайрдиз лагъана.

Умуддал чан хтай Шабал Къамкъама, хуъруънвийрин меслятдал рази яз, сифте гайи суал ихътинди хъанай:

– А рушан тІвар гъикІ я? – Аквар гъалда, адаз рушан тІвар мад адетдинди тежез ва и карди вичин кам къулухъ ийиз кичІезвай.

– Цуьквер-Ханум я, – жаваб гана адаз. – Цуьквериз агъвалзавайди.

– Шииратдив къур тІвар я, – лугъуда хуъруънвийрини, вучиз ада хабар къазвайди ятІа течиз, ам рушан хуъруъз тефиникай игъитяв аваз. – Алад садра вун Вини вацІар галайвал.

– ТІвар иерди я, – лагъана Шабал Къамкъама, илчияр текъвез, вичел тахсир алачиз, къасухдай тушиз вахарин рехъ къунвай, вагъанда къван хъанвай рушан винел патан акунрикай аян хъанваз.

Пакадин юкъуз фида ам Вини вацІара авай хуъруъз, вад субай рушан бубадин патав. Гъалтда гъаятдин варарин сивел. КІвалер адетдин къве мертебадинбур я.

– Салам алейкум, чан халу!

– Алейкум салам.

– КВализ атайга жедани?

– Жеда. Ша.

Тик бармак алай, вад рушан буба я лагъана кылни, кІулни вегъенвачир, такабур суй авай къакъан буйдин дагъви я им. Мад гафни талгъана, ам вилик экечІда, им адан «ша захъ галаз» лагъай чІал тир.

Къвед лагъай мертебадиз, айвандал хкаж хъана. Иесиди мугъман айвандин кыле авай чІехи столдихъ тухвана, стул къалурна.

– Ацукъ.

– Зи тІвар Шабал Къамкъам я.

– Ван хъайиди я.

– Чуру патахъай ван хъанани, я тахъайга къени?

– Шаир я лугъуз ван хъана.

– Шаир хъун пис яни, я туштга хъсан?

– Гафар чир хъун, абур къугъуриз хъун пис кІвалах туш. Хийир гъиз хъайитга...

Дагъвиди лагъай эхиримжи гафарикай Шабал Къамкъама ихътин метелеб хкудна: «Зун шаир тирга, за чІехи руш фад гъуьлуз дугурдай». Мукъуь патахъай, Шабал Къамкъам вичин дишегълийрихъ галаз хъайи мажарайрикай и акъалтгай дагъвидиз хабар-тер тахъуни шадни авунвай.

– Вунни шаир хътин кас я, халу.

– ГьикІ? – мягътел жеда дагъви. Налугъуди, адаз вич шаирдив гекъигунай са къадар кІамазни хъайиди хъиз тир.

– Ингъе икІ, – лугъуда Шабал Къамкъама. – Шаирдиз вичи кхъей гъар са чІал гъуьлуз гана кІани руш хъиз я. Кхъей чІалар гежел тевгъена чапдай акъатун, кІелдайбурув агакъун – гъа и месэла жеда шаирдин вилик. Яни чІалар гъа кхъей нубатда аваз чапдайни гъакІ акъатун мурад я шаирдин... Месела, завай шаз кхъей чІалар чап тавунмаз цининбур чапдиз вугуз жедач, гъил къведач (и гафарик гъилле квачизни тушир). Виликдай кхъейбурун хатур амукъиз кичІеда... Вунани, чан халу, чІехи руш гъуьлуз тевфенмаз амайбур гузвач. Сад лагъайди, икІ вуна бубайрилай аламай адет хуьзва. Им тариф авуниз лайих кар я. Къвед лагъайдини, вуна инсанриз чешне къалурзава, абурун рикІериз адетар чІуруни халкъ хирде ийидайдакай тагъким гузва.

– Яргъиярмир, гада! Гафар гзаф чир хъун – абур сивяйни гзаф акъуд лагъай чІал туш... Лагъ, ви метлеб вуч ятга!

– Зун субай кас я. Заз вун хътин халис дагъвиди тербия ганвай руш жуваз свасвиле ганайга кІандай. Гъа ви чІехи руш. Цуьквер-Ханум.

Рушан буба шаирдин гафарин керчеквилел шак гъизвай саягъда кисна. И кисун Шабалаз гзаф яргъиди яз акунай. ЯтІани ада эхзавай. Вичиз рикІяй сабур гузвай.

Къуьзуь дагъвиди, белки, вичи вичик фикирзавай жеди: «ТІвар-ван авай шаир касдиз, гуьзелвилерикайни иервилерикай чІагайдаказ рахадай и касдиз, зи вири рушарикай гъа иер туширди кІан хъун жедай кар я жал?»

Эхирни рушан бубади, атанвайдан рикІин къен акваз кІанз, амалдарвилелди лугъуда:

– Вун са тракторист тирга, за ваз зи руш гудай. Вун шаир я, инсанрин арада авай кас я, ви паб иерди хъун лазим я, хва.

– Чан халу, – яргъарай эгечІда Шабал Къамкъамни, – за жуван уьмуьрда икъван чІавалди къатгайбур вилиз аквадай иевилер тир, за шиирра гъабурун тарифарна. Гила зун жегъил туш, са яшариз акъатнава, уьмуьр акунва. Гила заз таквадай иервилер аквазва. Ахътин сад лагъай иервал ви гъвечІи рушари вуна жуваз ганвай гафуниз вафалувал авун, чІехи вахалай кам тевгъин я. Бубадин гафунал гаф эциг тавун, чІехи вахан бахт ахъа жедалди аквазун иервал, къегъалвал тушни? Им вуна бубади хъиз рушариз гайи тербиядин бегъер я. Къвед лагъайди, гъвечІи вахар икъван акъуллу

хъайила, чѐхиди генани камаллу тушни? Адан рикѐ гъихътин тѐурфанар аватѐа садани гѐиссзавач. Вахарин вилик пад къунва лугъуз, ада вичин намус гъихътин азабдик-азиятдик кутазватѐа, ни фикирна? Ихътин касдилай иерди вуж жеда, чан халу?

– Твах! – лагъана дагъвиди.

– Вуч? – садлагъана гъавурда акъунач Шабал Къамкъам.

– Твах зи руш мус кѐантѐани! Гузва за ваз ам!..

Гъа икѐ Шабал Къамкъама Цуьквер-Ханум гъана. Адан амай вахарни цавун къиле гъуьлуьз фена. Шабал Къамкъаман бажанах жез кѐан хъуни абурук тади кутурдал са шакни алач. Адан бажанахвилив агакъ тавуна гъайифар чѐугвазвайбур гзаф авай, лугъуда...

Йисар-вахтар алатайла, дуьньядин чарх масакѐа элкѐвейла, виликан чѐехи уьлкве халкъарин вил галамаз чкѐана, цѐийи девирар алуькна, цѐийи уьлкве арадал атана, уьмуьр са гуж-балаладди гуьнгуьна гъатзавай са чѐавуз зи патав за кѐвалахзавай издательстводиз Шабал Къамкъам атана акъатна. Идан къвалак яцѐу папкани ква.

– Яда, вуна закай я хабар къадайти туш, я къил чѐугвадайти туш чѐехи дустунал. Ваз чидайти са ви хуьруьн рехъ я, гуя Лезгистанда маса хуьрер-шегъерар авачир хъиз.

– Яргъиярмир, лагъ ви рикѐик вуч кватѐа.

– Уьмуьр физва, дуст кас, чавай хабарни такъуна, чал алуькни тавуна. Гуя ам чи уьмуьр туш, са нин ятѐани масаданди я...

– Мад яргъариз акъатна вун...

– Яда, куьрелди, зи яхѐурни цѐуд йис жезва. За ваз рукопись гъанва. – Ада папка ахъайна. – Им гъа авайвал, са цѐарни хкуд тавуна, са гъарфни дегиш тавуна акъудна кѐанда.

– Гъакѐ жедани, яда?

– Жедайти я. Гила демократия я... Идалайни гъейри, вуна такурдай къуна ахъайдай, ваз гаф гъидай са цѐарни авач. – Ада папка ахъайна.

Рукописдин чинал ктабдин тѐвар алай: «Цуьквер-Ханум».

– Тѐварцѐяй аквазва, – лагъана за, – са цѐарни хкудиз тежедайти. – Муьгъуьббатдин чѐалар яни?

– Муьгъуьббатни ава, уьмуьрни. Къенин эйбежер югъни. Тѐаларни. Дердерни. Виридан дарман, теселли – Цуьквер-Ханум хъанва заз, дуст.

– Бахтавар я вун. Шииррикай кхъин хъуьуна вучда?

– Къезва чеб чпелай... Гъикъван кхъидач лагъайтѐани, къезва... Кхъин тавуртѐа, заз жува са пак затѐ бейкефай хъиз жезва. Цуьквер-Ханум гъайила, гъакѐ хъанва. Заз, кхъин тавуртѐа, Цуьквер-Ханум бейкефай хъиз жезва.

– Чѐалахъ я зун. Ви илгъамдин тѐвар гила Цуьквер-Ханум хъанва. Илгъамдив къур тѐвар я.

– Яда ваз лугъудай гаф авайди тир-е. Са тѐимил амай рикѐелай физ. – Шабал Къамкъама рукопись агална, адан епериз тѐвал яна. Ахпа, ам са патахъ авуна, зи вилериз килигиз, вичив гвай ихтилат лап рикѐивай тирди къалурун яз, ада алава авуна: – Зи Цуьквер-Ханум са вахтара хъсан комсомолкани тир, дуст кас. Зи гафни гъанихъ галаз алакъада авайди я. Заз чизва вуна ви хуьруьнви Шуаякай са вуч ятѐани кхъизвайди. Гъахъняй, белки, ваз зи ихтилат къел квайди яз акван. Шуай дагъда, залзала хъана, къванерик акатна къена лугъудай ванер акъатнай. Гъа ванералди куьтягъни хъанай... Зи Цуьквер-Ханум райондай Алпан дагъдиз ана авай пѐирер чѐукѐурун патал ракъурай комсомолрин кѐретѐдик квай. Абурук вад гадани пуд руш квай. Абурук куь хуьрйяй тир са гадани – тѐвар Сардар тиртѐа лугъузва – квай. Галайбуруз ам райондин секретаррикай садан хва тирди чизвачир. Зи Цуьквер-Ханумаз ам а чѐаван къвед лагъай секретардин хва тирди гила, а Сардаракай гъаким хъайила, чир хъана. Телевизордай акурла... Абурун кѐретѐ пѐирерив агакъиз-тагакъиз

амайла, абурун гуьгъуьниз цай кваз балкандаллай чархачи атана акъатналда ва лагъаналда, бес абур дагъдиз дугурай райондин сад лагъай секретардиз садлагъана пис хъана къван, адан сафрадин турбадин кѳуфа къван аклана, тал къати хъана ва ам, операция ийиз, вертолетда аваз, Махачкъаладиз тухузва. Са гъинай ятани жагъурна, Къуркъанни вичихъ галаз къунва, лугъуда, яру парчадик кутуна. Гъадаз теменар гуз, дуьаяр кѳелзавай, лугъуда. Ада эмирнава пѳирер хъиткъинар тавун ва тадиз элкъвена хтун... Язух секретардиз, вичив Аллагъдин жаза агакъайди хъиз хъана, кичѳе хъанвай, хаф янавай, лугъуда... Керетѳ элкъвена хтана лугъудай. Вири ваъ. Куь хуьряй тирди, динамит авай чантани гъаз, дагъдин ценевай тѳуз фена. Ада вич гъанай вичин хуьруьз, Мамухиз, хъфида, лагъана. Рушар сурар атѳуз, эферар кѳватѳиз суvara са къадар вахтунда амукъна. Абуруз Сардара яргъал чуьлдай са балкѳан къурди ва адал акъахна ам хуьр галайвал ваъ, винелди, дагъ галайвал фѳейиди акуна... Гъакѳ хъайила, дуст кас, ада дагъда Шуай авай къветѳ хъиткъинначѳа низ чида... Гъа чѳаван гъакимрин рухвайрикай и чѳаван гъакимар хъанва. Виридан тѳул сад я абурун. Абуруз чан алай инсан са къяйни туш. Абурун пеше халкъдин хам алажун я. Чпин тумуниз лаш сух хъайила, совет вахтара абуру чинеба Къуркъандиз теменар гузвай. Гила, тарашиз, ришветар къачуз, на всякий случай, Меккедиз гъаждал физ-хкъезва... Иман чпихъ садахъни авайди туш, ийизвайбур гъакѳан къасар я. Абуруз чизвач хъи, Аллагъ, Гъахъ гъай Чѳехи Къуват, ина, чилел ала, ам гъа чпи алажзавай халкъда ава. Абуруз чизвач хъи, чпи датлана русвагъзавайди, алажзавайди, зулумдик кутунвайди гъа Аллагъ вич я...

Заз лугъудай гаф амачир.

– Киснава хъи. Зи ихтилатдик къеж кваз акуначни ваз?

– Ви ихтилатдик къел ква, дуст, – лагъана за. – Сардар угъраш тир чѳал заз фадлай чизвай. Адал шакни физвай, адакай ихътин рахунарни хуьре авай. Амма ам икъван инсаф атѳайди жеда лагъана фикирнавачир.

– Ацукъарна кѳанда а кицѳин хва! За куьмекда ваз! Зи Цуьквер-Ханума куьмекда, шагъидвалда!

– Совет девирда гъат тавур гъахъ-адалат гила, вири къанунрин кѳан хкатнавайла, жагъида лугъудани вуна?

Шабал Къамкъама дериндай агъ аладарна ва, са ара гана, лагъана:

– Яз гъакѳ я. Гъайиф... Гъахъ кѳанзавайди шупларун, гел галачиз квадарун абуруз са затѳни туш... Абуру гъакѳ халкъдикай Аллагъ хкъудзава, чпин гъилер мадни артух азадун патал... Яда, вун пузгъунарна, сефиларна за жуван ихтилатдив. Икѳ дуьз жедач! За ваз хуьруьн къведай са ихтилатни ахъай хъийида. Гъамни ви «дуст» Сардарахъ галаз, адан бубадихъ галаз алакъада авайди я. Хъайи кѳвалах я ам, таб туш. Гъамни заз Цуьквер-Ханума ахъайиди я. Гъабурун хуьре хъайи кар я... Ахъайдани?

– Ахъай хъувуна тур.

– Гатун вахтунда хуьруьн папар, колхоздин векъер кѳватѳ хъийиз, чуьлда авай са бере тир. Къведа райондай гъакимар, агитаторар ва маса къуллугъар гъайбур гатун кѳвалахар гъикѳ къиле физватѳа чир ийиз. Ибурун къилени аваз жеда гъа ви хуьруьнви Сардаран буба – райондин идеологиядин секретарь. Рахада им, рахада папарин вилик. Векъер кѳватѳ хъийирла, партиядин рекъелай гъикѳ алат тавуна кѳандатѳа меслятар, чирвилер гуда, кѳватѳ хъийизвай векъерикай цацар, цагъамар хкъуд ая лугъуда, вучиз лагъайтѳа абур советрин калери незвайбур я. Папариз, рушариз идан ихтилатрикай ади гъяз авачир. Абурукай сада вилералди амайбуруз лишан ийида: «Рушар, ихътиндаз вуч авуна кѳандатѳа, гъам ая! Им гъакѳ ахъайна виже къведач!» И хуьруьн папар лап къадим вахтарилай къуьртѳуь гъакимрилай шалварар алудиз, гъатта гагъ-гагъ, абурун гъилер-кѳвачер кутѳунна, абурухъ галаз гуж гъалибуналди гъая-алакъайрани гъатдайбур яз машгъур тир. Сардаран бубадиз, чара хуьруьнви яз, и кар чизвачир... Им, сивяй каф чкѳиз, рахазва, рахазва. Ада вичин къве къвалахъай папар са-сад яваш-яваш вичив агатзаватѳа гъич фикирни гузвач. Вичин ичѳи гафарикай кеф хкъудзавай адаз са

затѠни аквазвачир... Патав гвай адан амадагрикай сада (ам и хуѠруѠн «адетрикай» хабар авайди яз хѠана), папарин ниятда гѠавурда акѠуна, кѠевиз гѠарайна: «Ката, чѠехиди!». Вични, гѠавурда акѠур галайбурни катна. ЧѠехидавай катиз хѠанач, вучиз лагѠайтѠа адавай, катиз кѠан хѠанайтѠани жедачир – сад лагѠайди, адаз вичин зурба беден ялун са акѠван регѠят кар тушир, кѠвед лагѠайдини, ам вичин кѠилел кѠвезвай кардин гѠавурда акѠунвачир... Хкадарна адал папари, кутуна метѠерик, алудна адалай лацу шалвар. Турсикни алудна язухдин. Ахпа дишегѠлийри гѠилера гѠилер кѠуна, адал чархар ягѠиз кѠуѠлерна, манияр лагѠана, лугѠуда. Са шумуд руш адан шалвар гваз катна. ГѠакимдин амадагар гѠабурухѠ галтугиз хѠана, шалвар кѠахчуз кѠанз. ГѠакимривай жегѠил рушарихѠ галтугиз жезвайди яни дагѠдин чуѠллера?! Абур чпин кабинетра викѠегѠ я рушарал хкадариз, вакѠан рухваяр!.. ГѠаким са шумудра рушарин гѠалкѠадай экѠечѠиз кѠанз алахѠнай лугѠуда, алакѠнач. Минетарна лугѠуда вич ахѠая лугѠуз, кѠурхуяр гана лугѠуда вири дустагѠда твада лугѠуз. ДустагѠдикай кичѠе хѠайи садни хѠанач! АцукѠнай лугѠуда кесиб чѠехиди, идеологиядин секретарѠ, кѠил какахѠна, вучдатѠа течиз, гѠилерив пача кѠуна. Гена бахтунай винидихѠ галай са яйлахдай и мажарадин гѠавурда акѠур чубанар – гѠа и хуѠруѠн итимар атана лугѠуда. ГѠабурун гаф акатна дишегѠлийрик, гѠакимдив шалвар вахгана.

– Мад инриз ви лекцияр гваз хквемир! – лагѠана гѠакимдиз дишегѠлийри. – На абур, ацукѠна кѠулав, жуван папаз кѠела, ашнадиз кѠела.

ХѠфеналдай гѠаким сеперариз-сеперариз, гѠутар юзуриз-юзуриз, кѠургѠар гуз-гуз, дустагѠдалди кичѠерар гуз.

Мад хѠхѠай ван-сес, хабар тер хѠанач. Аквар гѠалда, райондин кѠилевайбуру, чпиз хуш тушир амай гзаф крар хѠиз, и карни тахѠайдай кѠуна... – Шабал КѠамкѠам зи вилериз килигна, вичи сувабдин кар авунвайда хѠиз, хуррамдиз хабар кѠуна: – ГѠикѠ хѠана, са кѠус кѠванни элекѠнани ви виликан пузгѠунвал? Илич хѠувунани за ви рикѠел чѠем? АкѠуднани ви рикѠевай цацар?

– ЭхѠ, зи дуст! И вакѠиадикай заз чизвачир! Чир хѠана хѠсан хѠана.

– Кутур жуван ктабдик! За ваз багѠишзава и сюжет! – Шабал КѠамкѠама вичин жумартвал кѠалурна.

– Бес вуна вучиз кхѠидач и кардикай?

– Яда, за, вуна хѠиз, гѠикаятдин эсерар кхѠизвач кѠван. И сюжет гѠикаятдиз хасди я... АхѠгин хѠшка-хѠци дишегѠлийяр Вини вацѠарин гзаф хуѠрера авайди я... КѠенин гѠакимризни гѠакѠ авуна кѠанзавайди я. Чир хѠурай абуруз чи чилерал гѠахѠтин папар-рушар алайди...

– ЯтѠа хѠуй гѠа на лугѠудайвал, чан дуст, – жаваб гана за. – Вуна гайи сюжетдай ви паяр цавари артухаррай...

...ГѠа икѠ Шабал КѠамкѠамакай икѠван ихтилатриз рехѠ зи дуст Песен, ада хвейи иски шикил сеbeb яз ахѠа хѠанай. Идални алава яз, Сардар динамит гваз ДагѠдиз фейидини субут хѠанай. Адан бубадикайни бязи кѠетѠен ва чинебар делиларни винел акѠатна.

Идалайни гѠейри, адан ЦуѠквер-Ханума Сардаракай авур шагѠидвили зак Шуаян дафтарар кѠелун патал генани тади куктуна.

Тамашият

Абдуселим ИСМАИЛОВ

ХУЪРУЪНБУР*

Пуд пердедикай, муъжуъд шикилдикай ибарат лиродрама

ИШТИРАКЗАВАЙ КСАР:

Субаяли – хуъруън гъурмет авай эъгли итим.

Серес – кьилел итим алачир эъгли дишегъли.

Къизилгуъл – Сересан руш.

Наргиз – Къизилгуълан дуст руш.

Беглер – жегъил гада, хуъруън шаир.

Куъребег – дамахар гвай жегъил.

Тураб – шегъерда келзавай жегъил.

Аким – кьерехдай атанвай кас, 35-40 йис.

Къагъриман – Афгъанистанда къуллугънавай офицер.

Вакъияяр XX асирдин 80-йисара кьиле физва.

5-ШИКИЛ

**Серес къаридин кIвал. Ана касни авач, анжах Къизилгуълан
манидин ван къвезва**

Къизилгуълан мани. – Нянин кьиляй акатна марф,

Зи кIани яр рекъераваз.

Мус лугъуда вил алай гаф,

Ашкъидин нур вилераваз?

Зав ахварай рахана вун

Бурма чIарар пелел алаз.

Мус аквада хтана вун?

Вилер югъ-йиф рекъел ала.

(КIвализ ведре гъилик кваз Серес хкведа)

Серес. – Югъди мурмур къачуна ви сес вуч я?

Гъамиша са ярдив рахаз мез вуч я?

Каликай нек тIимил жезва – хуън авач.

Чуъл къуранва, кIвале гудай тIуън авач.

Къизилгуъл. – *(КIвализ гъахъна)*

* Эвел виликан нумрада

- Тѹьн хъанайтІа, азни кІандай, кѹлау тир.
Зунни кІвализ гишин хъана хтай тир.
- (Мани давамарна)* Зак дидеди тади кутаз,
МиштІерияр акѹдзава.
Зав хиялри, цІув хъиз кѹгѹваз,
Перишанвал агудзава.
- Серес.** – *(Чхрадихъ арукъиз)* Ая жува, са регъятвал це азни.
Карни кІандач, кІанда пара рахазни.
- Къизилгуъл.** – *(Кстах амалралди ведре къачуна тухуз)*
Вуна жуван чхра тадиз элкѹъра.
- Серес.** – Чхра! Чхра! Югъди гъалчиз зи чинал.
Йикъа цІуд кас кѹвез хъфизва рикІинал.
Шумуда цІи гам-халича храна,
Шумудаз за алакъдач, вах, лагъана.
Гъалар авун чи дидейрин кІвалах тир.
Чхра гъар са кІвалин-йикъан дамах тир.
Дерзичияр чи девирра хъайид туш,
Машинралди чна затІни цвайид туш.
- Къизилгуъл.** – Яваш раух, ви сес физва куъчедиз.
Чал ван хъайи кѹни-кѹнши хѹъреда,
Къарини руш цІайни-цІерекъ я лугѹз,
Садакай сад фадлай икрягъ я лугѹз.
- Серес.** – Угъ, лугѹнар чпин къилихъ авурай!
АтІай мецер чакай вучиз рахурай?
- Къизилгуъл.** – АкІ ятІа, кис, тура жуван туъгъметар.
Дерзичийриз ава гила гѹърметар.
Гъи кІвалаяй зи патав кѹвезвач партал цваз?
Дерзичивал ийизва хуър патал за.
(Зарафат квай кѹълер ийиз, мани хълагъда)
Зак дидеди тади кутаз,
МиштІерияр акѹдзава.
Зав хиялар, цІув хъиз кѹгѹваз,
Перишанвал агудзава.
- Серес.** – Шумуд кас за гаф атІана рахкурна?
Ваз пачагъдин хва за гъинай жагъурда?
Гъикъван ава хуъре хъсан жегъилар?
Вахъ кузвайбур авач тІимил-шимилар.
Чидач, ви вил алайди ам вуж ятІа!
Фагъумайла, диде патал гуж я гъа! *(Шехъда)*
- Къизилгуъл.** – Вуж ятІани, акъатда ам. Къисметар
Дегиш жедач авуналди туъгъметар.
Руш авай кІвал рикІел кѹведай адет я.
ТакІандаз руш гайи кІвализ лянет я.
Заз кІанзавач къарид руша гъамиша
Авун вичин дидедизни къаргъашар.
(Атана дидедин гардан къуна, ам эЧІайиз)

Завай жезвач риклиз таклан кар ийиз,
Ви кӀулални ялиз тежер пар ийиз.
Гьалтай чӀавуз инсан зи рикӀ къакъудай,
За, диде, ваз лап гьа юкъуз лугьуда.
Буьркьуь-къецӀи, набутдини хьурай ам,
Эхир нефес амаз селди гьурай ам,
Эгер рикӀи, ам ви яр я, лагьайтӀа,
Зун инсан туш, лап гьа юкъуз тахьайтӀа!

Серес. – Лал хьухь, я руш! Мез терхеба рахурмир!

И абур гваз буьркьуь-къецӀи жагьурмир!

Къизилгуьл. – *(Хьел кваз къарагъна)*

Бес вучда за? Иервилихь савдадал
Къачудани кӀвалер-йикъар чарадан?
Дегишдани ам машинрихь, пуларихь?

Серес. – Эхир дили ийида ви гафари.

Эхир абур тухуда за сурузни. *(Шехьиз)*
Хайи руша ягъиз чӀукӀул хуруз зи,
Я Аллагь, ваз закай вучиз хьел ава?
Идаз акьул це тӀун! Ви вил квел ала?

Субаяли. – *(РакӀариз гьахьиз)* Я хзанар, куь ван-сес гьич авач хьи?

Куь гурмагьдал ягум, я бугь алач хьи?

Къизилгуьл. – Хьсан хьана, атана пад хуьдайди,

Чи, жегьилрин, рикӀевайди чидайди.

Субаяли. – Субаяли фидайди туш ахвариз,

Сересан сес тахьай няниз япариз.

Къизилгуьл. – Гурмагьдал гум алачтӀани, къажгъанда

Авайди я. Ацукьа.

Субаяли. – Заз кӀанда

Зун вил алай мугьман хьана гьамиша.

Серес. – Вун тӀуьн недай вахтунда къвез вердиш я.

Субаяли. – Я, гьелбетда. КӀвале къари, свас авач.

Жуван къайгьу чӀугвадай са кас авач.

(Къизилгуьл катна фида. Сересаз)

Я бахтавар, чин хкаж, чаз къалура.

Чи рикӀни шад жедай са гаф жагьура.

КичӀе жемир – кӀандач недай-хьвадайди.

Серес. – Эгь, за ви рикӀ шад ийин гьикӀ гафунал?

Ваз чизва хьи, чун шад я вун атунал.

Субаяли. – Масад я къе сесни кваз ви чхрадин.

Серес. – Вун я рушаз бубани, заз архани.

Им за хана, хвена, чӀехи авунва.

Ваз чизва, за адак умуд кутунва.

Хуьре - вуч къван хьсан-хьсан жегьилар,

Илчиярни къвезвач тӀимил-шимилар.

Бес идаз вуж кӀанзава? Вил нел ала?

Субаяли. – ГьакӀ лагь ман, ваз Къизилгуьлан хьел ава.

- Я Къизилгуъл, инал ша кван. Дидедиз
Тамаш садра, ам жехъзавай жуьредиз.
Вучиз вуна адан рикIиз тIарзава?
Вучиз адан рикIиз такIан карзава?
- Къизилгуъл.** – Туш, я буба, заз гъа мажал авай туш.
Я дидедиз такIан гафни рахай туш.
- Субаяли.** – Дуъз лагъ, хуьре иер рушар авани?
- Къизилгуъл.** – Къисмет хъурай гъардаз иер гадани!
- Субаяли.** – Бес вун вучиз виридалай секин я?
Диде фадлай вун гъуьлуъз гуз кIвачин я.
- Къизилгуъл.** – Зун къаридин руш я лугъуз, садани
Хуьре авай рушарикай къадани?
- Серес.** – Ван хъанани? Тахсир зиди жезва ман.
Тимилбур ви ракIарални къвезва ман?!
- Къизилгуъл.** – Гзаф къвезва. Амма зи вил алайди
Аквазвач заз гъелелиг лап яргъайни.
- Серес.** – Ваъ, ваз хуш я зи рикI кана кармашун,
Вун дидедин бахтсузвилиз тамашун.
- Субаяли.** – Хъана, хъана! Алад жуван кар ая!
Вални, Серес, диде лугъур тIвар ала.
Кар авазни, авачизни рахамир.
Рушни гъакIан бейниван яз аквамир.
Им вахт туш гъа фидай вуна гайидаз.
Масадбур я вахтар. Гила жегъилар
Чеп я чпин илчиярни векилар.
КIан хъайиди хкъзава уьмуьрда.
Чпин къисмет кIандай жуьре тукIуьрда.
- Серес.** – Вунни сивин пад квачиз икI рахазва.
Ада лагъай гафар ваз дуъз аквазва.
- Субаяли.** – *(Сересан патав ацукъна)*
Я бахтавар, амуькдаь руш авач ваз.
Вучиз абур са цIуд къанни хъанач ваз?
Акуна ваз, езне лугъуз акъатна,
Са лайих кас чи хзандик акатна.
- Серес.** – Вун мусалай пай хъанва чи хзандин?
Тадач за вун, кIвал амуькрай, айвандик.
- Субаяли.** – Я къей къари, акъваз садра, килига.
Езнедиз кIан женни ихътин буьнуьгат?
Руш на гуда вичиз къисмет авайдаз.
Ахпа вуна зи тIвар къуна гъарайда:
«Субаяли, вучиз вун чаз аквазвач?
Вучиз вун зи дердиникай рахазвач?
Дуьньядикай пай атIана, зун тек я.
Анжах са ваз дуьньяда зун герек я»...
- Серес.** – *(Гъуд юзуриз)* Кис, гъамиша пад алуькдаь регъв жемир!
- Субаяли.** – Вунни дуьзен рекъел алай легъв жемир!

- Тарвал гудай, кІвач хабарсуз аватна.
Вун акуна, рикІелайни алатна...
- Серес.** – Чаз герек туш куьчейравай хабарар.
Ийида мад Сересаз са тапарар.
- Субаяли.** – Тапарар туш. Серес, кье вун серес я.
Вини Къурбан, чизва ваз, зи мирес я –
Адан гада хквезвалда аскердай.
Мад са жегьил я кье-пака мехъердай.
- Серес.** – Бес я, закай ягъанатар ийимир,
А мехъерин тІварни рикІел хкимир.
- Субаяли.** – Къагъриман тай туш са бязи неречІрин.
Ахътин гада квайди туш чи миресрик.
- Къизилгуьл.** – *(Явашдиз кІвализ гъахъна)* Гъи Къагъриман?
- Субаяли.** – Къагъриман чи Къурбанан.
- Къизилгуьл.** – Офицер я. Хъфида ман хтана.
Офицердиз вуж фида хуър гадарна?
Диде-буба амукьда руш квадарна.
- Субаяли.** – Аквазвани? Ваз акІ я – руш амукьда.
Акъваз садра – минет ийиз ацукъда.
КІанзавайди гададик вил хукІун я.
- Серес.** – Зи мурадни адаз а югъ акун я.
- Къизилгуьл.** – *(Патав гвай кІваляй - мани яз)*
Нянин кыляй акатна марф,
Зи кІаниди рекъераваз...
- Субаяли.** – Зун хъфена. Куьчеда марф-къар ава.
- Серес.** – Хъфиз жада. АкІахъзавай кар авач.
Руша хуърек гъазурзава. Хъфимир.
- Субаяли.** – Серес, вуна а руш бейкеф ийимир.
- Серес.** – Хъфизвани? Къаз жезвач вун мад завай.
Къе вун атайвиляй рушни шадзавай. *(Къведни
жъечІда)*
- Къизилгуьл.** – *(Гъилерал суфра алаз атана, касни амачирди акуна)*
И кьюзекрай кыл акъудун четин я.
Гъиниз фена? Валлагъ, ибур кІвачин я
ЦІуз-вацІузни физ сад садан гъарайдиз.
Рекъида гъакІ демдал алай зи чайни. *(Къецел физ)*
Куь рикІел вуч атанва, я кьюзекар?
За вуж патал авунай бес хуъркар?

(Перде)

3-ПЕРДЕ

6-шикил

Медпунктунин гъаят. Куьсруьдал гъиле журнал аваз Наргиз ацукънава.

Наргиз. – Идайни са кӀел жедай шей жагъизвач.

Къилди гъикъван ацукъда? РикӀ китӀизва.

(*КӀевиз рахана*) Я Къизилгуьл, экъечӀтӀун-йе къецелди!

Фад, са хъсан гаф атанва рикӀел зи!

Къизилгуьл. – (*Вичин мастерскойдай*) Къезва! Къезва!

Наргиз. – Чеб ерлини тахъурай!

Начагъбурни тахъайла, вуч авурай?

Къизилгуьл. – (*ЭкъечӀна*) Бахтавар руш, кар авачиз рахазвай.

Наргиз. – Ваз авай къван крарни заз аквазва.

Къизилгуьл. – Мукъвара чи хуьруьн медпункт агалда.

Наргиз. – Амма вучиз?

Къизилгуьл. – Чехидалай аялдал

Агакъна хуьр чан сагъламбур тирвиляй.

Наргиз. – (*Патав агакъай дуст къужахламишина*)

Гъелелиг на акъудмир а сир мецъй.

Им вуч я на гъанвайди тваз кашабра?

И рангсуз шей низ цвазватӀа яраб на?

Къизилгуьл. – Вун рангадиз килигмир гъа, парча вич

Хъсанди я. Куьребеге писди гъич.

Наргиз. – Куьребеге? Бастунарни лавсанар

Къачудай къван гъелекзава хзанар.

Мус на адаз цвада чамран парталар?

Къизилгуьл. – Хукуднамаз вичин кстах амалар.

Эгер ваз свас жез кӀан ятӀа – лап фадни.

Наргиз. – Куьребегев эгечӀзавач чун садни.

Язух тушни акъван хъсан гададин?

Къизилгуьл. – Дарман ая жува адан давадиз.

Наргиз. – Вун амаз, чун абурун рикӀел къеззвани?

Чавай дарман теклиф ийиз жезвани?

Акъатна рикӀ – экуьнлай зи дарманар

КӀанз атана акунани инсанар?

Къизилгуьл. – Ангъе, къеззва.

Наргиз. – Аллагъ шукур, итим я.

Къизилгуьл. – Ваъ, итим туш, гъайван духтур Аким я.

Наргиз. – Амни гила гъатдайди я цӀиргъина

Ваъ!- лугъудай къарид рушан гуьгъуьна.

Къизилгуьл. – Ам ваз гузва за, вил-рикӀни галачиз.

Къуьзуь къантӀа къени са паб авачир!

Наргиз. – АкӀ лугъумир! Пабни ава – аялни.

Акъуд рикӀяй ахътин чӀуру хиялни!

Къизилгуъл. – Амма папа гадарнавай итим я.
 Ваъ, итим туш, гъайван духтур Аким я...

Наргиз. – Квел хъуърезва? Рахух, я руш, явашдиз!

Къизилгуъл. – Килиг садра адан чѲуру къумашдиз.

Наргиз. – Амма къуънер, жендек аку – гъуцари
 Рекъе тунвай савкъват я чаз, рушариз.
 Къвезва, я руш, чи патав къил чѲугуна.

Къизилгуъл. – Пагъ, вил тѲазвай гъайван духтур такуна.

Аким. – *(Рушар хъуърезвайди къатІана)*
 Чи хуъруънбур хъуъредайд туш мугъманрал.
 Гъеле чпиз таниш тушир инсанрал.

Къизилгуъл. – Чи хуърени салам гудай адетар
 Авайди я, ийидалди суъгъбетар.

Аким. – Салам, рушар!

Къизилгуъл. – Буюр, мугъман, илифа.
 Куъ хуърерин, куъ инсанрин тарифа.

Аким. – Зунни, куън хъиз, зарафатчи инсан я.
 Зарафатар перт гуъгъуълрин дарман я.
 Амма заз са дерди ава лугъудай.

Наргиз. – Заказ туштІа дерзичив вугудай?

Аким. – Вучтин заказ?.. Гуз агакъда заказар...

Наргиз. – Абур чалай тамамариз алакъда.

Къизилгуъл. – Хъана, Наргиз, касди дерди лугъурай.

Аким. – Заз хъел къвезвач, къуй зарафат авурай.
 Амма, рушар, зи аял пис начагъ я.
 Къугъвазвайд тир экуънилай а багъда.
 Гила ава цѲаяр-гумар алахъиз,
 Секин жезвач, нуъкІ хъиз цавуз акъатиз.
 Духтур зунни я, гъелбетда, хъанайтІа,
 Хъсан жедай куъне куъмек ганайтІа.

Наргиз. – Вучиз вуна атанмазди лагъана?
 Зарафатар ийизва чав атана. *(Медпунктуниз катда)*

Къизилгуъл. – Ингъе ихътин затІ я, Наргиз, начагъвал.
 Шак алачир чкадилай къарагъда.

Аким. – Пара зирек аял я вич – итимдин
 Гъилел чѲехи жезвай, беден лигим тир.
 Чидач, мекъи хъанватІани жигерриз.

Къизилгуъл. – *(Вичин раб-гъал кІватІ хъийиз)*
 Аял тушни – гъекъ акъуда иердиз.
 Хъсан жеда, рикІин дарвал ийимир.

Наргиз. – *(Медпунктунай сумка гъилик кваз экъечІна)*
 Мад зав кІвалах авач лугъуз кикІимир.

Аким. – Багъишламиш, куъ гуъгъуълар за чѲурна.
 Кар авачир квезни са кар жагъурна. *(Акимни Наргиз фида)*

Къизилгуъл. – Заз и касдин рикІ акуна ачухдиз –

Велед тушни – дерт чӱгвазва язухди.
 Яраб чунни икъван ширин хъанай жал?
 Зални икъван дидедин рикӱ алай жал?
 Ван хъанайтӱа, дидеди заз лугъудай:
 -Ваъ, я чан руш, за вун къуна къубудай...
Субаяли. – (*Яргъалай*) Ба-агъ! Яна за, ифирна къвал туртурдин.
 Куъчейра сес гъатнава ви мурмурдин.
Къизилгуъл. – (*Регъуь хъана*) Пагъ, вунани чӱагурда гъа!
Субаяли. – Авачни?
 Гъеле кӱвале амаз за яб ганачни!
Къизилгуъл. – Де ганатӱа, квекай тир зи мурмурар?
Субаяли. – Мецел кузвай ашкъидин цӱун гургурар.
Къизилгуъл. – Пагъ, лагъана. Маса пеше амач заз.
 Ашкъидикай гъич рахазни кӱамач заз.
Субаяли. – Агъ, жегъилар, гар хъиз дегӱш жеда куън.
Къизилгуъл. – Бес тахъана!.. Гъуърчехъанар пара я –
 Садни кӱандач! Им чи къведан ара я.
Субаяли. – Вун тек я хъи, тай галатай ругун хъиз?
Къизилгуъл. – Гъуърчехъанрин хурук ква ам гъа зун хъиз.
Субаяли. – Килиг садра... Сифте къирме галукъна,
 Хутахда ам, вун мад текдиз амукъда.
Къизилгуъл. – Къуй! Кичӱе туш. Ангъе къеззва гъуърчехъан.
 Агъ, Наргиза Беглер вичин гъиле къан –
 Ахътин хзан акъатда хъи арадиз!
Субаяли. – Вуна вилик кутазвани чаради?
 Беглеран са мецин къимет гъикъван я!?
 Шад уьмуърдин сагъиб жедай инсан я.
Къизилгуъл. – Хъурай! Шадвал кӱан тӱшни бес виридаз!
 Ада Наргиз бахтаварни ийида.
Субаяли. – Гъагъ, жув твазвач гъакӱ ятӱани арада.
 Къайгъудава вун гъамиша чарадан.
Беглер. – (*Агакъна*) Салам, буба. Салам, я руш Къизилгуъл.
Субаяли. – Салам, чан хва. Зав гице ви «къезил гъил».
 Гъикӱ хъна? Бе-ес, сирер вири чизвани?
 Ятӱани, за абур ина хуъзвани? (*Хурал гъил эцигда*)
Беглер. – (*Къизилгуълаз*) Идаз ибур гъинай чизвай гафар я?
Къизилгуъл. – Адаз чакай чалай хъсан хабар я.
Субаяли. – (*Хуш атана*) Акӱ тахъайтӱа, алатда куън рекъелай.
 Са кар куъне алудзава рикӱелай:
 Субаяли фитнекар туш. Квез чизва,
 Фитнекаррив ам уьмуърлух кикӱизва.
 Пис кар туш хъи, чир хъун хуъруън хабарар.
 Заз айиб я, ийизватӱа тапарар.
Беглер. – Ваъ, я буба, чна ваз акӱ лагъанач.
Субаяли. – Зи япузни чӱуру гаф ван атанач.

Де акъуда, кѣла жуван дафтардай.
Зунни ая жавабдикай хабардар.

Къизилгуъл. – Аквазвани? Вири крар чизва гъа.
Къуъзуъ хъуй тІун – чун лишандик хуъзва гъа.

Субаяли. – Къуъзуъ гъа ви диде хъурай, къарид руш.
Зи рикІ къуъзуъ гъич садарани хъайид туш.

Къизилгуъл. – Акъуд, Беглер, ая кІвалах тІалабай.
Кѣла жаваб кхъей жува Турабаз.

Беглер. – Я руш, куъне хуъре зи тІвар акъудда.

Къизилгуъл. – Ви тІвар къур мез за юкъвалай галудда.
Низ чир жеда хъайи кар чи арада?
И бубадин суд-дуван за аквада. (*Субаяли къужахда*)

Беглер. – Амма килиг...

Субаяли. – Я чан хва, квез килигда?
Куъз чемодан гъамиша ви гъилик ква?
Са дафтар я, тура ман са жибинда.

Къизилгуъл. – (*Теспача яз дипломат агал хъийизвай Беглерал хуъьрез*)
Вун гъар садав гъуъжетар жез кІвачин я.

Беглер. – Гъун, кѣлдани? Килиг, ахпа завай туш.

Субаяли. – Кѣла, я хва. Гъелбетда, чар валай туш.
Адал зи руш Къизилгуълан тІвар жеда.

Беглер. – Кѣлзава за. (*Гъил цавуз хкажда*)

Къизилгуъл. – Алач гъа вун сегънедал.
Явашдиз кѣл – чал жематар хуъьреда.

Беглер. – (*Шиир-кагъаз кѣлда*)
«Азиз Тураб, зал ви кагъаз агакъна.
Зун лиф хъана вили цавув агакъна.
АкунатІа, атанвай зун шегъердиз,
Килигна вун чѣхи жезвай тегъердиз...»

Субаяли. – ЗатІни авач гъелелиг и цІарара.

Къизилгуъл. – Акъваз садра. Мад вуч кхъин чарара?

Беглер. – (*Давамарда*) «Эхъ, вунни накъ тІанар хъвазвай дана тир.
Гила алим жедайди заз хъана чир.
Амма заз вун гъа дана яз амукъда.
Данавилин амалар вак кумукъда.
За ваз таза векъ гъиз гуда – чѣхи хъухъ.
Зун роботни, радарни – лап вири хъуй.
Гъайиф, абур чан алачир затІар я.
Килиг, ибур Къизилгуълан хатІар я:
Тадиз хъша, вил гала вун акунихъ.
Вун зи хуърни адан къилин куъче я.
Вун галачиз заз кІвалени кичІе я.
ЭвичІ, азиз, космосрай чи чилерал,
Таза векъер къуразвай зи гъилерал.
Мадни ава захъ са гъвечІи тІалабун –
Закай бейкеф жезватІа гъа яраб вун –

Са гъедни гъваш эхвичИдайла цаварай.
Де сагърай, мад авач цИйи хабарар».

Къзилгуъл. – (*Кап ягъиз, хъуьрез*) Мадни хъсан кхъиз жедай, гьелбетда.
Амма бес я.

Субаяли. – Гудани зи къимет за?
Вичин чарчиз лап диганвай жаваб я. (*Къзилгуьлаз*)
Хкида, цИай галайди хъиз, Тураб на.

Наргиз.– (*Хтана акъатна*) Зун галачиз ина межлис ава хьи.

Субаяли. – ГъикI хъана, вун ми хъиз гарал ала хьи?

Наргиз. – Пагъ, тахъана! Зун вун хътин къуьзек туш!

Субаяли. – Хъана, хъана. Фурсар авун герек туш.
Квев, жегълрив, гвайбур пичИ гафар я.
Чаз, къуьзекриз, кIанзавайбур крар я.
Аваз икъван хъсан рушар, гадаяр,
Жагъурзава гъарда вичиз багънаяр.
Эвленмиш хъухъ, къурмиша чаз мехъерар,
Къуй акурай чаз аялрин бегъерар.
Беглер аку! Йисар физва, я чан хва.
Вахчу са руш, ая мехъер, аман хва.

Беглер. – (*Шаддиз адан патав ацукъна*) Заз вуж къвезва?

Субаяли. – Абур вучтин гафар я?
Хкяй жува. Ибур вири рушар я.
Им тахъуй – ам, амни тахъуй – са масад!
Мумкин кар я, вал вил алай ава сад.
Яда, рекъер жагъур, жуваз муьтIуьгъар.
Амукъда-йе садра яргъал феи кар.
Акъатда са Аким мадни хуьруьз чи,
Пайгар са руш ахквадач мад вилиз куь.

Беглер. – (*Рушариз*) Ван къвезвани? Ийимир чи синихар.
Чав къадайвал дегишара къилихар.

Къзилгуъл. – Эхъ, эхъ! Куьне алудмир гаф мецелай,
Рушари квез минетда чеб-чпелай...
Куьн викIегъбур ятIа, чуни муьтIуьгъар!
Гумукърай чав а квез такIан къилихар.
Хъша, Наргиз! Рушар катдай адет я.
Герекбуру къвез виликай минетрай.
(*Элкъвена Субаялидиз ишараяр авуна*)
Вуна къванни чира абуруз амалар.

Субаяли. – Чпи фикир авурай – туш аялар.

Беглер. – Чарни фена Къзилгуьлан рикIелай.
Фенва вири, валлагъ, къе чеб-чпелай.

(*Субаялидихъ агакъарна хъфида*)

(*Перде*)

7-ШИКИЛ

Серес къаридин гъаят. Ада чхрадихъ вичин кІвалах ийизва.

- Серес.** – *(Мани яз)* Вуч чими я чилерал къе,
Чулав пІини чурурзава.
Чими накъвар вилерай къез,
РикІ фикирри къурурзава.
(Гъятдиз Беглер къезезва, манидиз яб гуз, дафтарда кхъизва)
Къуни-къунши, мукъва-къили –
Вири гъарма вич-вичиз я.
Уъмуърдикай хъана зили,
Зи бахт икъван къери куъз я?
Зи жегъилвал фена гар хъиз,
Лацу цуъквер хура туна.
Мус руш гуда вичин ярдиз,
Къве енгедин юкъва туна? *(Мани куътягъна)*
Уфт, я Аллагъ, ваз агъзурра шукур хъуй.
Жуван кузвай рикІиз гъикъван сабур гун?
Хуър чІехи я, жегъиларни ацІанва,
Зи варцелни миштІерияр атанва.
Мус зи метІел хтулди цвар авурай?
Заз гъаятдай «Я баде» мус лугъурай? *(Къагъуар
къведа)*
- Беглер.** – *(Дафтар хутаз)* Акъваздани, хъфидани тахъайтІа?
Хъел къведачни, зун хабарсуз рахайтІа?
Серес баде, ваз и чІаван хийирар.
Квекай вуна ийизва-йе фикирар?
- Серес.** – *(Чхра элкъуъриз)* Абат хийир, Беглер, чан хва, вун яни?
Авач. Югъ-йиф фикирдайди зун яни?
Тухванвай гъакІ яргъал феи хиялри.
- Беглер.** – Зунни гъакІ я: суал хада суалди,
Эхирни къил къундармайрив ацІуда
Гъар жуьредин. Гумукъдач затІ лугъудай.
- Серес.** – Жегъил бере чуни гъакІ тир.
- Беглер.** – Бес гила?
- Серес.** – *(Хъуърена)* КІвачериз хъиз, хиялризни мензилар
Залан хъанва. Ерли муътІуъгъ хъжезмач.
- Беглер.** – Зун, я баде, Къизилгуълахъ къекъезва.
КІвалахдални алач, заз ам жагъанач.
- Серес.** – ЧИдач, чан хва, фидай чка лагъанач.
Наргиз галаз алайди тир гъа инрал.
Къачу стул, ацукъ. Абур, мумкин я,
Фенва жеди къил чІугваз а аялдал.
Эхъ, эхъ – гъаниз. Акъатна зи хиялдай.

Беглер. – Аял нид я?

Серес. – Чидач. Са паб авачир

Гъайван духтур атанвалда хуьруз чи.

Беглер. – Начагъ я жал адан аял?

Серес. – Твар вуж я?

Беглер. – Аким.

Серес. – Абуруз мийир лагъай кар хуш я.

Йикъа къведра-пудра физва.

Беглер. – Чизва заз.

Серес. – Валлагъ, ахътин амалри хъел гъизва заз.

Беглер. – Вучиз, баде? Аким хъсан итим я.

Рушаризни кланзавайди гъа им я:

Квахъай чIавуз чпин вилик табийвал,

Мегер аял яни чIехи манийвал?

Серес. – Ваз вуч лугъуз кланзава а гафарал?

Беглер. – Вазни езне акъатдайди мукъвара.

Серес. – Килиг садра, гъихътин крар аватIа,

Ибурун мецел гъихътин гафар алатIа.

Беглер. – Ангъе, абур хквезва сагъ-саламат.

Серес. – Наргиз туш гъа - са чан алай аламат!

Вуна аниз масад вучиз тухузва?

Чарадан тIвар вучиз сиве вугузва?

Къизилгуьл. – *(Агакъна, Беглераз)* Де ая са ихтилат рикI шадардай.

Серес. – ИкI хъана хъуй, рикIни вуна квадарда.

Инсанар вахъ къекъвез кIвале, кIвалахал...

Къизилгуьл. – *(Гаф атIана)* Къуй къекъуьрай!

Серес. – Гвачни вав хупI дамахар!

Им кстах я, ам ялтах я... *(Шехьда)* Диде ваз

Акун хуш я гъамиша тIал рикIеваз.

Наргиз. – *(Патав арукъна)* Серес баде, тахсир яни рушанди?

Клан туш лугъун вичин рикIиз такIанди?

Серес. – Куьн хътинбур, ам рекъелай алудиз,

Алахънава зун иблисрив агудиз.

Зун Серес я! Чидани ваз шумуд за

Келле чIуриз рекъерилай алудна?

Кис, зи рушан тIвар вунани къамир гъич,

Адан камар ви камара твамир гъич.

Наргиз. – *(Шел акатна)* Я руш, идаз вуч хъанва?

Къизилгуьл. – Гъич кваз къамир.

Серес. – Жуван залпанд гъич масадав къаз тамир.

Къизилгуьл. – Залпанд гъализ, зун ламни туш, балкIанни.

Зун инсан я, ханвай вуна, инсанди. *(Диде къужахна)*

Садавайни жеч рекъелай алудиз

Ви руш. И кар алудмир на рикIелай.

Кстахрикай, ялтахрикай рахайтIа,

Бахтлу я зун абурув хуьр ацIайтIа.

Садаз – стха, муькуьдаз дуст лугьуда,
Идал хьуьрез, адав за сир вугуда.
Виридакай хкяда сад – кьецИиди,
Я буьркьуьди, амма жуваз кІаниди!

(КьецИи ийиз ва вилериз таквазвайдан амалар кьалуриз)

АкІ тахьайтІа, зунни вири уьмуьрда
Тек амукьда, агъзурдан кьил элкьуьрна.
Ингье, Беглер заз стха хьиз масан я.
Наргиз вах я. Аку, гьикьван хьсан я,
Вахь халисан рикІин дустар галайла,
Виридахь сад хьтин кьастар авайла...

Беглер. – Куьн чир жезмач. Фикирарни дегиш я.

Кьизилгуьл. – Ашукьбуруз чун авай гьал таниш я.

Килиг садра вун Наргизан вилериз,
Вун паталди ацІанвайдаз гьиссерив.

Беглер. – Ма... Жаваб я им кагъаздиз Турабан.

Кьизилгуьл. – Вучиз акьван акатна вак гьалаба? *(Наргизаз)*

Ви тІвар кьурла, квахьнава вич-вичикай.
Хабар яхь, руш, а фагьирдин рикІикай.

Наргиз. – Эгь, Кьизилгуьл, лагь, вун квекай рахазва?

Беглер валай заз хьсандиз аквазва.

Кьизилгуьл. – Яб це гила. КІелин и чар саламдин –

Муьгьуьббатдин шагьид цІийи аямдин:

(Субаяли атана, аса ченедик кутуна, рушариз яб гуз акъвазда)

«Саламдин чар. Цавар-чилер ацІай кьван
Саламар я, Тураб, гьа ваз кІамай кьван.
Хабар кьуртІа зи гьалдикай эгера,
Авара яз гьатнава зун чуьллера.
Виринрай заз ви шикилар аквазва,
Виринра зун ви тІвар кьуна рахазва.
Накь данайрин арадиз зун катзавай,
Вун яз акваз, физ гарданра гьатзавай.
Амма яргьи крчар алай бугьади
Гадарна зун крчаривди кьарадиз.
КилигайтІа, вунни ава кьарада.
Фикирна за: рикІе рикІ тваз рахада.
Чуф авуна барцІакди зи патавай.
Мад вун хьанач, квахьна жувни жувавай.
Кьар алахьиз, ви суьретдин гелерай
Хтана зун хуьруьз яргьи рекьерай.
ГьакІ хьайила вири хуьр заз Тураб я,
Кьар, руг ава лугьуда жал яраб за?»

Серес. – *(Хьел атана тІвалуниз гьили ийиз)*

Кьиздирмадик гьелек хьайи Кьизилгуьл!

Акьатзамач ви амалрай гьич зи кьил.

- Ви юкъ хада, зал чѳуру тѳвар гѳидалди,
Ихѳтин кагѳаз ви мецелай фидалди.
- Кизилгуѳл.** – *(Беглеранни Наргизан кѳулухъ чуѳнуѳх жез)*
Аман! Аман! Акуртѳа чун Турабаз,
Серес гапур гвачиз ада тукѳвада.
- Серес.** – Сереса ваз чирда, садра акѳваз вун.
- Субаяли.** – *(Кѳекѳец хкажна, адан вилик атана)*
Эхъ, чирда на! Садра анихъ ярѳгаз хѳухъ!
Тахъайтѳа за гѳилевай и асадал
Ви хъалчахрик жуван лишан кутада.
- Серес.** – Вун тир инал цѳарцѳиз кѳамай цѳару хат.
- Субаяли.** – Вун - срарик фул кутадай цуру хват!
Вучиз жезва и крарик кѳаришмиш?
Алани вал ибурал хѳтин ериш гѳич?
Буд алатай араба хъиз, кѳекѳезва,
Кѳарѳга рахай сесиналди хѳуѳрезва...
Зун аку ѳа, Субаяли! Завни вун
Туѳкѳвейди туш садрани, кѳей цѳайни гум! *(Пушариз)*
ѳа заз кѳелай чарчиз жаваб ятѳа ам,
Хѳсан хъанва.
- Серес.** – Кхѳейди вун ятѳа ѳа?
- Субаяли.** – Куѳтягъ хъана зараѳатар-хѳуѳруѳнар,
Чукѳукѳ гила. Серес кѳари секинар
Хѳийин зани са ихтилат-суѳѳбетна.
(Беглер хѳѳида, рушар кѳвализ ѳахъда)
- Серес.** – *(Субаялидиз)* Вунани заз абурун вилик туѳѳметна.
- Субаяли.** – Серес, Серес! Хѳсан чѳав я жегѳилвал.
Чав гва лугъуз чи рикѳерин туѳкѳуѳлвал,
Элячѳдай туш абур чпин рекѳелай.
- Серес.** – Вунани кѳел алахмир зи хирерал!
Аѳъ, кѳыздирма чанда ѳатай Кѳизилгуѳл!
Физ, регѳверик кутаѳва ѳа вичин кѳил!
Наргиз галаз ѳатна юѳѳди куѳчейра!..
Икѳ себебсуз тѳвар кѳведа кѳван дидейрал.
- Субаяли.** – *(Сереса метѳез яѳѳиз хкажнавай ѳѳил кѳуна)*
Язух я ви кѳуѳзуѳ хъанвай кѳарабрин!
Дерт чѳугвамир Наргизринни Турабрин.
Иѳийн чна лазим авай суѳѳбетар.
Кутугнавач садаз садан туѳѳметар.
- Серес.** – Субаяли, вав гвайди ви даллай я.
Зи далиллай ван жедай кас кѳандай заз.
- Субаяли.** – Акѳваз, яб це, меслят ава иѳидай.
Уѳмуѳр ич я, квак ѳатайла китѳидай.
ѳа чна чи дердер туна кѳерехда,
Са хѳсанвал иѳийн куѳмек герекдаз.

Серес. – Зи меслят низ герек я?

Субаяли. – АкI лугъумир!

Фагъум-фикир тавун ваъ лугъумир.

Инал Аким къведа, заз чиз, исятда...

Серес. – Садан камни жедач мад зи гъаятда!

Субаяли. – (*Хъел кваз*) Пагъ, вил гала ви эйбежер суфатдихъ!

Вун хуъре гъич хъаначиртIа, регъят тир.

Жувни жуван харапIада ацукъдай,

Ви патав ваъ, динг хъиз патал алукудай.

Серес. – Аким вуж я зи кIвалин рехъ жагъанвай?

Гъайван духтур хуъруъз цIийиз атанвай?

Субаяли. – Эхъ, гъам къведа.

Серес. – За адаз ша лагъай туш,

Заз уьмуърда духтур герек атай туш.

Субаяли. – Акъваз, ялар твамир чанда, бес я ман.

КIвалер ичIиз амукъна ви квез я къван?

Вазни рушаз – са кIвал, са кIвал - мугъманриз,

Пуд лагъайди гице лазим инсандив.

Серес. – (*Къудгъунна*) Килиг, гъикъван хъсан пайи-паяриз,

ГъахъзаватIа им зи кIвалин крариз!

Къизилгуъл. – (*Айвандик экъечIна*) Абур, диде, за лугъузвай гафар я.

Дугъриданни, чаз и кIвалер самбар я.

Вунни фадлай тамарзлу тир аялдихъ,

Ви кIвалелни абур гъидай къегъялдихъ.

Низ чида къван, зи къисмет гъик жедаIа?

Хтулрин сес мус ви япуз къведатIа...

Серес. – И рушан къил, валлагъ, михъиз элкъвенва.

Шак аламач – вири хуър зал хуъренва!

Къизилгуъл. – Хуъредайдиди зал – ам ханвач дидеди.

РикI ачухдиз тамашда зун дуьнедиз.

Куъз ийидач алакъдайла хъсанвал?

Виридалай багъа я заз инсанвал!

Серес. – Субаяли, лагъ, вун вучиз киснава?

Идаз кIвале захъ галаз вуч писзава?

Паб авачир, аял галай къураба...

Зи кIвализ кIур вучиз яда чарада?

Къизилгуъл. – Атана ам. Къарагъ, буба, къабула.

Субаяли. – Ша, ша, Аким, чуни вакай рахазвай.

Къизилгуъл. – Эхъ, дидедиз тежер кар хъиз аквазвай.

Ша винелди.

Субаяли. – Алад килиг кIвализни. (*Сересаз*)

Регъят хуърай Къизилгуълан рикIизни.

(*Аким айвандик хкаж жеда, Субаялиди Сересаз кис лугъунин ишара ийиз*)

Вун рахайтIа, якъин жемят хуъреда.

Хъсанвилив затIни къведач дуьнеда.

(*Перде*)

8-ШИКИЛ

Серес къаридин квалер. Йифен вахт. Гъаятдиз къаралту къвезва, ам айвандик хкаж жезва. Явашдиз рак гатазва.

Акиман сес. – Вуж я? Вуж я? ЭкъечІда зун исятда.

Вуж ятІани, гуъзлемиша гъаятда.

(Айвандик экъечІна, патав гвай рак гатаз) Серес диде!

Сересан сес.– Гъай, вуж я? Вуч лазим я?

Аким. – Багъишалмиш, зун я, диде, Аким я.

Заз ни ятІа эверзава куъмекдиз.

Серес. – Ам вуж ятІа гъайван духтур герекди?

Аким. – Чидач, валлагъ. ЭвичІнава куъчедиз.

Килиг садра йиф мичІи тир жуъредиз.

Са вил алаз ая ман зи аялдал.

Ксурнава ам за чилел – кавалдал.

Серес. – Эхъ, эхъ, чан хва, аялдиз зун килигда,

Вунани геж ийиз тахъуй, килиг гъа.

(Айвандик экъечІна) Ажеб ксар я гъа, йифиз эвериз,

Духтур тухуз балкІанризни калериз.

Чпи чпиз гъуърметзамач инсанри.

Яваш-яваш мукъва жезва гъайванриз.

Аким. – *(Фанардай экв ягъиз)* Гъинва, вуж тир эверайди куъмекдиз?

Турабан сес. – Зун я, ингъе, гъайван тухтур герекди. *(Экуъник экъечІда)*

Аким. – Багъишламиш, заз и хуъре парабур

Чизвач гъеле.

Тураб. – Квез я чир хъун чарабур?

Эгер чирдай хуш аватІа – Тураб я!

Аким. – Вуч хъанватІа лугъудатІа яраб на?

Тураб. – ЗатІни хъанвач! Зун кални туш, гамишни!

Гъайван духтур ийидачир саймишни,

Эгер ада кянвачиртІа намусдик.

Аким. – Зун гъавурда акъазвач ви са кІусни.

Тураб. – Эй, Куъребег, инал ша кван, гъавурда

Гила за вун, гъайван духтур, акъурда.

Аким. – И гада заз чида – Къариб туширни

Куъ дахдин тІвар?

Тураб. – Килиг садра – фагъирдин

РикІел тадиз куъ дахдин тІвар хтана.

Аким. – Куътягъна тур, вуч кІан ятІа, лагъана!

Куъребег. – Чаз кІанзава вун и хуърай хъфена.

Тураб. – *(Чар къалуриз)* Вун себеб яз Къизилгуъла кхъена,

Я туш вуна – кагъаз куън зал хуъурезвай.

Аким. – Ваъ, гадаяр! Куън къведни зал хуъурезва.

Къуланфериз хукудна зун месикай,

КичІерар гуз акъвазнава виликай.

Вучтин кагъаз? Зун гъавурда акъазвач.
Куь гафарин себебни заз аквазвач.
За аялни тапшурмишна чарадал...

Аким. – Иблис хъиз вун гъахънава чи арада.

АкI регъятдиз вунни инлай хъфидач. (*Аким ягъда*)

Куьребег. – (*Тепилмиш хъана*) Гъайван духтур, ви дуван за ийида.

Тураб. – (*КикIизваз*) КицIин хва кицI, кIвал авачир къураба.

Куьребег. – За кукIварда исятда ви кIарабар.

Серес. – (*Айвандикай*) Тарап-туруп вучтинди я акъатай?

Атанва гъа ламар, чаш, я хайратар!

Ламар туш гъа! Инсанар яз рахазва.

Вужар я куьн? Вилиз затIни аквазвач. (*Гъаятдиз эвичIда*)

(*Гъарай акъатна*) Я Къизилгуьл, фад! Къуншийриз эвера!

Вув! ЧукIулар ава ибурун гъилера!

(*Айвандик катиз*) Я Къизилгуьл, кърагъ, бала, рекъызва!

Чи гъаятда вужар ятIа кикIизва!

Куьребег. – (*Акимак чукIул хкисна*) Маъ, вакIан хва!

Къуй гъарайрай куфтIарди!

Тураб. – (*Муькуь патахъай Аким хъияна*) Маъ, кицIин хва!

Серес. – Къарагъ тIун, я халкъар, куьн!

Къизилгуьл. – (*Айвандик акъатна*) Вуч хабар я?

Серес. – Къена, чан руш! ЧукIулрив

Яна Аким и кчарин гурцIулри.

Къизилгуьл. – (*Гъаятдиз эвичIиз*) Чир хъаначни вужар ятIа?

(*Гъилер ивидай хъана*) Гъарая!

(*Акимаз*) Я чан стха, ви къилел гъикI атая

И бедбахтвал. Гъарай, диде! Атурай

Вири жемят. Къуй виридаз акурай!

Са тахсирни квачир инсан... Алчахар!

Серес. – Вал вегъеда гила вири кIвалахар.

Къизилгуьл. – Вири зибуру я, чан диде, тахсирар,

Кхъин хъана чарче ахътин шиирар.

Серес. – (*Акиман язух чIугъаз*)

Я къей бала, фидачир ман эвердиз.

Вув! Килиг гъа иви физвай тегъердиз!

Къизилгуьл. – Зун катзава – Наргиз галаз хкъеда.

Серес. – Тади ая! Чал жемятар хъуьреда.

Галуькрай ман, я Аллагъ, квехъ алпанар!

Гъинай къевезва чилел ихътин инсанар?

Куьн къейи гуж хъурай диде-бубайриз.

Квез гъич дадни такурай куь балайрин!

Гъаятдиз аскердин парталар алай итим къеда. Адахъ са гъил галачирди чир жезва, са кIвачел къецIини ийизва.

Къагъриман. - Серес хала, вуч хъанва? Ви гъарайдин
Ван хуьрелай алахъзава...

Серес. – Тахъайди

Амач, бала, гъич Сересан уьмуьрда.
И гужни заз къахлурнава эхирдай.

Къагъриман. – И кас вуж я? Рчанва хьи ивидай?

Серес. – Аким я ам. Вун вуж я ам течидай?

Къагъриман. – Ам зун я ман – Къурбанан хва Къагъриман.

Серес. – Бисмиллагъ!..

Заз чинерри къалурзава, ва-биллагъ...
Бес, я чан хва, вун Армида авайди...

Къагъриман. – Ви гъарайдин сес агакъна хтайд я. (*Инсанар къведа*)

Къизилгуьл. – Фад-фад, Наргиз, иви фена рекъизва.

Наргиз. – Райондизни Беглера зенг ийизва.

Тади гъалда духтур герек хъайитІа.

Беглер. – Хабар ганва. Зенгнава за. Хъийида

Мадни, эгер татайтІа са сятина.

Субаяли. – (*Каш ягъиз, агакъна*) Им нихъ галаз авай хуьре бягъсина?

Идав вуч увай? А алчахар вужар я?

Серес. – Ибур вири заз ийизвай гужар я.

Наргиз. – Ша куьмек це, иви физва хирерай,

Тади куьмек агакъдалди эвераь,
Хер кутІунин.

Серес. – КІвале, чан руш, инал ваъ! (*Гъилерал алаз хутахда*)

Къизилгуьл. – (*Къерехдавай Къагъриман акуна*)

Им вуж хъурай? Карагзава вилериз.

Ваъ! Къизилгуьл, фий вун чилияй-чилериз!

Адаз вунни акунва! Пагъ атІанва.

Амма вучиз ви мецел агъ атанва?

Адаз я жал? Ваъ, ваъ! Ваз туш, Къагъриман!

(*Вилик атана*) Къагъриман?

Къагъриман. – КичІе куьне гайи къван

Заз афгъанрин душманрихъай хъаначир.

Къизилгуьл. – Вун гъинай я? Хабар вучиз ганачир?

Къагъриман. – Вуч кхъидай?

Къизилгуьл. – Ви гъил? ИкІ гъил галачиз?

Къагъриман. – Эхъ, Къизилгуьл. Маса чара амачир.

Госпиталра хъана, пара алахъна.

Духтурри зун эхир чпин чІалахъна.

Гана туна ихтияр за...

Къизилгуьл. – Герек туш.

Ихтилатар гила я ваз куьмек туш,

Я вал алаз акъатзавай вилериз.

Къагъриман. – Регъуь я заз, физва чилиляй-чилериз.

Къизилгуьл. – Къуланфериз хтанвани гъавилляй?

Мад акъудмир ахътин гафар ви мецъай.

Багъабуруз вун гъамиша багъа я.

Регъуь жедай краривай яргъа яз,
Уьмуьр къурмиш хъиляй вири алчахрин,
Къадир чидайбурухъ галаз уртахдиз.
Эгер завай а уртахвал кІан ятІа,
Къурбандда за зи рикІни, зи чанни ваз.

Субаяли. – *(Айвандик эхкъечІна)* Кепеюгъли къурумсахар, чукІулрив
Къугъвазва чеб къери тирла акъулдиз.

Беглер. – Гена хирер деринбур туш.

(Къизилгуьлни Къагъриман сад садан къужахра аваз акуна)

Килиг-йе...

Эй, Къизилгуьл! *(Вичи-вичиз)*

ИкІ ягъ-ягъун чуьруьк жен...

Гъатнава жал ам къужахда Турабан?

Къизилгуьл. – *(Катна Беглеран патав атана)* Ваз муштулух!

Беглер, ви дуст хтанва!

Беглер. – Къагъриман?! Жеч!

Къизилгуьл. – Эхъ! Къенин йиф ацІанва

Вакъиайрив, чи уьмуьр хъиз. *(Субаялидиз)* Буба, ваз

Муштулух, ви мирес мугъман хъанва чаз!

Вири Къагъриманан патав фида, ам къужахламишиз шадвилер ийида.

(Перде)

ЭПИЛОГ

**Серес Къаридин гъаятда Субаялиди, Сереса, Къизилгуьла
ва Къагъримана са гъилел аял алай ва муькуь гъилик чемодан квай
Аким рекъе хутазва.**

Серес. – *(Шел кваз)* Валлагъ, чан хва, хва ганач заз Аллагъди,

Вун заз гъам къван ширин хъанвай. Гунагъни

Къачузва жед жуван ихътин гафарал.

Субаяли. – Вучда, Серес, Вичи гайи йикъарал,

Рази я чун. Амма Аким хъфена

КІанзавачир зазни. Чун чав туькІвена,

Вердиш хъана, лугъун за, са хзан тир.

Аким. – Эгъ, уьмуьрда гъалтзавайтІа хъсан тир

Инсанар квез ухшарбур, куьн хътинбур.

Белки йикъар алатна зи – четинбур.

Хъфиз зазни кІанзавачир куьн туна,

АвачиртІа такІанбур зун акуна.

Субаяли. – Абур, чан хва, агакьнава жазадив.

Яргъи уьмуьр гурай ваз, ви баладиз.

Жува мехъер хъийидайла, эвер це.

Сересни зун къведа ийиз къуьлер квез.

Аким. – *(Жегъилриз)* Заз акуна куь къуьлерин гъайбатар,

Белки чални къвен мукъвара нубатар.

Гъелелиг квез куь мехъерар мубарак!

Зун квез – стха. Зи кIвални квез – ахъа рак.

Бахтлу хъурай! *(Гъаятдиз Наргизни Беглер къведа)*

Субаяли. – Ни лугъудай – къведачир.

Я жегъилар, квезни гъинай хъана чир?

Аким. – Хъсан хъана, дустар, куьнни атана.

И жуьре зи гъиссерал чан хтана.

Бахтлу хъуй куьн! *(Са къилихъай гъилер ягъиз)*

Субаяли. – Пара хъсан инсан я.

Эхъ, хъсанвал къит тир гъар са заманда.

Яшамиш хъухъ мергъаматлу рикIер гваз,

Регъимсузрин, гъаясузрин рекъер къаз.

**Сегънедал амай иштиракчиярни экъечIда, Субаялидин гафариз
къуват яз, мани лугъуда.**

Мани. – Яшамишрай регъимлувал, хъсанвал!

Квадар тийин са чIавузни инсанвал.

Мергъаматдиз чка аваз рикIера,

Шадвал хъурай чи гъар садан кIвалера.

Яшамишрай регъимлувал, хъсанвал!

Къуй гъамиша вине хъурай инсанвал!

Ша, инсанар, чун сад садаз даях жен.

Писвилерин вилик гъар сад чяхмах жен!

(Перде)

Шиират

Исмихан КЪАДИМОВ

ЧАН ЛАГЪАЙЛА, РАГЪ АВАТДА ГУЪГЪУЪЛДИЗ

(Лирикадин шиирар)

МУЪГЪУЪББАТДИ ЦИР АВУНА

Муъгъуъббатди цир авуна,
Хабар гана иездиз.
Вичин дерди сир авуна,
Нур вегъена гъевездиз.

МефтЕда рагъ пайда хъана,
Вири беден уяхдай,
Им лап цийи къайда хъана,
РикI ацIуриз дамахдай.

Эвел фикир тагай крар
Гила къвезва къатIундиз,
Ажеб хъанва чилер, цавар
Лайих гуърчег акунриз.

Чубарукни билбил цава,
Гъейранзава бягъсини,
Экуън ярар тебрикзава,
Чайкадин хуш сесини.

Жигерралди къезил нефес,
Магнитри хъиз чIугвазва,
Мензилри шад ийиз гъевес,
Чанда сагъвал ргазва.

Са кар гъилияй регъятдиз къвез,
Са кар гъилияй катзава,
Са шад къамат хъуъррез-хъуъррез
Къвез бейнида гъатзава.

Къилихра хуш дамах хъанва,
Эвелда хъиз гатфарин,
Ашкъи цуъквед яйлах хъанва,
Къеж кужумай марфарин.

Хиял миъхи курум жезва,
Нур гуз къене гуъгъуълдин,
Регъуь сирер малум жезва,
ДапIарар хъиз къизилдин.

ЧИ БАХТУНАЙ КУЪКІУЪРНА ГЪЕД

Хзан сир я муъгъуъббатдин,
Женнетда кьве кас я ам,
Къе эвленмиш хъанвай гада,
Гъуъруъпери свас я ам.

Къе хзанда сифте тарих
Ачух жедай вахт я ам,
Михьи ятІа намус, къилих,
Пас алачир бахт я ам.

Вафалу яз кьве рикІин сир
Гъил-гъилеваз кьведа лагъ,
Жезамай къван чилел уьмуър
Гуърчегдайбур жеда лагъ.

Сад Аллагъди дуьнья вири
Къе чаз кьведаз ганва лагъ,
Чи бахтунай куъкІуърна гъед
Цавун юкъвал гъанва лагъ.

ЧАН ЛАГЪАЙЛА

Чан лагъайла, рагъ аватда гуъгъуълдиз,
РикІел алай пис ажугъар зай жеда,
Агъур беден гваз кьекъведа кьезилдиз,
Бейнида виш хуш хиялрин пай жеда.
Чан лагъайла, хъвер багъишда чилини,
Цуъквер атир чикІиз вичин дамахдай,
Ви чандиз ам мердни жеда, чимини,
Къакъан бегъер хкаждайла къужахдай.
Чан лагъайла, сувар хъана хзанда,
Им гаф тушир гъич мукъвара ван хъайи,
Ашкъидикай гъед куъкІвена инсанда,
И тамарзлу гаф акъатна кІан хъайи.
Чан лагъайла, ирид стха атана,
Ирид йисуз са багънадлай хъел хъайи.
Къуъзуъ бубад вилериз экв хтана,
Рухвайрикай рикІел агъур гел хъайи.
Чан лагъана, башламишай гуъруъшда,
Муъгъуъббатдин кьве ялав са рагъ хъана,
Вафалувал ишигъ хъана еришда,
Амай вири шаклувилер сагъ хъана.
Чан лагъайла, далу гумир инсандиз,
Адак шайтІан квачир рикІин ван ятІа,
Гъар чими гаф са даях я виждандиз,
Эгер вун гаф гъисс ийидай чан ятІа.

КУЪНЕНИ ЛАГЪ

РикІяй рикІиз мензилар хуъх
Эхиратдин йикъаралди.
Куъ кІанибрун гуъгуълар хуъх
Вуч къван милли гафаралди.

Телевизордин экрандиз чи
Гзаф гуъзел рушар къведа.
Виридикай, зи багъади,
Валлагъ, заз ви ухшар къведа.

Гъар ви акун акІ жеда заз
Алахъай югъ акурди хъиз,

Экуъниз зи руъгъдин чирагъ –
Пакаман рагъ акъурди хъиз.

Такурла заз дарих я лагъ
Наз ви милли дамахрин.
Гъамгадихъ хъиз къарих я лагъ,
Ййлахдавай булахрин.

Зи илгъамдиз суърсет гузвай,
Вун женнетдин гуъруъ я лагъ.
Заз сабурдин дикъет гузвай,
Вун захъ авай вири я лагъ.

КІАНИ КЪВЕ ЦУЪК

КІани къве цуък ашукъ хъана,
Къвед сад-садан мукъуз фена,
Муъгуъббатдин миъи гъиссер,
Куркурар хъиз цавуз фена.

Хуш къисметрин вахт атайла,
Тебиатни шад хъаналда,
Марфар галай гуъзел гатфар
Берекатрин гад хъаналда.

Гъикъван чилел руъгъер шад жед,
Гъакъван цавуз хуш жедалда.
Чи рикІериз мердвилер гуз,
АцІай тавар буш жедалда.

Цавал гъетер фад-фад куъкІуъз,
Гъарнай са гъед акъатдалда,

Варз куъкІвейла мичІи йифиз,
Чилин дерт, гъам алатдалда.

Югъ женнет хъиз алахъайла,
Ракъиник хвеш акатдалда.
Шадвал, хъвер къаз тежез вичин,
Целхемрин луж аватдалда.

Целхемрик чи назик руъгъер
Хуш хиялрихъ вегъидалда,
Нурламишна чинал вилер,
Ишигълаван ийидалда.

Ракъинални гъетералди
Перишанвал хаз жедалда.
Ишигъ куъкІвей вилералди
РикІ есирда тваз жедалда.

ВУН РИКІЕВАЗ

Са чІиб гардан, чин нур авай рагъ хътин,
Гуъзел чанар тебиатдиз къведа къван!
Вири пад-къил дигмиш женнет багъ хътин
Аман, Аллагъ, гуърчегбурни жеда къван!

Вун хътинбур дуъзлериз гъикІ акъудда?
Назар тахъуй, са ккІал яхъ капашда.

Гуьзелвили рикІин кьарай кьакьудда,
Инсанри ваз са вил ягъиз тамашда.

Чуьнуьхдач за вун кьаршидиз кьведайла,
Ви мешребди кьайи рикІни ифирда.
Диндирмишна ви чин ачух жедайла,
Хуш рафтарди инсан твада есирда.

Вун акурла, кьезилариз гьам вичин,
Вахт акьвазда, аста вигъиз кам вичин.
КьатІана за и легъзейрин секинвал,
Таьсир гудай муьгьуьббатдин ширинвал.

Ширинвилини дад уьмуьрдин дамах я,
Вун тамарзу муьгьуьббатдин кьужах я.
Вахь ялвариз гьикьван вахтар пучда за,
Цавун гьед хьиз вун кьаз тежер вучда за?!

Вун рикІеваз мензил атІуз куьчедин,
Рекьер кІвачик халича я цуьккведин.
Яргъи йикьа гузва чими гуьгьуьл заз,
Ракьин чинай аквазва ви шикил заз.

Вун паталди кхьей цІарар цуькквер хьиз,
Ваз бахшзава за ишигьлу гьетер хьиз.
Аквазва хьи уьмуьр карвансара я,
Сад Аллагьди им чаз ганвай ара я.

Вун акьуллу, вун гуьрчег я, михьи я,
Ви хуш кьамат зи ашкьидин гуьзгуь я,
Вун заз винел акьуд тежер сир хьана,
ЛукІ я зун ви вилик гардан кІир хьана.

Зун дугьри я вун такабур дамахда,
Вун таза цуьк гуьзел сувун кьужахда,
Лагь, жуьрэтна, зун патав гьикІ агатда?
Заз кичІе я, цуьккведай агь акьатда.

Зун устад я рикІ михьи яз кисзавай,
Зун тек сад я ви багьавал гьиссзавай,
Вун акурла за ашкьидай гьарайдач,
Сир хуьда за, амма рикІи кьарайдач.

Суьгьуьр хьтин муьгьуьббат я, дад авач,
Жуван дерди сир ийидай сад авач,

Зи хуш хиял, икъван рикъиз масан тир,
Сад Аллагъди къабунлайтга хъсан тир.

За вуч лугъун, зун бейниван кас хъана,
Вазни ашукъ жедай къамат хас хъана.
Экуьн Зуьгъре гъед хъиз атай вун акваз,
На вил къванни къягъзаватга зун акваз.

За датана минетзава Аллагъдиз,
Михъи гъиссер несиб тавун гунагъдиз.
Муьгъуьббат вич ифин гузвай цай я чаз,
Сад Аллагъди вичи ганвай пай я чаз.

Къалурдач за гъиле къелем чар къуна,
Ви бедендин гъич са чка твар къуна,
Чехи сир яз вун чешнеда къун патал,
Ви хуш къамат акун бес я зун патал.

Чаз гъейранвал, квез иервал адет я,
Квел ашукъ хъун чи ашкъидин девлет я.
Квехъ умудар квадар тийиз пакадин,
Чи къилихри къарай хуьзва дуьнядин.

ЦЕХУЬЛ БАЗАР

Аялар яз залум дявед йисара
И базарда чун къвед дуьшуьш хъайид тир.
Дидедив гваз вун чи хуьрйй Цехуьлрик
Недай са къас фан гъарайдиз фейид тир.

Анлай инихъ гзаф йисар алатна,
Мад къисметди и базардал гъана чун.
На лугъуди, чун сад садахъ цигел тир,
Ацалтайла тежер къван шад хъана чун.

Гъевеслу тир зун къвед лагъай дуьшуьшдиз,
Сегъердилаи вун дамах гваз къведайвал.
Гъяддин юкъуз муьгъуьббатдин гуьруьшдиз
Къарайсуз зун вун гуьзетиз жедайвал.

Цавуз лужар хкаж хъана къушарин,
Цехуьл муькъве базардал рагъ акьурла,
Хожад хуьрйй къведай керет рушарин
Зун шад жедай жергедай вун акурла.

Вун намусдал вафалу яз атанвай,
Хъвер багъишиз миxъи рикIин дамахдай.
Хъипи цуьк хъиз, калин чIеме чранвай,
Къайгъанах нез, на зун кIвализ хутахдай.

Ам Аллагъдин патай бахтлу несиб тир,
Чун къисметда сад жедай вахт атанвай.
Яшайишда чун къадарсуз кесиб тир,
Муьгъуьббатда чун девлетдив ацIанвай.

Ингъе къе чун, теселли гуз рикIериз,
Яшайишда умудар чи хъсан я.
Хтулри къвез цис гузва чи метIериз,
Абур квачирд лагъ ам гъихътин хзан я?

ЗУННИ ВУН

Зунни вун къвед са дуьнья я, азизди,
Вири шартIар яратмишдай чун патал.
Зун ви къисмет, вун гъанва за кIвализ зи,
Зи гележег валди экуь хъун патал.

Уьмуьр женг я, рехъ тайин я, аквазва,
Анжах чи къаст зайиф тахъуй сеферда.
Чун умудри хуш мурадихъ чIугвазва,
Чимивал тваз гъар пакаман сегьерда.

Зунни вун къвед къе къал хъайтIа хъсандиз,
Чи ажугъри давам гудач пакадал,
Вафалу гъил хуькведа зи гардандиз.
Дугъриданни, вуч алай къван арадал?

Ви хесетрин кар алай пад кIанда заз,
Сив харчи хъун акунач ви къилихдай.
Лап хуш чка гуз кIанда зи чанда ваз,
Фикир квачиз вакай гъвечIи синихдай.

Ажугъ хас я, югъди зегъмет чIугвазва,
МефтIеда пар агъур жезва чун патал.
Ахвари чун дуьз къайдада хутазва,
Сегьердилаи гъурметлубур хъун патал.

Зунни вун къвед гуьзгуьяр я аялрин,
ГъалатI лайих туш гъич чаз са гъерездай.
Чахъ элкъвенва фикир назик хиялрин,
Абру акъул къачузва чи терездай.

Чи гъил мерд хъуй, къилих чешне инсанриз,
Чун галай рехъ хъурай са шад мензил хъиз,
ЭкечI гъар са уьмуьрдин югъ хъсанриз,
Зи хиялрик пас дакъадай къизил хъиз.

ГУЪРЧЕГДИ

Вун куьчедай фидайла вил чап ягъиз,
Рагъ куькIвей хъиз хъана заз вун акурла.
Ви къуьнелай малаикди кап ягъиз,
Шадвалзавай на кам вилик авурла.

Ви къекъуьнкай зар кIвахъиз ваз хабар туш,
На уьмуьрдин багъавал чаз сирзава.
Валлагъ зибуьр гъакIан яшах гафар туш,
Къешенгвилииз вафалу жез чирзава.

Вав рахаз кIанз рикI ашкъидив ацIана,
Вуч къван ширин гафар чанда гъахъзава.
Ингъе вунни лап къаршидал атана,
Мез рахурдай жуьрэт михъиз квахъзава.

Ваз гуьрчегвал гана лугъуз дамах жез,
Лавгъавализ къил пата къаз физ тахъуй.
РикI гуьрчег яхъ, жув акъулдал уях жез,
Саймасуздин такабурвал гъиз тахъуй.

Ви дамахдиз косметика герек туш,
Гъар са ранг вав агакъзава бедендай.
Ви гуьзелвал къадирсуздан хуьрек туш,
Вафалувал къачудайла темендай.

Ваз килигиз цуьквед яйлах рикIел гъиз,
На лугъуд заз вун цавукай аквазва.
Ваз бахшна за мецел хъсан гъезел гъиз,
Ви къаматдин лайих тариф чIугвазва.

Гуьрчегвилииз икрам ая, инсанар,
Гуьрчег ая уьмуьр, къайда, крар чи.
РикIяй акъуд вуч къван нагъакъ шайтIанар,
Гуьрчег хъурай рушар, свасар, папар чи.

Чи уьмуьрда абур сейли хъун патал,
Абрун руьгъдиз рикIин мердвал гуз алахъ.
Гъар къан дамах даим вине къун патал,
Муьгъуьббатдин ялав рагъ хъиз куз алахъ.

КУРТИЗАНКА

Аман, кьентур куртизанка,
Ви вилер вуч чӀулавда.
Батмиш жеда ашукь хьайид
Абрун гужлу ялавда.
Сад Аллагьди акьван гуьрчег
Куьз ганай ваз кесибвал.
КукӀвар хьанвай партал алаз
Къевезвач кӀусни айиб вал.
Заз кӀандай ваз рикӀ ачухиз,
Лагь ваз гьикӀ зи ван жеда.
Заз жув ашукь хьайи гьар сад
Бахтлу хьана кӀан жеда.

Гада:
ГьикӀ эмирда рикӀиз вуна,
Вун ашкьидиз къемир лугьуз,
Зи патав гвай икьван гуьзел,
Гьуьруьд мукьуз жемир лугьуз?

Ифинар гуз къарайсуз рикӀ,
Къене къудгаз къиж хьайила,
Патав гвайди са иер цуьк,
Вун вирт кӀандай чӀиж хьайила?

Уьмуьрлухда ви са темен
Аманат яз амукьдай заз.
Эхтияр це лув гана къвен
Ви цуькведал ацукьдай заз.

Руш:
Ви рикӀикай хабар я заз,
Адаз эмир гуз алахьмир,
Гьар акатай цуькведал физ
Жуван ашкьи куз алахьмир.

Гьар гаткай чӀиж ви цуькведал
Къевез ацукьун хуш женни ваз?
Далдам-зуьрне гьваш куьчедал,
Виртни жеда, теменни ваз.

Гада:
Сад за лугьуз, сад на лугьуз,
Чун къвед Эсли Керем яни,
Къве ичинкай сад заз дагуз,
Вун къизилдин къелем яни?

Зун къуьлерал рикӀ алай кас,
Вун къуьлердай руш хьана.
Чи ашкьийрал тахьурай пас,
Зиринг кӀвачер буш хьана.
Вафалу хьухь вун гьуьрметдиз,
Заз вун кӀан я лагьайдаз.
РикӀ ми хьби яз ви къисметдиз
Ваь лугьумир атайдаз.
Заз гьайиф я акьван иер
Вун куьчедин руш хьунухь,
Заз хьиз а ви чӀулав вилер
Ферсузбуруз хуш хьунухь.

Руш:
Эхь, къизилдин къелем я зун,
Муьгьуьббатдин зар атайла.
Ширинвиллиз мялгем я зун,
МуьштӀеридин тӀвар атайла.

Гада:
Къил къвалал къаз виликай физ
Вун са хандин ханум яни?
Вал ашукь тир юкъуз-йифиз
Ваз зи дердер малум яни?

Руш:
На ви дердер къене кӀватӀиз,
Гьар акурла зал вигьимир.
Хиялривди къаз вуна зун,
Ви ашкьидин цӀал вигьимир.

Гада:
Бес за вучин вун акурла?
РикӀ чкадал юзазва зи,
Дегиш жезвай чинин рангар
Гзафбуруз аквазва зи.

Руш:
Дарих жемир, ахлад кӀвализ,
Хиялрикай дердер ая.
Абур лацу чарцел вигьиз,
Куз-куз рикӀин бейтер ая.

Гада:
ЯтӀа вунни чахьди илиф,
Ацукьда чун сятералди.

Алдахарда за вун жуван
Цай квай рикӀин бейтералди.

Руш:
Акьван вахтар гьинай кьведа?
Кеф тир ахьтин бахт хьанайтӀа,
Кье кьарайсуз рикӀериз чи
Машгьулатрин вахт хьанайтӀа.

Гада:
Уьмуьрдивай чаз вуч кӀанда?
Бахт сагь тирла, жув я инсан,

Ашкьи, гьевес ширин чанда
Чи руьгьдин кье лув я инсан.

Шииратдин чим галукьай
Гьар са легьзе рагь жеда ваз.
Хуш цӀарарал рикӀ ацукьай
Беден, кард хьиз, сагь жеда ваз.

Руш:
Кхьихь, кхьихь, гагьул жемир,
На кхейдан ван жедайвал.
ЦӀар кӀелайла, гьар инсандиз
Уьмуьр, вирт хьиз, кӀан жедайвал.

БАРКАВАН

Рагь кьведайла тӀебиатдин кьужахдал,
Вун экьечӀда квар кьуьневаз булахдал.
Ашукь жезва гьар кьуз зун ви дамахдал,
Ви хуш кьамат аквадайла, Баркаван.
Хьсан дигай буй ава хьи кьетӀен ваз,
Халис гуьрчег мешреб авай беден ваз,
Ажеб хас я цуькверин гуьлчемен ваз,
Ви кьешенг нур акьадайла, Баркаван.
Вун акурла зи рикӀик хвеш акатда,
Сивел мили хьвер алаз вун агатда,
Яваш-яваш хуш суьгьбетриз аватда,
Мез куркур хьиз рахадайла, Баркаван.
Вун кьайгьудар, вун хзандин бине я,
Уьзуьагь я, гьамиша кьил вине я,
Чидайбуруз вун акьулдин чешне я,
Дуьз гафунихь агьадайла Баркаван.
Жазаламиш тавурай зун гунагьди,
Вав танишвал кьисметна заз Аллагьди,
Рахун, кьилих хушбур я заз валлагь ви,
Кардин кьайгьу чӀугвадайла, Баркаван.
Аквазва хьи цав, чил гуьзел девран я,
Са пай яшар хьанватӀан вун жаван я,
Гьар югь ширин уьмуьр ишигьлаван я,
Ви дерди гьал жузадайла, Баркаван.
Валлагь, кӀанда заз ви гуьгьуьл рагь хьана,
Ваз бегьерлу, кьени хзан, багь хьана,
Пас дакьадай кьизил хьиз вун сагь хьана,
Ви рикӀ шад яз кьудгадайла, Баркаван.
Уьмуьр физва, багьа вахтар катзава,
Вакай анжах хуш келима кватзава.
Экуь гьед хьиз кьез вун рикӀе гьатзава,
Зун хиялрив кьугьвадайла, Баркаван.

Сатира ва юмор

Шамсудин ИСАЕВ

«ТЕМЯГЪ АМА...»

Исабег кIевиз азарлу хъана. Адан чIехи хва Мегъамадзагъира, дахдин рикI алайди чиз, Аладашдин анардин ранг алай сухой чехир гъана, адан кылихъ столдал эцигна.

И арада, Исабег рекъизва лугъуз, кIвализ сусар, хтулар, къунишийрин папар кIватI жеда. Къуъзудахъ ясин кIелиз башламишда. Исабег, мукъвал-мукъвал чехир авай баллондиз вил ягъиз, тIурутIум жеда. Эхирни ада, къарай къаз тахъана, гъарайна:

– Я вахар, рушар, рухвар! Куън вири кIвалаяй экъечI! Са зунни зи къари амукърай. Белки, заз адаз хъулгъудай гаф-чIал, рикIик кумай кIвалах, веси-сала ава жеда. Куън инжикли жемир.

Вири айвандик экъечIна, дакIардай къенез килигиз акъвазна. Абуруз, Исабеге вич рекъидайла, пул ва я къизил-гиммиш къаридив вугудай хъиз авай.

– Лагъ, къужа, ви рикIик вуч кар куматIа. Зун ви къуллугъда гъазур я, – атана Камината адан пелел гъил эцигна.

– Чан, Каминат, агъа дуюньядиз фидалди, заз и экуъ дуюньядал са кар темягъ ама, – язух къведай тегъерда суза авуна Исабеге. Каминатан вилеризни, къагъар хъана, нагъв хъиткъинна.

– Лагъ, къужа, зи рикI акъудмир. Вуч темягъ аматIа, лагъ.

– Чан, Каминат, зи темягъ атIа шейина ама.

– Гъи шейина, я къужа? Регъуъ жемир, лагъ!

– А столдаллай баллонда авай шейина.

– ГъакI лагъ ман, я итим! Зунни мягътел хъанвай, яраб и экуъ дуюньядал къужадин вил квехъ галамайтIа лугъуз. Башуъсте! Ви хатур за хайиди яни?

АцIурна синерин са истикIан, вугана Исабегев. ДакIардай килигзавайбурни, Каминатав пулар, къизилар вугун тавурди акурла, анихъай къекъечIна.

– Чан, Каминат, ви бубадиз женнет жагъуй, сад хъуз.

– Ма, къужа! Идахъ вил галамаз, вун агъа дуюньядиз ракъурун, заз гунагъ я.

Гъа инлай къарагъай Исабег са шумуд йисуз яшаммиш хъхъана.

ЭСЛИНИ КЕРЕМ АВТОБУСДА

Сувариз затI-матI къачуна, хуьруьз хквезвай Эсли, са суткада Дербентда амукьна.

Нисинихъди Махачкъаладай шофер Керемав гвай автобус, лап сивесивди ацIана, хтана, Дербентда Керема артухан са касни акьадарнач. Автобус юзадайла, Эслиди гьарайна:

– Я Керем, вун Эсли туна, гьиниз хьфизва?

Керем, адаз килигна, хуьурена:

– Дуьз лагь, вах, ви тIвар Эсли яни?

– Ун, – жсаваб гана Эслиди.

– Эхь, эхь, – тесстикъарна пассажиррини.

– За вун, чка тахъайтIа, лап далудал къуна хутахдачни! – лагьана, ам къулухъ элкъвена. КилигайтIа, служебный чкадал, сиве пIапIрус къуна, са жегьил гада ацукьнава.

– Яда, бизав, къарагъ виниз! Инаг ваз пIапIрусар чIугвадай чка яни? Къецел экъечIна, чIугу жуваз!

– Керем халу, багъишламиша, – гадади пIапIрус тадиз гьута кIевна.

– Вуч «Керем халу»? Къарагъ виниз!

Гада къарагъна, кIвачел акъвазна.

– Адет гьакI я, халудин. Дишегьлидиз гьуьрметна кIанзавайди я. Ша, ацукъ, Эсли!

– Агь, ви чан сагъ хуй! – шад хъайи Эсли гьа гада къарагъай чкадал ацукьна. Керема машин гьална.

– «Аллагъди гайила, пайгъамбардиз тIвал ягъа!» – лугьуда бубайри. Ваз гана, чан руш, – элкъвена адахъ вилик жергеда ацукьнавай Мирземет халу. – Вун Эсли хъана, гьалтайдини – Керем...

Пассажирар секин хъайи арада рушан къаншарда авай яшлу папа аваздалди башламишна:

Эслин Керем автобусда,

Хьфизава булахдивай.

РикIин мурад: чандин сагъвал

Палаб ая Аллагъдивай...

Зарафат, хъвер ийиз, вири гумрагъдиз хуьруьз ахгакьна. Эслидини сувар вичин хзандин къула шаддиз къурмишна.

Самур

Индекс годовой 63336

Индекс полугодовой ПМ971

